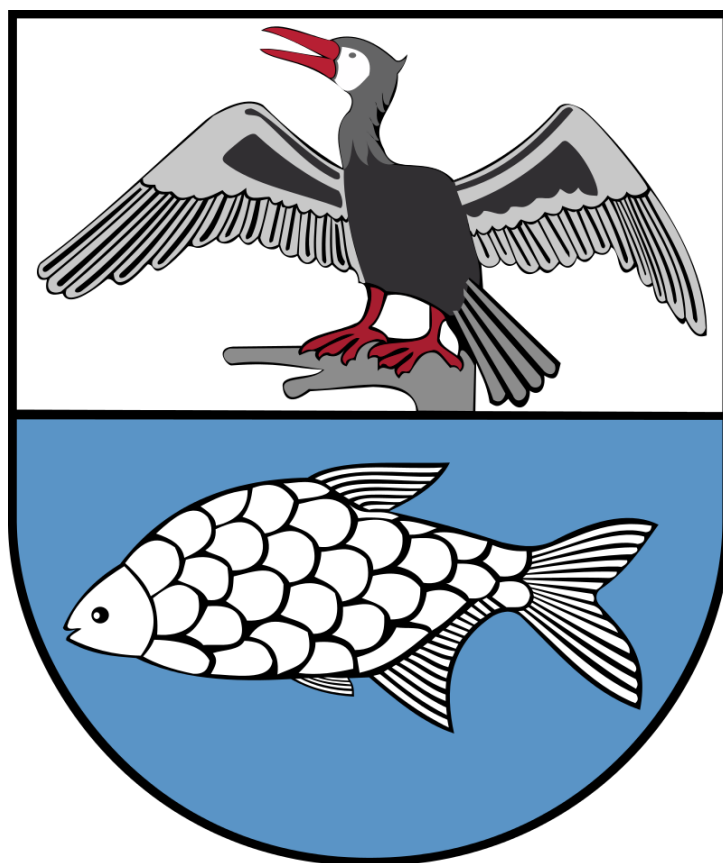

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY GIŻYCKO NA LATA 2020-2023

OPRACOWANIE:
mART Marta Danielska
gez.wroclaw@gmail.com

MARZEC 2020

Spis treści

1. Wstęp	3
2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami	3
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	4
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	10
4.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	14
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	17
5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy ..	17
5.2. Charakterystyka zasobów oraz stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	21
5.2.1. Charakterystyka gminy	21
5.2.2. Zarys historii gminy na tle historii regionu	23
5.2.3. Historia wsi gminy Giżycko	27
5.3. Dziedzictwo materialne gminy Giżycko	33
5.3.1. Historyczne układy przestrzenne gminy Giżycko	33
5.3.2. Architektura i budownictwo	36
5.3.3. Zieleń komponowana	41
5.4. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	43
5.4.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków	44
5.4.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	45
5.5. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	46
5.5.1. Obiekty stanowiące własność gminy	47
5.6. Zabytki archeologiczne	49
5.7. Dziedzictwo niematerialne	52
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza SWOT	56
7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami	58
8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami	62
9. Źródła finansowania Gminnego programu opieki nad zabytkami	63
9.1. Dotacje	64
9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe	66
9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego	68
9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – zagraniczne	69
10. Bibliografia	71
11. Spis tabel i zdjęć	72
12. Załączniki	73

1. Wstęp

Gminny program opieki nad zabytkami Gminy Giżycko na lata 2020-2023 (GPOnZ) stanowić będzie element polityki samorządowej, pozwalający na podejmowanie zaplanowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Jako materiał bazowy może być wykorzystywany przez środowiska badawcze i naukowe, właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych oraz osoby zainteresowane kulturą i dziedzictwem kulturowym. Opracowanie służyć będzie rozwojowi gminy poprzez dążenie do poprawy stanu zachowania zabytków, eksponowania walorów krajobrazu kulturowego, wykorzystania zabytków na potrzeby społeczne, gospodarcze i edukacyjne.

W GPOnZ wskazano działania skierowane na poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów. Dokument uwzględnia uwarunkowania prawne, zewnętrzne oraz wewnętrzne w zakresie ochrony materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Wskazane w nim kierunki działania, tzw. priorytety, szczegółowo opisują zakres oraz cel danego zamierzenia. Realizacja celów zawartych w GPOnZ poprawi w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, wzmocni lokalne wartości oraz wspólne korzenie.

W dokumencie określono również źródła finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wraz z jego otoczeniem. Finansowanie może odbywać się ze źródeł publicznych (np. budżet państwa, budżet własny gminy, budżet jednostek samorządowych – powiatu i województwa, środki unijne, inne źródła zagraniczne), a także ze źródeł prywatnych (osób fizycznych, organizacji pozarządowych – stowarzyszeń, fundacji, osób prawnych itp.).

2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną opracowania GPOnZ stanowi ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r. poz. 282), która mówi o obowiązku sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami.

W świetle ustawy, ochrona zabytków to aktywność administracji publicznej, która ma na celu stworzenie sprzyjających okoliczności prawnych, finansowych i organizacyjnych służących zachowaniu, zagospodarowaniu i utrzymaniu zabytków, zapobieganie zagrożeniom, niszczeniu, niewłaściwemu użytkowaniu, uszczupleniu zasobów zabytków, a także kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków oraz uwzględnianie tych zadań w kształtowaniu polityki planistycznej i środowiskowej. Terminem „opieka nad zabytkami” ustawa obejmuje działania właścicieli zabytków, które tworzą warunki dla naukowego badania zabytków, prowadzenia przy nich prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania ich samych oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie oraz popularyzowania i upowszechniania wiedzy o nich. W ustawie określono kwestie związane z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym, a szczególnie zagadnienia tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, organizację organów ochrony zabytków (zadania i kompetencje w zakresie ochrony zabytków wykonuje Generalny Konserwator Zabytków w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków działający w imieniu wojewodów), zakres i formy ochrony zabytków którymi są: wpisanie do rejestru zabytków, wpisanie na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, a także zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Zapisy ustawy, zwłaszcza w punktach dotyczących form ochrony zabytków, są komplementarne do zapisów ustaw o samorządzie

terytorialnym (o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz o ochronie przyrody). Ponadto ustawa dookreśla zakres zadań dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi administracji samorządu gminnego i powiatowego.

Art. 87 ust. 2 cytowanej ustawy wyznacza cele opracowania GPOnZ, w szczególności są to:

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
2. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
4. Wyekspozowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie jego ochrony, określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Dookreślenie konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r., która zastąpiła ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście naszego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

• **Konstytucji RP** (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz. U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 z późn. zm.) w przepisach:

– **Art. 5:** „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

– **Art. 6 ust. 1:** „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”; ust. 2: Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

– **Art. 86:** „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

• **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz. U. z 2020 r. poz. 282), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

– **Art. 3,** który definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne,

historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

– **Art. 4**, który objaśnia, że ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

– **Art. 5**, który określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii kultury”.

– **Art. 6**, który klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

„1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (...),
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyskami,

- c) kurhanami,
- d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

– **Art. 7**, który określa formy ochrony zabytków:

- 1) wpis do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku. Wpisy do rejestru są wolne od opłat (art. 9). Skreślenie z rejestru zabytków następuje na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy, lub z urzędu, na podstawie decyzji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (art. 13). Na podstawie tej decyzji wojewódzki konserwator zabytków występuje z wnioskiem o wykreślenie wpisu z księgi wieczystej i z katastru nieruchomości. Informacja o skreśleniu ogłaszana jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Wykreślenia wolne są od opłat (art. 14). Zabytek ruchomy wpisuje się do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków – na wniosek właściciela tego zabytku (art. 10). Wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o wpisie z urzędu – w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.

- 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;

- 2) uznanie za pomnik historii;

- 3) utworzenie parku kulturowego;

- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

– **Art. 16 ust. 1**: „Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej”.

– **Art. 17**, który określa zakazy i ograniczenia na terenie parku kulturowego dotyczące: prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych; umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury; składowania lub magazynowania odpadów.

– **Art. 18**: „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji

celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami”.

– **Art. 19**, który wskazuje, że: „1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) parków kulturowych.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

- 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków”.

– **Art. 20**, który mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenów.

– **Art. 21**: „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

– **Art. 22**: „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;

3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych”.

– **Art. 89** który wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:

1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;

2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków”.

• **Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (Dz. U. z 2020 r. poz. 713), gdzie w art. 7 ust. 1 pkt 9 zostały określone zadania własne gminy: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury (...) oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Pośrednio do ochrony zabytków odnoszą się zadania obejmujące kwestie: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach i rozporządzeniach, w tym w:

• **Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (Dz. U. z 2020 r. poz. 293). Ustawa określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa stanowi także, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

• **Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane** (Dz. U. z 2019 r. poz. 1186 z późn. zm.). Ustawa normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, między innymi o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

• **Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska** (Dz. U. z 2019 r. poz. 1396 z późn. zm.), która mówi między innymi o tym, że ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych.

• **Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (Dz. U. z 2020 r. poz. 55), której przepisy określają między innymi kompetencje dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską.

• **Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (Dz. U. z 2020 r. poz. 65). W rozumieniu ustawy celem publicznym jest między innymi opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa określa między innymi postępowanie wobec nieruchomości objętych prawną ochroną konserwatorską.

• **Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (Dz. U. z 2020 r. poz. 194). Ustawa mówi, że działalność kulturalna polega na tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie kultury (art. 1 ust. 1). Mecenas nad działalnością kulturalną sprawuje państwo. Polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad

zabytkami i ochrony dziedzictwa narodowego w Rzeczypospolitej Polskiej i za granicą. (art. 1 ust. 2). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego (art. 1 ust. 4). Art. 2 ustawy wymienia formy organizacyjne działalności kulturalnej, wśród których znajdują się obok teatrów, oper, operetek, filharmonii, orkiestr, instytucji filmowych, kin, muzeów, bibliotek, domów kultury, ognisk artystycznych, galerii sztuki – ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury. Jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną, tworząc samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym (art. 9 ust. 1, 2). Instytucje kultury, a zwłaszcza muzea, jednostki organizacyjne mające na celu opiekę nad zabytkami, ośrodki badań i dokumentacji, biura wystaw artystycznych, galerie i centra sztuki, FilMOTEKA Narodowa, biblioteki, domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby, ogniska artystyczne, domy pracy twórczej – prowadzą w szczególności działalność w zakresie upowszechniania kultury. Do podstawowych zadań tych instytucji należy między innymi sprawowanie opieki nad zabytkami.

- **Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie** (Dz. U. z 2019 r. poz. 688 z późn. zm.). W ramach ustawy gminy mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe (między innymi stowarzyszenia).

- **Ustawie z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, tzw. Ustawa Krajobrazowa** (Dz. U. z 2015 r. poz. 774 z późn. zm.). Ustawa definiuje pojęcie reklamy, szyldu, krajobrazu, krajobrazu kulturowego, krajobrazu priorytetowego. Nakłada też m.in. obowiązek sporządzania przez samorząd wojewódzki audytu krajobrazowego, w którym mają być zdefiniowane obszary krajobrazów priorytetowych, gdzie sejmik województwa ma mieć możliwość ustalania norm dotyczących wysokości, kształtu budynków i ewentualnego stosowania materiałów miejscowych lub tradycyjnej architektury. Ustawa wprowadza kary za nielegalne reklamy. Ponadto daje samorządom możliwość uchwalenia lokalnego kodeksu reklamowego, w którym określone zostaną zasady sytuowania m.in. tablic i urządzeń reklamowych.

- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków** (Dz. U. z 2018 r. poz. 1609).

- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem** (Dz. U. z 2011 r. Nr 113, poz. 661) oraz **Rozporządzenie z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem**.

- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2017 r. poz. 1674).

- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”** (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304 z późn. zm.), które określa tryb składania wniosków o przyznanie odznaki, wzór i wymiary tej odznaki oraz sposób jej wręczania i noszenia.

- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153).

- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259).
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę** (Dz. U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510).
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

- **Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (Dz. U. z 2019 r. poz. 917). Określa podstawowe ramy i zasady funkcjonowania polskich muzeów. Według przepisów ustawy „Muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiąganie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów” (art. 1).
- **Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (Dz. U. z 2020 r. poz. 902), która mówi, iż biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe, służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy:

- **Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach** (Dz. U. z 2020 r. poz. 164).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

GPOnZ jest zgodny z założeniami polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Dokumenty, do których odwołuje się GPOnZ połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym. Są to różnego rodzaju strategie, studia i programy, które dotyczą problematyki ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego.

GPOnZ w swoich działaniach programowych nawiązuje do polityki krajowej szczególnie w zakresie poprawy stanu zabytków poprzez przekazywanie środków z budżetu gminy, wykorzystywania dziedzictwa kulturowego w promocji gminy, poprawy przepływu informacji pomiędzy gminą, organami ochrony zabytków oraz mieszkańcami, a także udostępnianiem informacji o zasobie zabytkowego gminy. Ważnym elementem jest również wspieranie działań z zakresu utrzymywania lokalnych tradycji kulturowych oraz wprowadzenie elementów lokalnego dziedzictwa do procesu edukacji oraz działań kulturalnych.

• Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami został przyjęty uchwałą nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r.

Głównym celem projektu Programu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. W okresie 4 lat realizowany będzie we współpracy z państwowymi instytucjami kultury i organami administracji publicznej poprzez trzy cele szczegółowe podzielone na kierunki działania, tj.: Cel szczegółowy 1: „Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego”, podzielony na kierunki działania:

1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym.
2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.

Cel szczegółowy 2: „Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami”, podzielony na kierunki działania:

1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.
2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.

Cel szczegółowy 3: „Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa”, podzielony na kierunki działania:

1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa i jego wartości.
2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

• **Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 wraz z Uzupełnieniem na lata 2004-2020**

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013, przyjęta przez Radę Ministrów 21 września 2004 r., rozwinęta w 2005 r. poprzez przygotowane przez Ministerstwo Kultury uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, jest podstawowym dokumentem rządowym, w którym w oparciu o rzetelną analizę podjęto próbę określenia zasad polityki kulturalnej państwa w warunkach rynkowych. Stanowi ona podstawę do dalszych systemowych rozwiązań w dziedzinie kultury. Misją tej strategii jest „zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów”.

Uznając kulturę za jeden z podstawowych czynników rozwoju regionów zapisano w Strategii następujące priorytety:

- wzrost efektywności zarządzania kulturą,
- wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury,
- wzrost uczestnictwa i wyrównanie szans w dostępie do szkolnictwa artystycznego, dóbr i usług kultury,
- poprawa warunków działalności artystycznej,
- efektywna promocja twórczości,
- zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków,
- zmniejszenie luki cywilizacyjnej przez modernizację i rozbudowę infrastruktury kultury.

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020 wprowadza programy operacyjne służące realizacji strategii. Jednym z nich jest Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”.

W programie wyróżnione zostały dwa komplementarne priorytety:

- rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych. Podstawowym celem priorytetu jest poprawa stanu zachowania zabytków, kompleksowa ich rewaloryzacja, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę,
- rozwój kolekcji muzealnych – zadania związane z zakupami dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych, zakupami starodruków i archiwaliów, konserwacji i digitalizacji muzealiów, archiwaliów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych, wspieraniu rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych.

• **Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)**

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) (SOR) została przyjęta uchwałą nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej Uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r.

SOR jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa. W jednolitym systemie programowym przedstawia cele do realizacji do 2020 r. oraz w perspektywie do 2030 r., określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągnięcia oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR.

Głównym celem SOR jest tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzmocnieniu spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym.

Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących obszarach:

1). Obszar e-państwo – kierunek interwencji:

1. Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Wyznaczony projekt strategiczny:

Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2). Kapitał ludzki i społeczny – kierunek interwencji:

4. Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2030 r.:

– Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocnienia kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).

– Wzmocnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

• **Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 (projekt)**

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 (SRKS) stanowi kontynuację i aktualizację przyjętej przez Radę Ministrów w dniu 26 marca 2013 r. Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020. SRKS jest jednym z instrumentów realizacji Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju. Głównym celem SRKS jest zatem wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule SRKS: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

- obszar 1: Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,
- obszar 2: Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

Pełniejszego wykorzystania wymaga wpływ wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego, m.in. w wymiarze budowania tożsamości i kształtowania postaw obywatelskich. Wydarzenia, inicjatywy i zasoby o charakterze kulturalnym mogą wzmocniać poczucie wspólnoty i tożsamości, cementować środowiska lokalne, stwarzać przestrzeń do poszukiwań i inspiracji oraz stanowić miejsce spotkań dla różnych grup wiekowych i zawodowych. Niski poziom kapitału społecznego oraz podziały społeczne utrudniają budowanie wspólnoty państwowej, a także wpływają na osłabienie więzi z państwem i jego instytucjami.

Znaczenie kultury dla rozwoju i jakości kapitału społecznego jest wieloaspektowe. Z jednej strony warunkuje ona zachowania i postawy, ustanawia kody i sposoby komunikowania oraz organizacji społeczeństwa, z drugiej zaś stanowi zasób materialnych i niematerialnych dóbr, które tworzą fundament tożsamości i spoiwo społeczności. Potencjał kulturowy determinuje więc w istotnym zakresie sposoby podejmowania decyzji, umożliwia budowanie atmosfery otwartości i wzajemnego zaufania. Dziedzictwo kulturowe, umożliwiając budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości, jest kluczowym elementem potencjału kulturowego i stanowi bezcenny zasób, który powinien być wykorzystany dla obecnego i przyszłego rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

Projekt zakłada trzy cele szczegółowe Strategii, które obejmują:

1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne poprzez: usprawnienie mechanizmów wspierania i współpracy instytucji publicznych z obywatelami, Rozwój i wzmocnianie zorganizowanych form aktywności obywatelskiej.

2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich poprzez: tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze, ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury, digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury, umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

3. Wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego kraju przez sektory kultury i kreatywne poprzez: wzrost udziału sektorów kreatywnych w rozwoju gospodarczym kraju, rozwój kompetencji zawodowych na potrzeby branż kreatywnych, wzmocnienie potencjału kreatywnego społeczeństwa.

W ramach celu szczegółowego 2 SRKS wyróżniono ponadto następujące priorytety:

2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,

2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury,

2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury,

2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę,

2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Poniżej zostały przedstawione projekty, które związane z pośrednio z ochroną dziedzictwa kulturowego oraz których okres realizacji wykracza powyżej 2021 r. Projekty strategiczne SOR przypisane do zakresu interwencji SRKS:

– Narodowy Program Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego – program obejmujący takie działania, jak: rozwój instytucji dialogu obywatelskiego, zniesienie barier rozwojowych dla organizacji społeczeństwa obywatelskiego, reformę systemu finansowania organizacji przez państwo, edukację obywatelską i historyczną oraz rozwój wolontariatu.

– Niepodległa – program budowania kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100 rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego.

– Pakiet dla Przemysłów Kreatywnych – ukierunkowany na wsparcie innowacyjnych produktów sektorów kultury i kreatywnych. Pakiet umożliwia budowanie przewagi konkurencyjnej w sektorze i przeciwdziałanie odpływowi kapitału kreatywnego. Proponowane działania obejmują m.in. wprowadzenie zachęt dla realizacji produkcji audiowizualnych w Polsce, wprowadzenie wakacji podatkowych dla firm z sektora kreatywnego, ustanowienie tzw. szybkiej ścieżki podatkowej dla międzynarodowych produkcji z segmentu audiowizualnego.

– Program Klub – program wspierający działalność klubów sportowych (skierowaną do dzieci i młodzieży), które stanowią lokalne centra aktywności społecznej oraz są miejscem aktywnego spędzania czasu, budowania więzi społecznych i rozwijania kompetencji, takich jak umiejętność pracy w grupie, wytrwałość czy pracowitość.

– Rozwój Czytelnictwa – projekt ma na celu poprawę stanu czytelnictwa w Polsce poprzez wzmacnianie roli bibliotek publicznych, szkolnych i pedagogicznych jako lokalnych ośrodków życia społecznego stanowiących centrum dostępu do kultury i wiedzy.

SRKS definiuje również dodatkowe projekty strategiczne, które nie znalazły się w SOR. Zostały one opisane we wcześniejszych fragmentach niniejszego dokumentu poświęconych poszczególnym celom SRKS. Lista projektów strategicznych SRKS obejmuje:

– Rozwój turystyki kulturowej – projekt ma na celu realizację działań systemowych dotyczących zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii, w tym dofinansowanie prac konserwatorskich oraz projektów wspierających proces upowszechniania dziedzictwa kulturowego i jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami. Celem projektu jest stymulowanie rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez wzrost atrakcyjności turystycznej opartej na zasobach kulturowych.

• **Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030**

Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030 została przyjęta uchwałą nr 239 Rady Ministrów dnia 13 grudnia 2011 r. Jest to najważniejszy dokument dotyczący ładu przestrzennego Polski. Jego celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie. Koncepcja ta kładzie szczególny nacisk na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, ponieważ decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe. Koncepcja formułuje także zasady i działania służące zapobieganiu konfliktom w gospodarowaniu przestrzenią i zapewnieniu bezpieczeństwa, w tym powodziowego. W znacznie większym stopniu niż dotychczas uwzględnia problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony zabytków wskazano:

- ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu,
- wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenu na terenach o niższym reżimie ochronnym,
- wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich,
- wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni: starych dzielnic mieszkaniowych, obiektów przemysłowych, pokolejowych, opuszczonych wsi przez przyjęcie regulacji z zakresu rewitalizacji obszarów miejskich i starych zasobów mieszkaniowych.

4.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Przy sporządzaniu GPOnZ omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy wynikające z dokumentów na poziomie:

- **wojewódzkim:** Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025, Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego;
- **powiatowym:** Strategia Zintegrowanego Rozwoju Powiatów Wielkich Jezior Mazurskich 2014-2022.

Poniżej przedstawiono analizę ww. dokumentów oraz obszarów – obiektów, które związane są nierozdzielnie z krajobrazem kulturowym gminy Giżycko. GPOnZ jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi w wojewódzkich i powiatowych dokumentach programowych oraz z dokumentami wyznaczającymi kierunki polityki przestrzennej gminy.

• **Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025**

Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025 została przyjęta uchwałą nr XXVIII/553/13 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 25 czerwca 2013 r. Jest to aktualizacja strategii opracowanej do 2015 r., następnie do 2025 r.

Strategia jest narzędziem zarządzania regionem, przybliżającym wszystkich do realizacji wizji rozwojowej Warmii i Mazur. Strategia jest podstawą programową kolejnych regionalnych programów operacyjnych dla Warmii i Mazur oraz inspiracją dla działań lobbujących w instytucjach krajowych zarządzających krajowymi programami operacyjnymi oraz krajowymi środkami finansowymi celem osiągnięcia części, leżących poza zasięgiem poziomu regionalnego, celów rozwojowych województwa.

Określona w 2005 r. wizja województwa warmińsko-mazurskiego pozostaje aktualna, brzmi następująco: Warmia i Mazury regionem, w którym warto żyć...

W obszarze zabytków ochrony i opieki nad zabytkami wśród atutów w wyznaczonych obszarach strategicznej interwencji (OSI), wymieniono duże nasycenie obiektami zabytkowymi. Walory turystyczne województwa wynikają również z jego wartości kulturowej oraz rozwoju oferty wypoczynkowej i zdrowotnej.

Województwo warmińsko-mazurskie odnotowuje znaczącą dynamikę liczby osób zainteresowanych ofertą muzealną. Gminy regionu dysponują licznymi obiektami zabytkowymi. Niektóre z gmin plasują się wysoko w rankingu pod względem liczby uczestników imprez. Wszystkie walory oraz tradycje związane z rozwojem sektora turystycznego powodują, że duża liczba gmin województwa należy do grupy najlepszych w Polsce pod względem rozwoju funkcji turystycznej.

Obecnie opracowywana jest Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2030.

• **Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego**

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego został przyjęty uchwałą nr XXXIX/832/18 przez Sejmik Województwa Warmińsko-Mazurskiego dnia 28 sierpnia 2018 r. Jest to aktualizacja planu przyjętego uchwałą nr VII/164/15 przez Sejmik Województwa Warmińsko-Mazurskiego dnia 27 maja 2015 r.

Plan jako element regionalnego planowania strategicznego ma na celu równoważenie różnych sfer rozwoju województwa w przestrzeni, jednocześnie służy konkretyzacji przestrzennej celów sformułowanych w strategii rozwoju województwa warmińsko-mazurskiego i określa uwarunkowania przestrzenne do formułowanych programów rozwoju.

Główny cel polityki zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego to: Ład przestrzenny i zrównoważony rozwój jako podstawa kształtowania polityki przestrzennej województwa.

Dla realizacji polityki przestrzennej w odniesieniu do środowiska przyrodniczego i kulturowego:

Obszar 3. Środowisko przyrodnicze i kulturowe

5. Ochrona dziedzictwa kulturowego i kształtowanie tożsamości regionalnej.

Obszar 4. Infrastruktura społeczna

2. Kształtowanie optymalnego modelu rozmieszczenia w przestrzeni obiektów kultury, sztuki i sportu, w celu zaspokojenia potrzeb i aspiracji mieszkańców regionu.

Obszar 5.3. Turystyka

1. Wykorzystanie potencjału turystycznego województwa jako czynnika rozwoju społeczno-gospodarczego.

• **Strategia Zintegrowanego Rozwoju Powiatów Wielkich Jezior Mazurskich 2014-2022**

Strategia Zintegrowanego Rozwoju Powiatów Wielkich Jezior Mazurskich 2014-2022 została przyjęta uchwałą nr XLIII.247.2014 Rady powiatu w Giżycku z dnia 25 września 2014 r.

Strategia ma służyć poprawie spójności terytorialnej subregionu, kreowaniu polityki zrównoważonego rozwoju obszaru, wzmocnieniu i wyartykułowaniu jego walorów społeczno-gospodarczych, stymulowaniu partycypacji społecznej w życiu publicznym, a także poprawie efektywności wykorzystania środków publicznych w zarządzaniu rozwojem społeczno-gospodarczym.

Analizowany obszar obejmuje swym zasięgiem 4 powiaty wschodniej części województwa warmińsko-mazurskiego, tj. powiat giżycki, mrągowski, piski i węgorzewski, wchodzące w skład Krainy Wielkich Jezior Mazurskich, w tym gminę Giżycko.

W Strategii opisano zagadnienie kultury o obszarze. Wśród wielu zadań, które Zarządy Powiatów mają obowiązek realizować, jest upowszechnianie kultury. Aktywność kulturalna w Powiatach Wielkich Jezior Mazurskich przejawia się w działalności zarówno instytucji tj. ośrodków kultury, bibliotek, organizacji kultury, jak i twórców ludowych oraz artystów, zespołów i klubów zainteresowań

Wskazano także i przedstawiono rolę turystyki. Z położeniem geograficznym, a zarazem walorami środowiskowymi Powiatów Wielkich Jezior Mazurskich, wiążą się ich podstawowe uwarunkowania rozwojowe. Usytuowanie powiatów na unikatowych terenach turystyczno-rekreacyjnych, peryferyjnych w stosunku do dużych ośrodków miejskich, determinuje w dużym stopniu dotychczasowe oraz przyszłe kierunki rozwoju tego obszaru, stanowiąc jednocześnie wyjątkową szansę oparcia lokalnej gospodarki o branżę turystyczną notującą w ostatnim okresie jedne z najwyższych wskaźniki rozwoju. Turystów przyciągają tu nie tylko lasy, jeziora, szlak żeglarski Wielkich Jezior Mazurskich, krajobraz i przyroda, ale także: możliwość uprawiania różnorodnych form turystyki (w tym aktywnej, przyrodniczej oraz biznesowej), zabytki

architektoniczno-kulturowe i historyczne, wielonarodowa i zróżnicowana kultura, a także dogodne warunki do rozwoju rolnictwa, w tym ekologicznego.

Podstawowym zdaniem Powiatów Wielkich Jezior Mazurskich jest pobudzanie popytu na lokalne produkty turystyczne. Narzędziem właściwym w tym zakresie jest promocja dochodowych usług turystycznych oraz wprowadzenie instrumentów zachęcających do inwestowania w turystykę (podatki, ulgi inwestycyjne, prawo pierwokupu, stawka czynszu itp.).

Sformułowana wizja powiatów Wielkich Jezior Mazurskich: Powiaty Wielkich Jezior Mazurskich, to kraina przyjazna mieszkańcom i przyjezdnym, oferująca unikalne walory środowiska i atrakcyjne warunki funkcjonowania przedsiębiorstw.

Misją Powiatów Wielkich Jezior Mazurskich jest innowacyjny rozwój w obszarze „inteligentnych branż” regionalnej gospodarki, realizowany w ramach partnerstwa.

Powiązany z obszarem ochrony dziedzictwa kulturowego jest Priorytet V: PROMOCJA I OCHRONA WALORÓW SUBREGIONU, dla którego wyznaczono szereg celów wraz z działaniami.

Cel strategiczny 5. Promowanie idei zrównoważonego rozwoju subregionu.

Cel operacyjny 5.1. Wzmocnienie wizerunku obszaru WJM jako atrakcyjnego celu podróży i wypoczynku.

Cele szczegółowe:

5.1.1. Działania promujące subregion jako atrakcyjny cel podróży i wypoczynku.

Działania subregionalne:

- a) współdziałanie samorządów obszaru WJM na rzecz rozwoju portalu internetowego jako zintegrowanego systemu informacji turystycznej (pow.: giżycki, mrągowski, piski i węgorzewski),
- b) „Mobilna informacja turystyczna w obszarze WJM” – zakup i wyposażenie mobilnego punktu informacji turystycznej na bazie samochodu typu buss/van,
- c) realizacja wspólnego spotu promocyjnego obszaru WJM,
- d) organizacja press-tourów dla dziennikarzy,
- e) udział w targach,
- f) realizacja kampanii reklamowych w Internecie, w prasie krajowej i zagranicznej,
- g) wykorzystanie istniejącej współpracy transgranicznej do promowania obszaru WJM,
- h) stworzenie aplikacji – przewodnika na urządzenia mobilne,
- i) współdziałanie samorządów obszaru WJM w zakresie znakowania szlaków rowerowych i kajakowych (pow.: giżycki, mrąg., piski i węgorzewski).

5.1.2. Działania informacyjne związane z obsługą ruchu turystycznego.

Przykładowe działania lokalne:

- a) utrzymanie na dotychczasowym poziomie liczby tytułów informatorów, przewodników i map oraz właściwą ich dystrybucję na imprezach promocyjnych,
- b) opracowanie i wydanie nowych materiałów informacyjno-promocyjnych,
- c) promocja lokalnych produktów turystycznych i kuchni regionalnej,
- d) promocja atrakcji turystycznych oraz wydarzeń kulturalnych.

5.1.3. Wspieranie rozwoju i promowanie oferty turystycznej subregionu.

Przykładowe działania lokalne:

- a) rozwój całorocznej rodzinnej oferty turystycznej,
- b) rozwój oferty wypoczynku feryjnego (wakacyjnego) kierowanego do zorganizowanych grup młodzieży krajowej i zagranicznej, w szczególności opartej na bazie Szkolnych Schronisk Młodzieżowych,
- c) rozwój oferty pobytów weekendowych połączonych ze specjalistycznymi formami wypoczynku

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

GPOnZ zgodny jest z dokumentami:

- **Gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych**

Gminny plan ochrony zabytków gminy Giżycko na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych został opracowany w 2005 r. Aktualizowany został w 2016 r.

Plan został wykonany zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.

Ochrona zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych polega na planowaniu, przygotowaniu i realizacji przedsięwzięć zapobiegawczych, dokumentacyjnych, zabezpieczających, ratowniczych i konserwatorskich, mających na celu ich uratowanie przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem.

- **Strategia Rozwoju Gminy Giżycko na lata 2015-2022**

Strategia Rozwoju Gminy Giżycko na lata 2015-2022 została przyjęta uchwałą nr XVIII/178/2016 Rady Gminy Giżycko z dnia 23 lutego 2016 r.

Strategia to kluczowy element planowania rozwoju lokalnego, gdyż dokument ten poprzez wskazanie działań, w sposób jasny określa kierunki, w jakich powinna zmierzać gmina, aby zapewnić sobie stały, zrównoważony rozwój, a mieszkańcom poprawę jakości warunków życia.

Niniejszy dokument stanowi więc podstawowy instrument długofalowego zarządzania gminą, pozwalający na efektywne gospodarowanie zasobami, takimi jak: środowisko przyrodniczo-kulturalne, zasoby ludzkie, infrastruktura czy też środki finansowe. Jego zasadnicze zadanie polega na przedstawieniu wizji stanu pożądanego oraz prowadzących do niego strategicznych kierunków rozwoju, a także określeniu sposobów osiągania założonych celów.

MISJA GMINY – Gmina rozwijająca się w sposób zrównoważony, uwzględniający unikatowe uwarunkowania przyrodnicze i kulturowe. Stwarzająca warunki do rozwoju przedsiębiorczości, nieustannie zabiegająca o poprawę jakości życia mieszkańców.

WIZJA GMINY – Gmina Giżycko funkcjonująca w oparciu o innowacyjne metody rozwoju gospodarczego, skutkujące znacznym wzrostem jakości warunków życia. Zamieszkiwana przez świadome istniejących walorów ekologicznych i kulturowych społeczeństwo, posiadające umiejętność wykorzystywania ich na rzecz dobra wspólnego.

Cel główny: Zrównoważony rozwój osiągany poprzez wykorzystanie kapitału ludzkiego oraz nowoczesnych technologii, z uwzględnieniem ochrony cennej przyrody.

W wyznaczono obszarze tematycznym GOSPODARKA I TURYSTYKA, wskazano cele wraz z działaniami, które związane z ochroną dziedzictwa kulturowego gminy.

Cel strategiczny 1. Wzrost gospodarczy gminy w oparciu o wspieranie przedsiębiorczości oraz rozwój turystyki.

Cele operacyjne – Wspieranie rozwoju turystyki w gminie.

Działania:

- Aktywna promocja turystyczna gminy;
- Uzupełnienie oferty turystycznej o imprezy, wydarzenia i atrakcje sportowe;
- Wspieranie rozwoju agroturystyki i innych form usług turystycznych;
- Tworzenie i odnawianie szlaków turystycznych eksponujących atrakcje gminy;
- Współpraca z przedsiębiorstwami turystycznymi w zakresie promocji turystycznej gminy i rozbudowy infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej;
- Organizacja imprez integrujących mieszkańców oraz przyciągających turystów;

- Doskonalenie zawodowe kadr na rynku turystycznym;
- Rozwój infrastruktury turystycznej, w tym zagospodarowanie miejsc rekreacyjnych i wypoczynkowych;
- Wspieranie rozwoju produktów lokalnych.

Cel operacyjny – Wspieranie aktywności mieszkańców.

Działania:

- Promowanie tradycji i historii lokalnej w oparciu o dziedzictwo kulturowe gminy;
- Wspieranie zaangażowania mieszkańców w organizację wydarzeń lokalnych oraz wydarzeń integrujących lokalną społeczność;

Cel operacyjny: Ochrona dziedzictwa kulturowego.

Działania:

- Renowacja, remonty obiektów zabytkowych i o znaczeniu historycznym i kulturowym;
- Oznakowanie zabytków kulturowych i przyrodniczych;
- Monitoring stanu technicznego obiektów wpisanych do rejestru gminnego oraz rejestru Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- Działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego;
- Propagowanie i promocja kultury regionu;

Cel operacyjny – Budowa i modernizacja obiektów użyteczności publicznej.

Działania:

- Budowa nowych i poprawa stanu technicznego istniejących budynków użyteczności publicznej, w tym: bibliotek i filii bibliotek, szkół, świetlic, ośrodków kultury, obiektów sportowych, rekreacyjnych itp.;
- Budowa ośrodków upowszechniania kultury, sztuki itp.;
- Doposażenie obiektów użyteczności publicznej, w szczególności: świetlic wiejskich, szkół, bibliotek itp.

W Strategii opisano zasoby dziedzictwa kulturowego. Na terenie gminy Giżycko znajduje się wiele zabytków, będących śladami kulturowego dziedzictwa regionu. Przedstawiono wykaz obiektów znajdujących się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

• Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Giżycko

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Giżycko został przyjęty uchwałą nr XLIII/463/2018 Rady Gminy Giżycko z dnia 27 lutego 2018 r.

Studium jest narzędziem kształtowania polityki przestrzennej samorządu. Głównym zadaniem Studium jest określenie polityki przestrzennej gminy, wpisanej w politykę przestrzenną państwa oraz ogólnych kierunków i zasad zagospodarowania przestrzennego gminy. Studium ma także za zadanie sformułowanie lokalnych uwarunkowań, celów i programów rozwoju, tym samym jest dokumentem wytyczającym ogólną politykę przestrzenną gminy i jednocześnie posiada charakter wytycznych do sporządzenia miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej

W granicach gminy Giżycko znajdują się:

- zabytki wpisane do rejestru zabytków nieruchomych,
- zabytki wpisane do wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- stanowiska archeologiczne, zlokalizowanych w trakcie badań powierzchniowych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski.

Należy dążyć do maksymalnej ochrony zachowanych zasobów dziedzictwa kulturowego i tworzenia warunków sprzyjających kreacji nowych wartości w harmonii z otoczeniem kulturowym i przyrodniczym. W szczególności wymagana jest ochrona obiektów i zespołów zabytkowych prawnie chronionych i ich otoczenia przed zmianami mogącymi spowodować degradację ich wartości historycznych, estetycznych i architektonicznych oraz porządkowanie i rehabilitacja istniejących założeń parkowych i cmentarzy. W odniesieniu do krajobrazu kulturowego, parków i cmentarzy ochroną należy objąć kompozycję przestrzenną, elementy małej architektury, zespoły zorganizowanej zieleni, utrwalonej w krajobrazie kulturowym, w postaci

alei przydrożnych, drzewostanu oraz cmentarzy. Zakazuje się realizacji inwestycji mogących wpłynąć negatywnie na krajobraz kulturowy w tym wycinki zabytkowego drzewostanu.

Obiekty wpisane do rejestru zabytków

Wymagane jest uzyskanie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków w przypadku:

- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru;
- wykonywania robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- prowadzenia badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- prowadzenia badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- prowadzenia badań archeologicznych;
- przemieszczania zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- trwałego przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- dokonywania podziału zabytku nieruchomego zabytku wpisanego do rejestru;
- zmiany przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- umieszczania na zabytku urządzeń technicznych, tablic, reklam oraz napisów, z wyłączeniem, tablic informujących, iż dany obiekt jest zabytkowy;
- podejmowania innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru;
- poszukiwania ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków

W stosunku do obiektów ujętych w ewidencji zabytków mają zastosowanie przepisy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz przepisy odrębne, tj. ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane. W związku z powyższym prace związane z zabytkami wpisanymi do ewidencji zabytków wymagają uzgodnienia z WKZ lub uzyskania opinii. Regulują to przepisy prawa w zależności od rodzaju prac. Ponadto w odniesieniu do zabytków wpisanych do gminnej ewidencji zabytków ochronie podlega zarówno sam obiekt jak i forma architektoniczna obiektu (gabaryty wysokościowe, forma dachu i rodzaj pokrycia, kompozycja i wystrój elewacji, forma stolarki drzwiowej). Należy dążyć do utrzymania tradycyjnej kompozycji architektonicznej obiektów, a w przypadku rozbiórki opracować dokumentację konserwatorską.

Stanowiska archeologiczne

Stanowiska archeologiczne podlegają ochronie, a wszelkie prace inwestycyjne w obrębie stanowisk należy poprzedzić weryfikacjami sondażowymi, badaniami archeologicznymi. Ich wyniki pozwolą na zajęcie stanowiska konserwatorskiego do zagospodarowania terenu. Na stanowiskach archeologicznych o własnej formie terenowej i wpisanych do rejestru zabytków zakazuje się inwestycji budowlanych i działalności rolniczej, powinny one zostać nieużytkami. Inwestycje budowlane w obrębie nawarstwień kulturowych powinny być poprzedzone ratowniczymi badaniami archeologicznymi, a inwestycje sieciowe powinny być prowadzone pod stałym nadzorem archeologicznym. Na w/w rodzaje badań archeologicznych należy uzyskać pozwolenie wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Obszary wskazane do objęcia ochroną konserwatorską

Należy dążyć do zachowania istniejących układów ruralistycznych. Rozwój nowej zabudowy powinien następować poprzez uzupełnienie i kontynuację istniejących układów ruralistycznych. Nowa zabudowa musi harmonizować z istniejącą zabudową pod względem wysokości, geometrii dachu oraz formy elewacji.

Na rysunku Studium w miejscowościach: Upały, Kruklin i Kożuchy Wielkie wyznaczono obszary wskazane do objęcia ochroną konserwatorską. Występują tam układy ruralistyczne i cechy architektoniczne względnie nie zmienione do stanu z przed 1939 r., charakterystyczne dla tej części Prus Wschodnich, będące rzadkością w krajobrazie kulturowym gminy i województwa. Ponadto proponuje się ujęcie niżej wymienionych zabytków w strefę ochrony konserwatorskiej:

- park pałacowy w miejscowości Doba;

- park z przyległym terenem zabudowy mieszkalnej i gospodarczej oraz zespół dworsko-folwarczny w miejscowości Pierkunowo;
- park dworski wraz z przyległym terenem zabudowy gospodarczej i mieszkalnej w miejscowości Upały Małe.

W Studium proponuje się również objąć ochroną konserwatorską aleję lipową na wjeździe do Bogaczewa oraz drogi powiatowe nr: 1722N (na długości Szczybały – Gorazdowo i las Bogaczewo) oraz na całej długości drogi nr: 1734N, 1803N, 1805N, 1823N.

W przypadku stwierdzenia potrzeby ustalenia nowych obszarów wskazanych do objęcia ochroną konserwatorską lub stref ochrony konserwatorskiej istnieje możliwość wprowadzenia ich w trybie sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Zasady ochrony zespołu dworsko-parkowych i obiektów sakralnych

Zespoły dworsko-parkowe podlegają jako kompleksy zabytkowe i przyrodnicze stanowiące integralnie połączoną całość o dużych walorach krajobrazowych. Ponadto zabytkowe parki są autonomicznymi dziełami sztuki o wartościach historycznych, artystycznych, przyrodniczych, naukowych i niedopuszczalne jest lokalizowanie na ich terenie nowych budowli, niwelacje ziemne bądź zmiana warunków środowiskowych (np. melioracje w strefie ochrony ekologicznej parku). Wszystkie zmiany sposobu użytkowania, adaptacje i remonty obiektów wchodzących w skład zespołów, wpisanych do rejestru zabytków wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków a prace rewaloryzacyjne mogą być wykonane jedynie w oparciu o specjalistyczną dokumentację akceptowaną przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Do obiektów sakralnych o wybitnych wartościach zabytkowych, stanowiących dominanty należą kościoły. Należy wprowadzić strefy ochrony ekspozycji w celu zabezpieczenia właściwego eksponowania kościołów. Poprzez zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego należy ograniczyć gabaryty nowych budynków oraz chronić tereny integralnie związane z zabytkowymi budynkami, stanowiącymi ich najbliższe otoczenie. Wszelkie roboty budowlane w obrębie tych obiektów muszą być uzgadniane z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Szczególnej opieki wymagają również nieczynne cmentarze.

• Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy Giżycko

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi określa przedmiot, formy i zasady ochrony zabytków i opieki nad nimi. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wraz z aktami prawnymi określa procedurę sporządzania i zakres merytoryczny miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obie te ustawy wraz z ww. aktami dają narzędzie ochrony zabytków – miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (MPZP). Ustawy te stanowią także podstawę uczestnictwa wojewódzkiego konserwatora zabytków w procedurze sporządzania miejscowych planów.

Ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków w MPZP dotyczy nie tylko konkretnych obiektów i obszarów zabytkowych, lecz także wszelkich aspektów zagospodarowania przestrzennego ustalanego w planie dla całego obszaru opracowania.

Zgodnie z treścią art. 18 i art. 19 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m.in. przy sporządzaniu MPZP. W planach w szczególności:

- 1) uwzględnia się ustalenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami;
- 4) uwzględnia się ochronę:
 - zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
 - innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
 - parków kulturowych;
- 5) uwzględnia się ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami;

6) w zależności od potrzeb, ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Zgodnie z powyższym, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy Giżycko jako akty prawa miejscowego stanowią podstawę planowania przestrzennego. Mają one wiążące nadrzędne znaczenie dla gospodarki nieruchomościami. W obowiązujących planach wyznaczono szczegółowe zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Ustalenia te powinny sprzyjać ochronie otoczenia zabytków przed zbyt intensywną działalnością gospodarczą oraz umożliwić uniknięcie inwestycji, które mogłyby zubożyć krajobraz kulturowy.

Na dzień 25.02.2020 r. na terenie gminy obowiązuje 76 miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Plany dostępne są w Systemie Informacji Przestrzennej, w którym zaznaczony jest także ich obszar. Dodatkowo w opracowaniu jest 7 planów, a planowane jest opracowanie 9 nowych planów.

5.2. Charakterystyka zasobów oraz stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

Krajobraz kulturowy jest indywidualnym wizerunkiem miejsca, łączącym elementy przyrody, klimatu i ukształtowania terenu oraz zachodzących na tym terenie procesów politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, związanych z działalnością człowieka. Ujawnia się poprzez dziedzictwo materialne – kształtujące krajobraz przyrodniczy na przestrzeni dziejów oraz dziedzictwo niematerialne – zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności, także związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie i odtwarzane przez ludzi w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Krajobraz kulturowy jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Jego ochrona jest najistotniejszym czynnikiem kształtowania tożsamości i osobowości mieszkańców, by mogli identyfikować się ze swoim miastem i siedliskiem oraz zrozumieć jego historię.

Krajobraz kulturowy gminy Giżycko jest materialną spuścizną historii regionu. Ukształtowany został przez dość korzystne warunki naturalne sprzyjające rolnictwu, rzemiosłu i wymianie handlowej (różnej jakości gleby, bogate lasy, liczną zwierzynę, ryby oraz ważne dla rzemiosła darniowe rudy żelaza i bursztyn) oraz czynniki polityczno-społeczne i religijne (luteranizm). Istotne było oddziaływanie kultury sąsiadującej z Mazurami Warmii i kultury ludności niemieckiej.

5.2.1. Charakterystyka gminy

Gmina Giżycko jest gminą wiejską, położoną w północno-wschodniej części Polski, w województwie warmińsko-mazurskim na Pojezierzu Mazurskim. Wchodzi w skład powiatu giżyckiego i sąsiaduje z gminami: Giżycko (gmina miejska), Kruklanki, Miłki, Pozezdrze, Wydminy, Węgorzewo, Kętrzyn (gminy wiejskie) oraz gminą miejsko-wiejską Ryn. Należy do makroregionu Pojezierza Mazurskiego, mezoregionu Krainy Wielkich Jezior Mazurskich i mikroregionu Pojezierza Giżycko-Węgorzewskiego. Jest jedną z największych powierzchniowo gmin w Polsce, jej obszar wynosi 296 km².

Gmina wiejska Giżycko jest gminą rolniczo-turystyczną, usytuowaną na szlaku Wielkich Jezior Mazurskich. O jej pięknie i atrakcyjności stanowią lasy i jeziora, m.in.: Niegocin, Kisajno, Dejguny, Dobskie, Tajty, Kruklin, Boczne i Tryd oraz urozmaicona, polodowcowa rzeźba terenu. Tereny gminy stwarzają doskonałe warunki do uprawiania turystyki i sportów wodnych oraz lodowych.

Na obszarze gminy Giżycko nigdy nie rozwinął się większy przemysł. Nieliczne zakłady przemysłowe skupione były i są w Giżycku oraz na jego obrzeżach. Przez dziesięciolecia w PRL gmina funkcjonowała, jako typowo rolnicza ze znacznym arealem eksploatowanym przez Państwowe Gospodarstwa Rolne (m.in. Sterławki Małe, Doba, Upałty, Bystry). Eksploatacją wód zajmowało się Państwowe Gospodarstwo Rybackie. W połowie lat 70. XX w. w okolicach Giżycka (m.in. Bystry, Antonowo) zaczęły też powstawać prywatne

fermy drobiu i trzody chlewnej. Po likwidacji PGR w 1991 r. ich grunty przejęły w większości prywatne spółki rolne, które mocno zredukowały zatrudnienie, pozostawiając bez pracy większość dawnych pracowników PGR.

Od lat 60. XX w. na obszarze gminy dynamicznie rozwija się turystyka. Położenie w samym sercu Wielkich Jezior Mazurskich sprzyjało powstawaniu – początkowo – instytucjonalnych ośrodków wypoczynkowych. Przemiany polityczno-gospodarcze 1989 r. spowodowały istotne zmiany w turystycznej infrastrukturze i formach wypoczynku. Większość ośrodków wczasowych została sprywatyzowana, rozpoczął się też dynamiczny rozwój prywatnych kempingów, pensjonatów, gospodarstw agroturystycznych i przystani jachtowych. Działki przy brzegach jezior, szczególnie wzdłuż głównego szlaku Wielkich Jezior Mazurskich, osiągnęły bardzo wysokie ceny, co nie przeszkodziło w ich intensywnym zagospodarowywaniu. Zaczęły też tutaj powstawać ekskluzywne obiekty wypoczynkowo-rekreacyjne, takie jak np. „Fuleda Park” czy wioski turystyczne, takie jak np. „Mazury Residence Airpark and Marina” – rozległe osiedle domów wypoczynkowych na wschodnim brzegu Niegocina, zaopatrzone w port i lądowisko dla mniejszych samolotów.

W związku z intensywną zabudową turystyczną brzegów jezior oraz przekształcaniem się starych mazurskich wiosek na szlaku Wielkich Jezior Mazurskich w turystyczne daczowiska, wojewoda warmińsko-mazurski wydał w 2018 r. rozporządzenie ustanawiające Strefę Obszaru Chronionego Krajobrazu Krainy Wielkich Jezior Mazurskich. Objęta nią jest znaczna część obszaru gminy Giżycko.

• POŁOŻENIE

Rejon gminy Giżycko znajduje się w środkowej części Pojezierza Mazurskiego, w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich, w obniżeniu pomiędzy Pojezierzem Mrągowskim – od zachodu i Pojezierzem Elckim – od wschodu. Od północy graniczy z Krainą Węgorapy, natomiast od południa – z Równiną Mazurską. Mezoregion dzieli się na 5 mikroregionów: Pojezierze Giżycko-Węgorzewskie, Wyniesienie Pozezdrzańsko-Kożuchowskie, Pojezierze Ryńskie, Pojezierze Orzyskie oraz Pojezierze Bełdańskie.

Ukształtowanie terenu gminy Giżycko jest efektem działalności lodowca kontynentalnego, który nasunął się na te tereny w plejstocenie i pozostawił po sobie charakterystyczne formy geomorfologiczne. Urozmaicona rzeźba na tym obszarze jest więc wynikiem akumulacji materiału lodowcowego i topnienia lodowca. Teren ten obejmowało zlodowacenie południowopolskie, środkowopolskie i północnopolskie, jednak największe znaczenie miało to ostatnie, zwane też bałtyckim. Charakterystyczne dla powierzchni gminy, jak i całych Mazur, są wzgórza morenowe, związane z postojem lądolodu, zbudowane z materiału naniesionego przez lodowiec: piasek, żwir, glina i głazy. Podstawowym ciągiem wzgórz jest łańcuch ciągnący się z południowej części Warmii, po Mikołajki i Elk. Największe zespoły moren, powstałe podczas cofania się czasy lodowca, znajdują się między Giżyckiem a Rynem, a także wokół Niegocina oraz na północ od Giżycka między jeziorami Dargin i Dobskie. Najwyżej położone tereny na wysokości 150-180m n.p.m. występują w południowo-zachodniej i północno-wschodniej części gminy. Tereny położone najniżej – około 120 m n.p.m. znajdują się nad brzegami jezior.

• WALORY PRZYRODNICZE I KRAJOBRAZOWE

Kraina Wielkich Jezior Mazurskich jest jednym z najbardziej atrakcyjnych krajobrazowo i turystycznie regionów Polski. Gmina Giżycko leży w samym jej sercu. Atutami regionu są: dobrze rozwinięta baza turystyczna, liczne plaże, zdrowy klimat i otoczenie mazurskich lasów oraz niezwykle piękna i malownicza linia brzegowa i czyste akweny sprzyjające uprawianiu żeglarstwa i innych form turystyki wodnej. Mimo rozwiniętej turystyki znajdują się tu niepowtarzalne rezerваты ornitologiczne i wodno-roślinne. Skuteczna ochrona tych wartości oraz umiejętne korzystanie z zasobów przyrody sprzyjają produkcji zdrowej żywności i są podstawą ekonomicznego i gospodarczego rozwoju gminy.

Na terenie gminy znajdują się obszary objęte różnymi formami ochrony przyrody:

1. Rezerваты przyrody:

- rezerwat Torfowisko Spytkowo (2,1 ha),
- rezerwat Jezioro Kożuchy (28,16 ha),
- rezerwat Perkuny (3,5 ha),

- rezerwat Jezioro Dobskie (1833,22 ha),
- rezerwat Wyspy na jeziorach Mamry i Kisajno (215,35 ha).
- 2. Obszary chronionego krajobrazu:
 - Obszar Chronionego Krajobrazu Kraina Wielkich Jezior Mazurskich (85527 ha),
 - Obszar Chronionego Krajobrazu Pojezierza Elckiego (49297,2 ha).
- 3. Obszary Natura 2000:
 - Obszar specjalnej ochrony ptaków Jezioro Dobskie (6985,25 ha),
 - Specjalny obszar ochrony siedlisk Ostoja Północnomazurska (14573,01 ha).
- 4. Użytki ekologiczne:
 - Jezioro Wilkasy (41,59 ha),
 - Wyspy na jeziorze Niegocin.

Z pozostałych form ochrony przyrody na terenie wiejskiej gminy Giżycko znajduje się 28 pomników przyrody ożywionej i nieożywionej, w tym okazy pojedynczych drzew oraz głazów narzutowych: głazowisko w okolicy Doby, głazowisko Fuledzki Róg, głaz narzutowy w Dziewiszewie.

5.2.2. Zarys historii gminy na tle historii regionu

Pierwsze ślady osadnictwa na terenach obecnego województwa warmińsko-mazurskiego pochodzą sprzed 15 tys. lat – wydobyte z warstw piasku nad jeziorem Popówka Mała, znajdującym się w obrębie granic miejskich Giżycka. Z okresu środkowej i młodszej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza pochodzą ślady kultury łużyckiej grupy warmińsko-mazurskiej (XIII-V w. p.n.e.). W okresie wczesnej epoki żelaza na terenie Krainy Wielkich Jezior rozprzestrzeniła się ludność kultury kurhanów zachodniobałtyjskich (VI-2 poł. I w. p.n.e.). Od przełomu er do końca IV w. n.e., tj. od początku okresu wpływów rzymskich po początek okresu wędrówek ludów – rozwijała się tu kultura Rogaczewska (od znalezisk w okolicy Bogaczewa) należąca do kręgu kultur zachodniobałtyjskich – wykształcona pod silnym wpływem latenizacji, na bazie kultury poprzedniej, identyfikowana z bałtyjskim plemieniem Galindów (wzmianki w II w. n.e., kronika Geografia, Klaudiusza Ptolemeusza). Jednym z istotnych czynników wpływających na intensywny rozwój kultury w okresie wczesnorzymskim był udział mieszkańców Pojezierza Mazurskiego w wymianie dalekosiężnej, związanej z funkcjonowaniem tzw. szlaku bursztynowego. Najlepiej przebadaną archeologicznie osadą z terenu gminy są Paprotki-Kolonia koło Giżycka. Znaleziska kultury Rogaczewskiej zanikły we wczesnym okresie wędrówek ludów, (V w. n.e.), zastąpiła ją tzw. grupa olsztyńska (koniec V w. n.e.-VII w. n.e.), znajdująca się pod wpływem oddziaływań kultur gockiej i sudowskiej.

W okresie wczesnego średniowiecza nastąpiła przerwa kulturowa – do VIII w. n.e., kiedy pojawiły się plemiona bałtyjskie, wykorzystujące miejsca osadnicze poprzednich kultur, lecz charakteryzujące się odmiennym porządkiem pogrzebowym. Pojawiły się nowe punkty osadnicze – niewielkie grody lokowane w pobliżu najwyższych wzniesień i osady – w ich sąsiedztwie. Okres zagęszczenia sieci osadniczej przypada na IX-poł. XI w. System osadniczy łączony jest ze, znaną ze źródeł pisanych (Piotr z Dusburga, Kronika Ziemi Pruskiej, 2 ćw. XIV w.), organizacją terytorialną Prusów, zakładającą podział ziemi plemiennej na mniejsze jednostki. Tereny gminy Giżycko znajdowały się na obszarze Galindii – największego z pruskich terytoriów plemiennych, najslabiej zaludnionego i porośniętego puszcza. Próbę aneksji Galindii podjął w 1015 r. Bolesław Chrobry, ale dopiero w wyniku wypraw Bolesława Krzywoustego (1107-1709, 1110-1111, 1115 r.) zapewne zhołdowano ziemie pruskie. Misję w latach 1107-1109 prowadził biskup Brunon z Kwefurtu, który zginął z rąk Prusów na brzegu jeziora Niegocin (ob. w granicach miasta, ul. Św. Brunona; w 1910 r. wzniesiono krzyż – pomnik).

Ok. 1250 r. Galindia była praktycznie ziemią bez ludzi, o którą Krzyżacy wiedli spor z księciem kujawskim, Kazimierzem, synem Konrada Mazowieckiego. Ostatecznie w 1253 r. otrzymał je książę Kazimierz Kujawski – bullą papieża Innocentego IV.

Niemniej w latach 1277-1283 tereny Galindii opanował Zakon Krzyżacki, ale trwała kolonizacja nastąpiła dopiero w połowie XIV w. Około 1340 r., na przesmyku między jeziorami Niegocin i Kisajno wielki mistrz Dytryk von Altenburg wznosił gród obronny – Letzenburg (Leiczen), ob. Giżycko, administracyjnie podległy komturom z Pokarmina. Już w połowie XV w. pod osłoną zamku zaczęła powstawać osada, założona przez osadników mazowieckich, zwana Nową Wsią. Zachował się dokument lokacyjny z 1475 r., zmieniający prawo magdeburskie, którym dotychczas rządziła się Nowa Wieś, na prawo chełmińskie, podpisany przez komtura z Pokarmina – Bernarda von Balzhofen. W 1612 r. miejscowość uzyskała prawa miejskie, jako Lötzen.

W efekcie krzyżackiej akcji kolonizacyjnej postępowało trzebieenie Puszczy Galindzkiej. Wokół zamku Lötzen powstawały wsie zasiedlane w przeważającej mierze przez polską ludność z Mazowsza, która zdominowała z czasem lokalny żywioł staropruski. Do najstarszych wsi lokowanych wokół Giżycka należą: Sterławki Małe (ok. 1408 r.), Kamionki (1436 r.), Upały (1471 r.), Wrony (1478 r.), Spytkowo (1480 r.), Wilkasy (1493 r.), Doba (1496 r.), Fuleda i Pierkunowo (1505 r.). Najwięcej wsi powstało podczas akcji zasiedlania tzw. „pustek pruskich” w latach 1466-1525.

Po sekularyzacji Zakonu Krzyżackiego (1525 r. tereny gminy znalazły się w obrębie świeckiego księstwa Albrechta Hohenzollerna – Prusy Książęce – związanego zależnością lenną z Królestwem Polskim. Akcja osadnicza była kontynuowana, ale w masie osadniczej coraz większy był udział ludności niemieckiej skuszanej tolerancją religijną protestanckich Prus Książęcych. Osadnicy borykali się z przyrodą i surowym klimatem oraz z najazdami litewskimi i polskimi. Najtragiczniejsze zdarzenia miały miejsce w czasie „potopu szwedzkiego” w latach 1656-1657, kiedy elektor pruski opowiedział po stronie króla szwedzkiego, licząc na zrzucenie zależności lennej od Polski. Po przegranej wojsk pruskich wspierających Szwedów w bitwie pod Prostkami, na Mazury dwukrotnie wtargnęły, wspierające Polaków, oddziały tatarskie i litewskie. Większość wsi wokół Giżycka (i samo miasto) została spalona, zaś ludność wymordowana lub porwana w tatarską niewolę. Wiele miejscowości trzeba było od nowa zasiedlać, co wiązało się z przybyciem tutaj kolejnej fali osadników mazowieckich. W 1657 r., na mocy układów welawsko-bydgoskich, książę pruski przeszedł na stronę Jana Kazimierza w zamian za uniezależnienie Prus Książęcych od Polski. W 1701 r. z Prus Książęcych i Brandenburgii powstało Królestwo Pruskie – w wyniku koronacji elektora brandenburskiego Fryderyka III. (Księstwo Pruskie już od 1618 r. było w unii personalnej z Elektoratem Brandenburgii). W tym czasie, w początku XVIII w., Ziemię Giżycką wyludniła wielka epidemia dżumy. W 1757 r., w czasie wojny siedmioletniej, Królestwo zostało zajęte przez wojska rosyjskie i włączone do Imperium Rosyjskiego – do 1762 r., kiedy w efekcie śmierci carycy Elżbiety ponownie objęli je Hohenzollernowie.

Następnym razem wojska rosyjskie przemaszerowały przez tereny gminy w 1807 r. – były to oddziały armii gen. Augusta Bennigseny wspierające Prusaków w walce przeciw Napoleonowi. Również podczas odwrotu „Wielkiej Armii” spod Moskwy w 1812 r. przez Giżycko i okolice przemaszerowało kilkadziesiąt tysięcy żołnierzy napoleońskich. Nastąpiły rekwizycje i gwałty.

Po wojnach napoleońskich i utworzeniu w 1871 r. Cesarstwa Niemieckiego, w państwie pruskim przeprowadzono reformę administracji oraz innych dziedzin życia. Zniesiono poddaństwo chłopów i zlikwidowano przymus cechowy. Organy obywatelskie w miastach, czyli rady miejskie, oddzielono od organu wykonawczego – zarządów miejskich, które stały się organami państwowej administracji publicznej. Ostatecznie XIX w. był okresem niebywałego rozwoju Ziemi Giżyckiej. W 1820 r. Giżycko stało się siedzibą powiatu, zaś w 1844 r. rozpoczęto prace nad ufortyfikowaniem przesmyku między jeziorami Niegocin i Kisajno – budowę twierdzy Boyen. Ta militarna inwestycja, pociągnęła za sobą znaczne wzmocnienie garnizonu Lötzen i nadała dużej dynamiki rozwojowej okolicom.

W latach 1851-1870 przeprowadzono też roboty publiczne przy budowie dróg, zaś w latach 1863-1868 przez obszar dzisiejszej gminy Giżycko, przy wielkim nakładzie sił i środków, przeprowadzono linię kolejową z Królewca do granicznych Prostek. Ta główna oś kolejowa uległa następnie rozbudowie, rozgałęziając się do Węgorzewa, Olecka i Orzysza. Podgiżyckie wsie uzyskały dogodne połączenia komunikacyjne.

Rozpoczęto też na szeroką skalę prace melioracyjne przy osuszaniu bagien i obniżaniu poziomu niektórych jezior, aby pozyskać więcej gruntów rolniczych. W latach 1841-1851 obniżono o około 5 m poziom wody w jeziorze Kruklin, co pozwoliło uzyskać nowe tereny pod pastwiska. Jeszcze w XVIII w., w latach 1765-1772, wykorzystując naturalny ciek wodny łączący jeziora Niegocin i Wojsak, przekopano Kanał Giżycki, który połączył rozległy akwen jeziora Mamry (jezioro Kisajno) z Niegocinem. W latach 1845-1849 i 1854-1857 przeprowadzono wielkie roboty publiczne przy skanalizowaniu dla żeglugi całego szlaku Wielkich Jezior Mazurskich. Rejsem parowcem „Masovia” w 1854 r. zainaugurował mazurską żeglugę król pruski Fryderyk Wilhelm IV (1795-1861). Mazurska droga wodna zaczęła służyć przede wszystkim przewozom budulca: drewna, piasku, żwiru, kamieni i cegieł, w mniejszym stopniu płodów rolnych. Powoli też zaczęła przyciągać miłośników natury z całych Niemiec. W 1890 r. w Giżycku założono „Towarzystwo na rzecz Ułatwienia Żeglugi Pasażerskiej po Jeziorach Mazurskich”, a rok później – Mazurską Kompanię Żeglugi Parowej. Od tego czasu zaczął się rozwój turystycznej żeglugi na Wielkich Jeziorach Mazurskich.

Dynamiczny rozwój Ziemi Giżyckiej przerwała I wojna światowa. W sierpniu 1914 r. pod Giżycko podeszły czołwki II Korpusu rosyjskiej Armii „Niemen”, wokół giżyckiej twierdzy Boyen zamknął się pierścień okrążenia. Rosjanie zaatakowali Giżycko od strony Kozuch Wielkich i Pięknej Góry, zacięte walki trwały w lesie miejskim. W wyniku zdecydowanej postawy i kontrataków żołnierzy giżyckiego garnizonu Rosjanie okopali się w pasie ok. 16 km od Giżycka. Po klęsce rosyjskiej armii w tzw. bitwie tannenberskiej – do 15 września 1914 r. Prusy Wschodnie zostały całkowicie oczyszczone z wojsk rosyjskich, do czego przyczynił się manewr oskrzydłający, wyprowadzony z rejonu Giżycka – operacja nazwana „Bitwą nad Jeziorami Mazurskimi”. Niebawem wojska rosyjskie przystąpiły do ponownego ataku na Mazury, ale w tzw. „Bitwie zimowej nad Jeziorami Mazurskimi”, w lutym 1915 r., zostały ponownie odrzucone od linii Wielkich Jezior. Autorem militarnego sukcesu w obu bitwach był feldmarszałek Paul von Hindenburg (1847-1934), który dowodził operacjami z kwatery w Giżycku. Wschodniopruskie zwycięstwo utorowało Hindenburgowi drogę do późniejszego stanowiska prezydenta Niemiec, zaś w Giżycku i okolicach stał się postacią kultową. W wojnie szczególnie ucierpiały wsie wschodniej i północnej części gminy: Kozuchy Wielkie, Kruklin, Upałty, Söldany, Spytkowo i Kamionki.

Po wojnie zorganizowano ogólnoniemiecką akcję pomocy w odbudowie Mazur. Miastem, które podjęło się wsparcia odbudowy powiatu giżyckiego był Frankfurt nad Menem. Wojenne zmagania upamiętniły liczne cmentarze wojenne i pomniki. W wielu wsiach wystawiono kamienie pamiątkowe z wykazem poległych mieszkańców. Okres powojenny był też czasem biedy, kryzysu ekonomicznego i bezrobocia. Nasiliła się migracja ze wsi do pracy w zagłębiach przemysłowych południowo-zachodnich Niemiec. Ziemia Giżycka, ze względu na znaczny odsetek ludności pochodzenia polskiego (ok. 50% na przełomie XIX i XX w.), znalazła się w obszarze polsko-niemieckiego sporu terytorialnego, który rozwiązano za pomocą plebiscytu w 1920 r. Za polską przynależnością państwową głosy oddało jedynie 9 mieszkańców całego powiatu.

Natomiast w wyborach do Reichstagu w 1933 r. ponad 70% mieszkańców Ziemi Giżyckiej głosowało na partię Adolfa Hitlera – NSDAP. Program nazistów był niezwykle atrakcyjny socjalnie dla mieszkańców biednej mazurskiej gminy: oddłużanie gospodarstw wiejskich i preferencyjne kredyty, m.in. na budowę niewielkich domków jednorodzinnych z przydomowymi działkami, tzw. kochówek (od nazwiska gauleitera Prus Wschodnich – Ericha Kocha), które do dziś, pomimo przebudów, można rozpoznać po charakterystycznej architekturze. Ruszyły też wielkie roboty publiczne przy budowie dróg i melioracjach, dające zatrudnienie ludności. Ale zapoczątkowana przez nazizm ekonomiczna hossa miała swoją cenę ideologiczną. W latach 1935-1938 dokonano tzw. „drugiego chrztu Mazur”, zmieniając wszystkie polsko brzmiące nazwy miejscowe. Wiele wiekowych, tradycyjnych nazw wsi w okolicach Giżycka uległo urzędowej zmianie.

W okresie międzywojennym na obszarze gminy Giżycko zaczęła się bujnie rozwijać turystyka, co doceniono również w sąsiedniej Polsce. Giżycko i okolice opisywał w swoim „Ilustrowanym przewodniku po Mazurach Pruskich i Warmii” wybitny geograf i podróżnik polski Mieczysław Orłowicz (1881-1959). W latach trzydziestych Mazury zwiedzał Melchior Wańkowicz (1892-1974), który swoją podróż opisał później w książce pt. „Na tropach Smętki”.

Jeszcze w czasie I wojny światowej wokół twierdzy Boyen i Giżycka zaczęto rozbudowywać umocnienia tzw. Giżyckiej Pozycji Polowej. Po 1935 r. w pasie Wielkich Jezior Mazurskich utworzono tzw. Giżycki Rejon Umocniony – schrony piechoty, bojowe bunkry i inne stanowiska ogniowe, powiązane w system broniący przejścia ze wschodu na zachód. W pierwszych latach II wojny światowej, kiedy działania wojenne oddaliły się znacznie od Giżycka, umocnienia te służyły jako osłona okolicznych kwater polowych najwyższego dowództwa niemieckiego (kwatery Hitlera w Gierłożu, Kwatery Głównej Dowództwa Wojsk Lądowych w Mamerkach, kwatery szefa Kancelarii Rzeszy Lammersa w Radziejach, kwatery ministra spraw zagranicznych Rzeszy Ribbentropa w Sztynorcie i kwatery reichsführera SS Himmlera w Pozezdrzu). Militarne umacnianie terenów nie niepokoiło miejscowej ludności, żyjącej po raz pierwszy od wieków we względnym dobrobycie, który paradoksalnie zwiększył się jeszcze po wybuchu wojny. Gospodarstwa rolne uzyskiwały przydziały zdobycznego mienia, np. trzody czy maszyn rolniczych, a także wsparcie w postaci robotników przymusowych z okupowanych terenów Polski i Rosji oraz francuskich jeńców wojennych.

Jesienią 1944 r. wojska sowieckie zagroziły bezpośrednio Prusom Wschodnim, przełamując tzw. wał Kocha na linii rzeki Niemen. Gorączkowo umacniano okolice Giżycka; nowością wśród umocnień były tzw. „garnki Kocha” – czyli żelbetowe studzienki z kopułami strzeleckimi, będące jednoosobowymi stanowiskami ogniowymi dla strzelców i niszczycieli czołgów.

Podczas ofensywy styczniowej w 1945 r. Rosjanie nie zdecydowali się na frontalny atak na umocnioną linię Wielkich Jezior Mazurskich, biorąc ten obszar w kleszcze zagrażające niemieckiej 4. Armii gen. Friedricha Hossbacha, który nakazał odwrót wojsk. Drogi w kierunku zachodnim zapchane były kolumnami wojska i uciekającą ludnością cywilną. Dnia 22 stycznia czołówki sowieckiej 31. Armii gen. Piotra Szafranowa, walczące w składzie III Frontu Białoruskiego marsz. Konstantego Rokossowskiego, pojawiły się w Upałtach, Spytkowie i Świdrach. Dopiero wówczas władze nazistowskie oficjalnie nakazały ewakuację urzędów i ludności cywilnej. Po krótkiej walce o Giżycko z 25 na 26 stycznia 1945 r., Armia Czerwona przekroczyła pas Wielkich Jezior Mazurskich i opanowała całą Ziemię Giżycką. Żołnierzy sowieckich poległych podczas zdobywania tych okolic ekshumowano na zbiorowy cmentarz wojenny i pochowano w tzw. „bratskich mogiłach” przy ul. Moniuszki w Giżycku.

Po zimowej ofensywie Ziemia Giżycka była wyludniona, pozostali tu jedynie nieliczni autochtoni mazurscy. Z powodu nikłych walk zabudowa wiejska uległa niewielkim zniszczeniom, ale okupacyjne wojska sowieckie prowadziły rabunkową politykę, nie bacząc na międzynarodowe ustalenia o oddaniu Mazur pod administrację polską. Wojskowymi transportami na wschód pędzono bydło i trzodę, wywożono maszyny i urządzenia rolnicze – wszystko, co mogło mieć wartość. Demontowano i wywożono szyny kolejowe likwidując kolejowe połączenia Giżycka z Węgorzewem, Oleckiem i Orzyszem. Pomimo oficjalnego przekazania władzy nad regionem w ręce administracji polskiej, co odbyło się uroczystie dnia 20 maja 1945 r. w Giżycku, sowieckie wojska stacjonowały jeszcze tutaj do późnej jesieni 1945 r.

W latach 1945-1947 na Ziemi Giżyckiej aktywizowało się podziemie antykomunistyczne, związane najczęściej z dawnymi strukturami Narodowych Sił Zbrojnych. W październiku 1946 r., z rąk antykomunistycznych partyzantów zginął kierownik Urzędu Bezpieczeństwa w Giżycku, Zygmunt Szelański. Pierwsze zabiegi normalizacyjne polegały na organizacji życia i aprowizacji polskich osadników, przeważnie przesiedleńców z dawnych Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej, osiedlanych w opuszczonych gospodarstwach. Po przetoczeniu się frontu część niemieckich uchodźców powróciła do swoich domostw, częstokroć zasiedlonych już przez polskich osadników, co powodowało dodatkowe konflikty.

Polskim osadnikom przydzielano gospodarstwa do 20 ha. Większe majątki folwarczne przekazano w gestię, powstałych w 1949 r., Państwowych Gospodarstw Rolnych. Do końca 1949 r. wysiedlono z okolic Giżycka ludność niemiecką negatywnie zweryfikowaną pod kątem obywatelstwa polskiego. Na jej miejsce w 1947 r. w powiecie giżyckim osiedlono 863 rodziny (3612 osób) pochodzenia ukraińskiego, przesiedlone w ramach akcji „Wisła”. W maju 1945 r. utworzono organizm administracyjny gminy Giżycko, która była jedną z 12 gmin wiejskich powiatu giżyckiego w województwie olsztyńskim. W 1954 r. gminy zostały zlikwidowane i utworzono w ich miejsce gromady. Z dniem 1 stycznia 1972 r. przywrócono struktury gminne,

zaś na mocy kolejnej reformy administracyjnej w 1975 r. gmina Giżycko znalazła się w województwie suwalskim.

Na skutek przemian polityczno-społecznych 1989 r. gmina zyskała pełną samorządność, od 1999 r. – w strukturach administracyjnych województwa warmińsko-mazurskiego.

W związku z intensywną zabudową turystyczną brzegów jezior oraz przekształcaniem się starych mazurskich wiosek w miejscowości turystyczne dnia 19 grudnia 2008 r. wojewoda warmińsko-mazurski wydał rozporządzenie ustanawiające Strefę Obszaru Chronionego Krajobrazu Krainy Wielkich Jezior Mazurskich. Objęta nią jest znaczna część obszaru gminy Giżycko. Naturalny, polodowcowy krajobraz i unikalna przyroda tego terenu chroniona jest też w licznych rezerwatach, takich, jak m.in.: rezerwat głazowiskowy „Fuledzki Róg”, gdzie chroniony jest pierwotny krajobraz polodowcowy, rezerwat „Jezioro Dobskie” z największą na Mazurach kolonią kormoranów na wyspie Wysoki Ostrów, rezerwat „Torfowisko Spytkowo”, rezerwat „Perkuny” i rezerwat „Jezioro Kożuchy”, gdzie chroniona jest wyjątkowa roślinność i ekosystemy bagienne. Rezerwatami przyrody są też wszystkie wyspy na jeziorze Kisajno.

5.2.3. Historia wsi gminy Giżycko

Gmina Giżycko jest podzielona na 27 sołectw, w skład których wchodzi 40 wsi.

ANTONOWO – Antonowen, Antonsdorf (1938-1945). Wieś powstała na pocz. XIX w., na terenach należących pierwotnie do Giżycka, przylega bezpośrednio do przedmieść miasta. W latach 1995-2007 w Antonowie działał Browar Regina, który na pocz. XXI w. był prekursorem w produkcji piwa pszenicznego w Polsce.

BOGACKO – Bogatzko (1539 r.), Bogatschen (1545 r.), Bogatzken (1719 r.), Rainfeld (1938-1945). Osada wzmiankowana w 1539 r., jako zamieszkała przez dwóch wolnych ludzi, Szymona i Jana. W 1545 r. książę Albrecht potwierdził im 11 łąnów chełmińskich - przy granicy ze Sterławkami, Kamionkami i jeziorem Dejguny, w zamian za służbę konną i prace przy budowie zamków książęcych, płuźne oraz wolny połów ryb w jeziorze Dejguny i zakładanie pasiek w granicach dóbr. W 1559 r. starosta giżycki Fabian von Lehndorff sprzedał Maciejowi Bogaczowi ostrów na jeziorze Dejguny. W 1561 r. – 3 łąny przy granicy Wron Wielkich otrzymał giżycki karczmarz Michał Prus wraz prawem wolnego połowu w jeziorze Niegocin. W 1616 r. elektor Jan Zygmunt sprzedał 1 łąn karczmarzom Janowi Okrongli i Michałowi Mucha. Wg spisu z 1598 r. wieś liczyła 11 łąnów. W 1719 r. wymieniono 5 gospodarstw.

W 1820 r. ze wsi wyodrębniono gospodarstwo Godfryda Baldy – 5 łąnów 19 mórg, które odtąd nazywano Bogacka Wola (Bogatzkowolla). W 1830 r. we wsi było siedmiu gospodarzy mających 33 łąny. W 1871 r. majątek ziemski nabył Karl Kreutzberge. W 1910 r. utwardzono drogę gruntową do wsi. Od 1932 r. właścicielem majątku był Karl Falkowski. W latach 1932-1934 majątek zasiedlono pracownikami.

BOGACZEWO – Saithe (1522 r.), **Bogatschen** (poł. XVI w.), **Bogatzewen** (XVII-XIX), **Reichensee** (1927-1945). Początki Bogaczewa sięgają 1522 r. Wieś zasiedlona została przez osadników mazowieckich i rozwijała się jako osada rybacka posiadająca młyn i tartak. W 1563 r. starosta giżycki sprzedał bogaczewski dwór Stańkowi i Kostce ze Świdrów. W 1625 r. mieszkała tu wyłącznie ludność polska. W 1652 r. książę Fryderyk Wilhelm nadał 12 włók szlachecowi polskiemu Janowi Balcerowi Borowskiemu. W 2 poł. XVI w., w Rydzewie – na wsch. brzegu Jeziora Bocznego zbudowano kościół, którego plebanię usytuowano w Bogaczewie. Szkoła we wsi powstała w 1735 r.

Do Bogaczewa przylegały dwa duże majątki: Gorazdowo – we własności Erny Quassowskiego hrabiego zu Dohnai W. Krausego oraz Lipowy Dwór – własność Ottona Bludaua. Tartak i młyn posiadała firma Schaper.

Nad brzegiem jeziora Bocznego, po zach. stronie kanału, na wzgórzu zwanym Okrągłą Górą (Ringberg), odkryto pozostałości obszernego grodziska. Obecnie teren porasta las, w którym zlokalizowany jest cmentarzyk – położony na majdanie dawnego grodu.

DOBA – Daubis, Dauba, Dobelyn (1417 r.), Doben. Wokół wsi czytelne są ślady wczesnośredniowiecznego osadnictwa – obwałowania ziemne na wyspach Jeziora Dobskiego: Gilmie, Lipce i Wysokim Ostrowie. Na Gilmie, na miejscu grodziska (XIII w., wg legendy – siedziba Yzegupsa, wodza Galindów) Krzyżacy zbudowali murowaną strażnicę, która szybko została opuszczona.

Osada wzmiankowana jest w 1417 r. w ramach prokuratorii leckiej (giżyckiej), jako istniejąca, niezamieszkała. W 1496 r. wieś została ponownie lokowana otrzymując trzyletnie zwolnienie od daniny – sołtysiem został Jan Wojciech. Jej prawdziwy rozwój, jako szlacheckiej siedziby i stolicy rozległego klucza folwarcznego (Doba, Steinhof, Dejguny, Dziewiszewo) rozpoczął się po 1528 r., gdy wieś weszła w posiadanie rodziny Schenk zuTautenberg z Turynгии. Christoph von Schenk zuTautenberg otrzymał dobra za zasługi rycerskie w służbie Zakonu Krzyżackiego, odznaczył się w walkach z Tatarami (1520-1525), był bliskim współpracownikiem Albrechta Hohenzollerna. Doba była w rękach rodziny do 1945 r.

W 1530 r. powstała w Dobie kaplica, a przed 1574 r. zbudowano kościół filialny obsługiwany przez pastora z Radziejów. W 1657 r. Tatarzy, posiłkujący hetmana Gosiewskiego w odwetowej wyprawie polskiej do Prus, spalili pałac i zabili brata dziedzica - Georga Friedricha. Tautenburgowie odbudowali pałac, a w pocz. XIX w. drewnianym pomostem połączyli wyspę Gilma z brzegiem, zagospodarowali ją parkiem, a na pozostałościach staropruskich szańców i krzyżackiej fortalicji zbudowali romantyczną kapliczkę. W ostatnich latach miejsce to zostało okrzyknięte przez polskich „czakramem prastarej, ziemskiej energii”. Tautenburgowie uzyskali przydomek „Schenk” za sprawą legendarnego protoplasty rodu – Varguli, który pełnił funkcję podczaszego na dworze burgundzkim. Na jego cześć do 1945 r. jedna z wysp na jeziorze Dobskim nosiła nazwę VargulaInsel.

Szkoła w Dobie powstała przed 1737 r. Mieszkała tu ludność polska; jeszcze w 1890 r. kazania w kościele wygłaszano po polsku i po niemiecku.

DZIEWISZEWO – dawne dobra szlacheckie Kinort (Kühnort) baronów von Schenk zuTautenburg z Doby.

FULEDA – Faulheide (1548), Faullehden, Faulhöden. Wieś założona w 1548 r.: Albrecht Hohenzollern nadał Jerzemu Wiercieje 7 łąnów nad Jeziozem Dobskim na prawie magdeburskim, z czterema latami wolnizny. Rozwój wsi rozpoczął się w 1561 r., gdy zasiedlili ją chłopci z Pierkunowa, przekształconego w księżęcy folwark. W 1668 r. książę Fryderyk Wilhelm nadał Fuledę Johannowi Dietrichowi von Tettau, jakiś czas gospodarzyli tu Łosiowie, potem wieś znalazła się w kluczu majątku rodziny von Schenk zuTautenberg z Doby do 1939 r. Szkołę założono w 1857 r. W 1857 r. wieś liczyła 152 osoby, w 1933 – 67 osób, w 1939 – 94 osoby.

GAJEWO – AbbauLötzen, Grünhof – w XVIII w. było majątkiem ziemskim, wchodzącym w skład obszaru miasta Giżycka. Na pocz. XIX w. majątek przekształcono w odrębną jednostkę administracyjną, po I wojnie światowej – rozparcelowano. Po II wojnie światowej utworzono sołectwo, które obejmowało osady: Imieszki i Zameczek – w latach 1954-1972 należące administracyjnie do Gromadzkiej Rady Narodowej w Giżycku. W latach 1945-1946 miejscowość została całkowicie wyludniona i zdewastowana. Po wojnie osiedli tu przesiedleńcy z Wileńszczyzny.

GRAJWO – Graywen (1508 r.), Greuwen (1550 r.), Graywen (1938-1945). Wieś założona przed w 1508 r., w którym liczyła 30 łąnów na prawie chełmińskim, w tym 3 łąny sołeckie. Możliwe, że sołtys pochodził z rodziny Grajewskich herbu Gozdawa, wzmiankowanych na Mazowszu pod koniec XV w. W 1550 r. książę Albrecht Hohenzollern nadał wsi nowy przywilej. W pocz. XVIII w. wieś znacznie ucierpiała w wyniku epidemii dżumy; w jej efekcie, w 1713 r. zagospodarowanych tu było zaledwie 11 łąnów. Przed II wojną światową Grajwo liczyło nieco ponad 32 łąny; działała tu dwuklasowa szkoła, w której zatrudnionych było dwóch nauczycieli. W 1857r. wieś liczyła 226 osób, w 1933 r. – 244, w 1939 r. – 245, w 1970 r. – 198 osób.

GUTY – Gussenpilcke i Gutten (1450 r.). W 1526 r. starosta giżycki Dietrich von Schlieben nadał niejakiemu Gutowi 8 łąnów na prawie magdeburskim, zobowiązując go do wystawienia jednej służby zbrojnej. W pierwszym okresie istnienia osady w Gutach mieszkało zaledwie kilku wolnych chłopów (1526 – 4, 1560 – 3). W 1560 r. książę Albrecht Hohenzollern wystawił nowy przywilej, którym zwalniał Piotra Guta i dwóch wolnych z płużnego. Z czasem wieś powiększyła swój areal i na przełomie XVI i XVII w. liczyła prawie

10 łanów. U progu II wojny światowej wieś obejmowała 689 ha. Podczas działań wojennych została poważnie zniszczona, znacznie zmniejszył się jej obszar. W 1970 r. w Gutach było zaledwie 8 gospodarstw rolnych i 7 budynków mieszkalnych.

W 1857 r. wieś liczyła 91 osób, w 1925 r. – 96, w 1933 r. – 80, w 1939 r. – 89, w 1970 r. – 45 osób.

KAMIONKI – Steindamerau (1436 r.), Kamionki (od XVII w.) Kamionken (lata 20. XX w.), Steintal (1928-1945). Wieś lokowana na obszarze starszej osady pruskiej w 1436 r. przez komtura Pokarmina, Johanna von Beenhausen. Pierwszym sołtysem był Paweł Doliwa, który otrzymał sześć włók z zadaniem sprowadzenia osadników na obsadzenie 54 włók. W 1625 r. było tu dwadzieścia sześć gospodarstw chłopskich i trzy karczmy, we wsi mieszkali Polacy. W latach 1656-1657 wieś przeżyła najazd tatarsko-litewski. W 1737 r. założono szkołę.

Na początku I wojny Światowej wieś była głównym ośrodkiem mobilizacji niemieckiej 3 Rezerwowej Dywizji Piechoty, w 28.08.1914 r. – miejscem zaciętej bitwy obronnej wojsk niemieckich przeciw Rosjanom. Wieś została mocno zniszczona, a zmagania wojenne upamiętnia stojący w centrum kamień z wyrytymi nazwiskami poległych mieszkańców. Nieopodal drogi znajduje się pomnik żołnierzy poległych podczas I wojny światowej.

W latach 1952-1956 nauczycielem w miejscowej szkole był Henryk Panas (1912-1985), „andersowiec”, pisarz, dramaturg i publicysta, m.in. autor głośniej powieści Według Judasza. Apokryf (1973 r.). Uczestniczył w powojennym życiu mazurskich autochtonów, przesiedleńców z Kresów Wschodnich oraz Bieszczad i opisał to wszystko w opublikowanej w 1960 r. książce Bóg, wilki i ludzie. Opowiadania mazurskie.

KAP – Kampen. Miejscowość założona przed 1525 r. W 1625 r. mieszkali tu tylko Polacy. Szkoła powstała w 1741 r. W XVI w. istniała we wsi huta żelaza wytapianego z rudy darniowej.

KOZIN – Koszinnen, Kozinowa (1554 r.), Kozinówko, Koziny, Rodenau (1928-1945). Początki wsi sięgają 1554 r., ale odnowiony przywilej lokacyjny dla sołtysów Macieja Danowskiego i Trojana Kałki pochodzi z 1571 r., z kancelarii księcia elektora Albrechta Fryderyka von Hohenzollerna. W XVII w. miała tutaj swoje dobra polska szlachta: Jerzy Wilhelm von Pavelofsky (Pawłowski), później – Balcer von Borowski, który był posiadaczem gruntów również w sąsiednim Bogaczewie. W 1625 r. w Kozinowie (Kozinie) żyli wyłącznie Polacy. Szkoła została założona w 1774 r.

Kozin przekształca się dynamicznie w wieś letniskową, czemu sprzyja położenie przy głównym szlaku Wielkich Jezior Mazurskich, wzdłuż rozciągającej się ku południowi na długość ok. 8 km rynnicy Jeziora Jagodnego oraz przy ruchliwej latem szosie Giżycko - Mikołajki.

KOŻUCHY WIELKIE – Kosuchen (1566 r.), Kozuchen, GrossKozuchen (XVIII w.), Allenbruch (1938-1945). W 1549 r. starosta giżycki Georg von Krösten nadał tereny braciom Peterowi i Paulowi von der All, pochodzącym z Kozuchów (Koschuchen) w starostwie piskim. W 1625 r. mieszkali tu Polacy. Podczas zarazy w 1710 r. w Kozuchach zmarło 184 mieszkańców. Szkoła powstała w 1756 r. Miejscowości nie oszczędziła też I wojna światowa, o czym świadczy pomnik poległych mieszkańców w centrum wsi oraz kwatery wojenne na cmentarzyku położonym przy drodze do wsi Kruklin. W 1933 r. mieszkało we wsi 520 osób, w 1939 – 483 osoby. Przez wieś przebiegała linia kolejowa łącząca Giżycko przez Kruklanki z Węgorzewem; zachowały się pozostałości stacji Allenbruch.

KOŻUCHY MAŁE – Klein Kosuche (1770 r.), Gut Allenbruch (1938-1945), osada powstała w 1770 r., jako folwark.

KRUKLIN – Kraukell (1513-1519), Kruglinnen (XVIII w.), Kraukeln (1938-1945), po II wojnie Krugliny. Wieś wzmiankowana w 1519 r., w 1625 r. mieszkali tu Polacy. W 1743 r. powstała szkoła.

W latach 1841-1851 z inicjatywy i pod kierunkiem barona von Senfft-Pilsacha przeprowadzono tzw. melioracje kruklińskie. Przekopano kanał łączący jeziora Gołdopiwo i Kruklin, obniżając poziom wody w drugim z tych jezior o ponad 5 m. Uzyskano w ten sposób ponad 1000 ha gruntów. Na początku XX w. na pozyskanych łakach pomiędzy osadą Nowe Sołdany i Kozuchy Małe ruszyło przemysłowe wydobywanie wapieni,

przerwane przez wielki kryzys przełomu lat 20. i 30. XX w. oraz wojnę, a swoje apogeum osiągnęło w PRL. Urobek z odkrywkowej kopalni był wagonikami kolejki wąskotorowej przewożony do Wytwórni Wapna Nawozowego w Nowych Sołdanach.

NOWE SOŁDANY – (Gut NeuSoldahnen) miejscowość założona w 1835 r. w wyniku reform agrarnych na terenie chłopskiej wsi Sołdany. Pierwszym właścicielem majątku był Behr, ponadto we wsi było 7 zagród chłopskich. W 1889 r. właścicielem majątku był Gutzeit, w 1932 r. – August Kriebel, jego następcą był Georg Kriebel- do 1945 r.

PIECZONKI – pierwotnie Dzengeln (1554 r.), Pietzunken (1579 r.), Pieczonken, Pietzonken (1579 r.), Grünau (1930-1945). Dzięgiele była rodową nazwą sołtysa Jurka Dzięgiela, który założył wieś w 1554 r. W 1625 r., na podstawie informacji zawartych w księgach rachunkowych powiatu giżyckiego, żyli tu sami Polacy. Szkoła w Pieczonkach powstała około 1737 r.

PIERKUNOWO – Pierkawen, Perkunowen, Perkaunen, Pierkunowen, Perkunen (1935-1945). Wieś powstała w 1505 r., jako wieś czynszowa – Jakub Reiff nadał Jankowi Skomli 3 włoki sołeckie, a ten w tymże roku odsprzedał ją swoim braciom. W 1561 r. mieszkańcy Pierkunowa przenieśli się do Fuledy, a we wsi powstał książy folwark. W latach 1697-1703 majątek był dzierżawiony przez porucznika Mieczkowskiego, prawdopodobnie arińskiego wygnańca z Polski, zaś w latach 1715-1721 przez Stefana von Bieberstein. W okresie międzywojennym Pierkunowo było majątkiem państwowym z rozbudowanym założeniem folwarcznym i gorzelnią. Szkoła powstała w 1817 r. Do Pierkunowa należały folwarki Poganty i Róg Pierkunowski.

Na południe od wsi położone było lotnisko wojskowe. Dnia 14.08.1914 r., do dyspozycji dowódcy twierdzy Boyen w Giżycku płk. Hansa Bussego, przekazano 6 samolotów, dowodzonych przez por. von Golza. Lądowisko przygotowano na płaskim terenie między Pierkunowem a jeziorem Wojsak. Po zakończeniu wojny samoloty odleciały do Królewca. W 1936 r. tereny objął Lotniczy Związek Sportowy Korpusu Narodowosocjalistycznego. Do 1939 r. wybudowano baraki dla załóg oraz blaszane obiekty zaplecza, przygotowano też pasy startowe wpasowane w naturalną osłonę nadjeziornych skarp. Tuż przed wybuchem II wojny światowej lotnisko zmilitaryzowano i zamknięto dla cywilów. Zgrupowano tu samoloty bombowe, które brały udział w akcjach bojowych 1 września 1939 r. Od 1940 r. miało ono status lotniska polowego i było używane przez samoloty z Kwatery Dowództwa Wojsk Lądowych zlokalizowanej w Mamerkach. Od 1943 r. trwała jego rozbudowa, wiosną 1944 r. lotnisko otrzymało betonowy pas startowy. Zniszczył je nalot sowiecki 16.12.1944 r., pozostałości wysadzono 24 stycznia 1944 r. Po wojnie obszar lotniska wykorzystywany był przez Wojsko Polskie, jako teren poligonowy.

POGANTY – Poganten, dawny folwark, obecnie opuszczona osada.

SOŁDANY – Soldahnen (od XVI w.). Wzmiankowana w źródłach z 1540 r., jako wieś czynszowa w pełni zasiedlona i bez wolnizny. W 1541 r. jej sołtysem był Wawrzyniec Sołdan. W 1545 r. starosta węgoborski Jan Pusch sprzedał 4-łanowe sołectwo Cherubinowi z Lipińskich. Sołdany liczyły wówczas 40 łanów. W 1569 r. sołtys otrzymał pięć łanów sołectwa, a wieś powiększyła się do 50 łanów. W XVIII w. obejmowała obszar 52 łanów. Szkołę założono w 1796 r.

W 1953 r. uruchomiono w Sołdanach kopalnię kredy wapniowej, a przy niej – wytwórnię wapna nawozowego; poza tym produkowano tu kredę pastewną i nawozy ogrodnicze. W 1970 r. w Sołdanach było 56 budynków mieszkalnych, świetlica, klub, punkt biblioteczny; działało kółko rolnicze, a także Państwowe Gospodarstwo Rolne Zielony Gaj.

W 1857 r. we wsi mieszkało 236 osób, w 1925 r. – 370, w 1933 r. – 437, w 1939 r. – 430, w 1970 r. – 447 osób.

SPYTKOWO – Spirgsten (1480 r.), Spircks (1507 r.), Spiergsten (1938-1945). Stara wieś pruska, którą otrzymał Tiesel von Daltitz, jako dobra rycerskie za zasługi w wojnie trzynastoletniej (1454-1466). W 1480 r. lokował Spytkowo, jako wieś czynszową a lokację powierzył Maciejowi Polakowi. W 1625 r. mieszkali tu

sami Polacy. W 1710 r. wieś dotknęła epidemia dżumy – zmarło wówczas 194 mieszkańców. Szkoła powstała w 1743 r. We wsi był młyn mechaniczny. Majątek Spirgsten był w rękach Andrzeja Schachta.

Podczas I wojny światowej Spytkowo znalazło się w strefie działań wojennych. Rosjanie dwukrotnie, latem i jesienią 1914 r., atakowali umocnienia tzw. Giżyckiej Pozycji Polowej, których druga linia przebiegała przez szosę węgorzewską na północ od wsi.

STERŁAWKI MAŁE – Dillen, Dywyn (1407 r.), Klein Stürlack (XIX w.-1945 r.). Wieś powstała na dawnej pruskiej jednostce terytorialnej. W XV i XVI w. – „Neu”, w k. XVI w. – „Klein”. Inne nazwy: Sterlawken, Sterlawkien, Stürlauchken, Stürlack, Styrlak.

W 1407 r. wielki mistrz krzyżacki Ulrich von Jungingen nadał 74 włoki ziemi na prawie magdeburskim komornikowi Iwaškowi (IwaschkoKemerer) i innym mieszkańcom wsi. Iwaško otrzymał 6 włók z obowiązkiem jednej służby, a pozostali z 68 włók mieli wystawiać 17 służb. Wszyscy mieli okres wolnizny na 10 lat. Przywilej ten został wystawiony w Barcianach. Prawa Iwaški zostały zwiększone późniejszym przywilejem na prowadzenie karczmy i młyna.

W 1539 r. było tu 48 chłopów i 24 zagrodników, sami Polacy. W 1656 r. wieś została spustoszona przez najazd wojsk litewskich Aleksandra Hilarego Połubińskiego. W 1719 r. w Sterławkach było 38 właścicieli na 84 włókach. Szkoła w Sterławkach Małych założona została w 1737 r. W 2 poł. XIX w. wieś liczyła 128 domów, w których mieszkało 689 osób. W 1910 r. było tu 698 mieszkańców, w 1939 – 592 osoby.

SULIMY – Sulimmen. Wieś powstała około 1555 r. na prawie magdeburskim. Pięć łanów sołeckich otrzymali bracia Jan i Jakub, z obowiązkiem zasiedlenia pozostałych 45 łanów na prawie chełmińskim i aż 20 latami wolnizny. W 1563 r. książę Albrecht Hohenzollern wystawił przywilej dla nowej wsi czynszowej, liczącej wówczas 55 łanów. Na pocz. XVII w. we wsi żyło 33 chłopów, w tym 4 karczmarzy. W czasie wielkiej epidemii dżumy w 1710 r. zmarło 162 mieszkańców, a jeszcze w 1719 r. 27 łanów (spośród 47) było opuszczonych. Szkołę założono w 1778 r. W 1857 w Sulimach mieszkały 504 osoby, w 1933 r. – 454, w 1939 r. – 496 osób.

W początkach lat 70. XX w. w Sulimach było 61 budynków mieszkalnych, punkt biblioteczny, świetlica, sklep wielobranżowy, boisko sportowe. Przy wsi działało Państwowe Gospodarstwo Rolne Bystry oraz międzykółkowa baza maszynowa. W 1976 r. powstała Rolnicza Spółdzielnia Tuczu Zwierząt. W kolejnym roku przemianowano ją na Spółdzielnię Rolniczą „Przyszłość”. Jej działalność skupiała się na tuczu trzody chlewnej, a także hodowli brojlerów.

SZCZYBAŁY GIŻYCKIE – Beigenski (1563 r.), Ziball (1566 r.), Zibaltzi (1579 r.), Stziballen (1619 r.), Schönballen (1928-1945). Wieś powstała w 1554 r. z nadania księcia Albrechta Fryderyka, na miejscu staropruskiej osady zewidencjonowanej przez niemieckich archeologów. W 1624 r. we wsi gospodarzyli: JedamQuass, JahnMasuch, MartzinSolcka, Bomba, Oggoneck, Kalinofsky, Ligenssa, Woiteck Schuchta, JendressBley i Fuasch. W XVII w. do feudalnych powinności karczmy w Szczybałach należało dostarczanie raz w roku konnej podwody na dwór książęcy w Królewcu.

ŚWIDRY – Schwidern, Swidren, Schwiddern (od poł. XVI w.). Wieś powstała w 1544 r., jej lokatorem był Wojtek Kostka - zakupił 4 łany sołeckie z zadaniem założenia wsi czynszowej na 40 łanach oraz 8 latami wolnizny. Na pocz. XVII w. mieszkało tu 22 chłopów, sołtys i 3 karczmarzy. Podczas epidemii dżumy w 1710 r. zmarły 123 osoby i wieś praktycznie uległa wyludnieniu. W 1724 r. założono szkołę, reorganizowano ją w 1737 r.

W 1936 r. na Igrzyskach Olimpijskich w Berlinie srebrny medal w rzucie młotem zdobył mieszkaniec tej wsi – Erwin Blask (1910-1999), który w 1938 r. na zawodach w Sztokholmie ustanowił rekord świata, wynoszący 59 m. W 1857 r. wieś liczyła 441 osób, w 1933 r. – 345, w 1970 r. – 219 osób i 44 gospodarstwa.

UPAŁTY – Upaldt (1471 r.), Uppalten (1471 r.), Opalten (1507 r.), Upalten (XVIII w.-1945 r.). Przywilej lokacyjny wystawił w 1471 r. Veit von Gich z Pokarmina. Lokował tutaj majątek na dziesięciu włókach oraz wieś czynszową na pięćdziesięciu włókach. Sołtysowi Janowi Schulzowi zwanemu Nickell zlecił zasiedlić wieś chłopami niemieckimi. W 1507 r. jeszcze 37 włók nie miało gospodarzy. W 1539 r. uprawiano tu 33 włoki, od

których chłopci płacili czynsz po jednej grzywnie. W 1602 r. wieś była zasiedlona przez 41 gospodarzy, spośród których czterej mieli prawo wyszynku. W 1625 r., w Upałtach mieszkali sami Polacy. W roku 1656 r. Tatarzy spalili wieś, i dwór.

W latach zarazy 1709-1711 w Upałtach zmarło 177 mieszkańców. W 1719 r. mieszkali tu czterej sołtysi: Danielczyk, Grajewski, Pieczarka i Wyszczyk oraz trzynastu pańszczyźnianych chłopów. Z 32 włók chłopskich – 16 włók i 40 morgów stanowiło pustkowie. Dwór i należący do niego majątek ziemski były własnością skarbu państwa i oddany był w dzierżawę szlachcicowi polskiemu, Kuberskiemu. W 1764 r. majątek rozdzielono między osiemnastu chłopów, a dwór rozebrano. Szkoła w Upałtach powstała w 1723 r., zreorganizowano ją w 1737 r.; w pocz. XX w. była to szkoła z dwiema salami lekcyjnymi, zatrudniającą dwóch nauczycieli.

W 1816 r. rolę uprawiało 41 gospodarzy, w tym 6 chłopów chełmińskich, 15 chłopów dziedzicznie wolnych, karczmarz, 9 chłopów uwolnionych z pańszczyzny, 8 zagrodników i nauczyciel. W 1830 r. rozbudowały się Upałty Małe i Średnie. W 1846 r. było 43 właścicieli, w Upałtach Średnich – trzech, w Upałtach Małych – jeden, Andrzej Koczan. Podczas działań wojennych w 1914 r. spłonęło tu 14 zagród chłopskich. Od 1929 r. działał urząd pocztowy. Nazwa urzędowa – Upalten albo Gross Upalten, kolonie wsi: Klein Upalten i Mittel Upalten. Według spisu z 1939 r. wieś liczyła 548 mieszkańców. W 1970 r. było tu 64 budynków mieszkalnych i 476 mieszkańców. Młyn w Upałtach zbudowano w początku XX w.; został zdewastowany w czasie II wojny światowej; ponownie uruchomiono go w 1946 r.; po kilku latach młyn został przekształcony w zakład wymiany ziarna i stał się własnością spółdzielni kółek rolniczych.

UPAŁTY MAŁE – Klein Upalten. W XX w. w miejscowości wybudowano dwór według projektu prawdopodobnie Thiema z Olecka. Ostatnim właścicielem majątku była rodzina Kuhnke. Od 1992 r. majątek znajduje się w posiadaniu sześciu rodzin.

WILKASY – Wolfsee (1493 r. i pocz. XVI w.), Wilkasch (1539 r.), Willkassen, Wolfsee (1938-1945). Wieś założona przed 1493 r., w którym komtur z Pokarmina Melchior Köchler von Schwansdorf odnowił przywilej dla mieszkańców, zmieniając nadane wsi prawo magdeburskie na chełmińskie. Sołtysem wsi został Johanna Gurzki. W 1625 r. mieszkała tu wyłącznie ludność polska; był tu majątek polskiej szlachty – rodziny Wierzbickich. Epidemia dżumy w 1710 r. pochłonęła 69 mieszkańców. W 1810 r. wieś liczyła ponad 1100 mieszkańców, w 1939 r. – 1167. Była to miejscowość znacznie rozwinięta społecznie i gospodarczo, należał do niej majątek Strzelce, z gorzelnią.

Obecnie Wilkasy są przemysłowym potentatem gminy Giżycko. Tu zlokalizowane są największe zakłady pracy: wytwórnia sprzętu oświetleniowego ES-System Wilkasy i produkujący materiały budowlane zakład grupy „Prefabet”. Wilkasy to też duże centrum turystyczno-wypoczynkowe na zachodnim brzegu Niegocin.

WILKASKI – Wolfsee-Gut. Wieś została założona w 1846 r. w wyniku komasacji i separacji gruntów. Stanowiła przysiółek Wilkas. Działał tu niewielki majątek ziemski. Odrębne sołectwo utworzono po wojnie. W 1970 r. wieś składała się z 21 budynków mieszkalnych i liczyła 114 mieszkańców. Znajdowało się tu wówczas 21 gospodarstw rolnych, które łącznie zajmowały powierzchnię 198 ha.

WRONY – Warnaw (1507 r.), Gross Wronen (1539 r.), Grosswarnau (1938-1945). Wieś założona w 1478 r. przez komtura brandenburskiego Bernarda von Balzhofen. W 1625 r. mieszkali tu tylko Polacy, którzy wyemigrowali w poł. XIX w. W 1757 r. we wsi powstała szkoła. Niedaleko znajdował się majątek ziemski z gorzelnią, którego ostatnią właścicielką była Erika Rogalla von Bieberstein. We Wronach znajdowano ślady staropruskiego osadnictwa – liczne narzędzia opisywane w przedwojennej literaturze archeologicznej.

Obecnie Wrony zamieniają się w wieś letniskową, położoną nieco na uboczu szlaku Wielkich Jezior Mazurskich, ale objęte w tym miejscu strefą ciszy jezioro Tajty jest ze szlakiem połączone Kanałem Niegocińskim i Pięknogórskim.

WRONKA – Klein Wronnen, Kleinwarnau (1938-1945). Wieś powstała przed 1554 r. W 1625 r. mieszkali w niej tylko Polacy. Szkołę założono w 1737 r.

5.3. Dziedzictwo materialne gminy Giżycko

Materialne dziedzictwo kulturowe gminy to cały dorobek materialny wszystkich pokoleń, jakie zamieszkiwały to miejsce. Są to zarówno układy przestrzenne miejscowości wraz z terenami zieleni komponowanej, powstałe przez stulecia budowle i zastosowane w nich rozwiązania architektoniczne, jak również zabytki ruchome w nich zgromadzone oraz zabytki archeologiczne.

5.3.1. Historyczne układy przestrzenne gminy Giżycko

Historyczne układy przestrzenne wsi definiowane są jako przestrzenne założenia wiejskie lub miejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg. Układy te stanowią element składowy krajobrazu kulturowego.

I. UKŁADY RURALISTYCZNE WSI

Gmina Giżycko leży w krainie Wielkich Jezior Mazurskich i jeziora stanowiły jej kręgosłup osadniczy. Decydowały o tym względy gospodarcze, komunikacyjne, a w okresie pruskim – także obronne. Dość typowe było umiejscowienie osad nad ujściem cieków do jezior, np. Sterławki Małe, Bystry. Jeziora zajmowały niegdyś większy obszar, lecz w XIX w. obniżono poziom wód niektórych z nich. Znaczny procent terenu gminy stanowiły bagna, co potwierdzają źródła z XV-XVII w.: wiele przywilejów lokacyjnych zawiera informacje o bagnach w pobliżu lokowanych osad: Sterławki Wielkie i Małe, Bystry, Guty.

Pierwotna struktura osadnicza gminy Giżycko, związana z pruską organizacją plemienną, została praktycznie zatarta. Plemiona pruskie ze względów obronnych zamieszkiwały głównie tereny podmokłe i bagniste, często osady budowano na palach. Jeszcze w 1255 r. większość obszaru gminy zajmowała puszcza, wśród której lokowały się Lauks – związki kilku lub kilkunastu gospodarstw. W końcu XIV w. do zasiedlania ziem pruskich przystąpił Zakon Krzyżacki – na obszar dawnej Galindii napływał element polski i niemiecki. W początkowym okresie kolonizacji krzyżackiej istniały jeszcze tradycyjne staropruskie formy osadnicze, ale zachowana do dziś sieć osadnicza oraz jej formy przestrzenne ukształtowane zostały w okresie planowej i systematycznej akcji kolonizacyjnej.

Późniejszy okres kolonizacji to planowy wyręb lasów, tworzenie powiązanego systemu osadniczego z wykorzystaniem naturalnych dróg wodnych i tworzonych dróg kołowych, następowały lokacje na prawie magdeburskim i chełmińskim. Wykształcanie się jednostek osadniczych wiązało się z nadaniami dla dóbr służebnych do 15 łanów ziemi, po 1415 r. – od 20 do 80 łanów. Wsie czynszowe otrzymywały zróżnicowaną ilość ziemi, na jednego chłopą przypadało od 1 do 4 łanów, sołtys mógł mieć do 1/10 obszaru przypisanego wsi, młynarze i karczmarze – ok. 2 łanów ziemi. Wsie otrzymywały kształt różnego rodzaju ulicówek – forma związana z regularnym układem pól oraz nieregularnych wielodrożnic. Po wojnie trzynastoletniej (1454-1466) napływ osadników był tak duży, że coraz częściej przywileje wystawiały niższe szczeble władzy krzyżackiej.

Po sekularyzacji Prus Krzyżackich w 1525 r. tempo akcji osadniczej nie osłabło. Przybywali Polacy, Litwini, Rusini, Niemcy, ale też w dużej mierze była to kolonizacja wewnętrzna – z innych obszarów państwa zakonnego. Do końca panowania Albrechta von Hohenzollern (1568 r.) nadania książęce odbywały się na prawie magdeburskim, bezpośrednio lub w formie sprzedaży za pośrednictwem starostów. Panowała ogólna tendencja rozwoju wsi czynszowych.

W końcu XVI w. akcja osadnicza ustała niemal zupełnie, dopiero w 2 poł. XVII w., na obszarach puszczańskich rozwinęło się tzw. osadnictwo szkatułowe, kierowane przez administrację książęcą. Do pocz. XVIII w. powstawały dobra szlacheckie. Osadnictwo XVIII-wieczne nadal oparte było o system jezior i cieków wodnych, nadal przeważała ulicówka. Istotną rolę odgrywały utrwalone szlaki komunikacyjne. Na terenie gminy Giżycko najważniejszy był szlak z Królewca do Grodna – wiódł przez Dejguny, Bogacko, Wrony, Giżycko, Sulimy, Kożuchy Wielkie, Upały (Średnie), Kruklin. Giżycko z Elkiem łączył szlak przez Sulimy,

Kożuchy Wielkie, Upały Średnie, Kruklin, Sucholaski i Wydmyny, z Krukliny było rozgałęzienie do Olecka. Kolejne szlaki miały już znaczenie regionalne.

Od 1721 r., z inicjatywy króla Fryderyka Wilhelma I, rozpoczęła pracę komisja nadzorująca nową kolonizację kraju. Wprowadzono nową miarę gruntów – miarę olecką, która obowiązywała w latach 1722-1750, a przy wymierzaniu królewskich zagród chłopskich stosowano ją jeszcze w 1773 r. Te procesy migracyjne i gospodarcze wprowadziły liczne zmiany w krajobrazie osadniczym, nie wpłynęły jednak w zasadniczym stopniu na zmianę kształtu istniejących osiedli wiejskich.

Zasadnicze przekształcenia krajobrazu rolniczego, w większości o charakterze negatywnym, miały miejsce dopiero w XIX w. i w XX w. Zmiany w krajobrazie osadniczym w XIX w. związane były z reformami agrarnymi z 1 poł. XIX, uwłaszczeniem chłopów i separacją gruntów oraz parcelacją majątków ziemskich. W toku tych procesów część gospodarstw przeniosła się poza dawny obszar zabudowy, tworząc tak zwane kolonie. Ponadto w krajobrazie rolniczym pojawiły się osiedla zakładane na pocz. XX w. na terenach poparcelacyjnych.

Współczesna struktura osadnicza gminy ukształtowana została poprzez kontynuację historycznego układu zabudowy. Większość wsi w gminie zlokalizowana jest wzdłuż głównego ciągu komunikacyjnego, większe rozbudowały się w wielodrożnice. Domy lokalizowane są w miejscach przypadkowych, tworząc zabudowę rozproszoną.

Żaden z układów ruralistycznych nie jest chroniony wpisem do rejestru zabytków, natomiast ochroną w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego ujęte są obszary wyznaczone do ochrony konserwatorskiej w miejscowościach: Upały, Kruklin i Kożuchy Wielkie.

II. ZESPOŁY DWORSKO-FOLWARCZNE

Kilkusetletnia obecność zespołów dworskich, dworsko-folwarcznych i folwarcznych miała istotny udział w budowaniu struktury przestrzennej wsi i w kształtowaniu krajobrazu osadniczego. Są to obiekty wartościowe, stanowią istotne dziedzictwo kulturowe. Zespół dworsko-folwarczny to duże, wielotowarowe przedsiębiorstwo rolne, którego genezą powstania i podstawową funkcją była funkcja rolnicza. Równocześnie był on typowym gospodarstwem wiejskim, z wydzielonymi strefami mieszkania, rekreacji i pracy, adekwatnym do wielkości obsługiwanego arealu i realizowanego programu. W jego skład wchodził: dom mieszkalny – dwór z budynkami pomocniczymi i posadowionymi w zieleni parkowo-ogrodowej, folwark, areal rolny i leśny, wody oraz sieć drożna scalająca cały układ. Powierzchnia i jakość gruntów, kierunek produkcji i kultura rolna decydowały o wielkości folwarku, a więc o liczbie, funkcji i kubaturze budynków i rodzaju budowli gospodarczych.

Jedynym wpisanym do rejestru zespołem dworsko-folwarcznym jest obiekt w Pierkunowie.

• **Pierkunowo – zespół dworsko-folwarczny** – w skład zespołu wchodzi: dwór (1880 r., 1 ćw. XX w.), lamus konstrukcji szachulcowej (XIX/XX w.), spichlerz (XIX/XX w.), stajnia (XIX/XX w.), obora (ok. 1880 r.) oraz park z XVIII w.

Historia folwarku związana jest z historią Pierkunowa, którego mieszkańcy w 1561 r. przekazali swą ziemię państwu, sami przenieśli się do Fuledy. Na ich gruntach powstał folwark Neue Hof, w skład którego w 1833 r. wchodziły rewiry leśne Tritz i Wojsak oraz rewir w Rogu Pierkunowskim. Folwark był własnością księżęcą, w 1838 r. majątkiem państwowym, w 1907 r. i 1908 r. – dobra królewskie, potem państwowe do 1945 r. Po wojnie krótko stacjonowali tu żołnierze radzieccy, potem utworzono PGR w Pierkunowie.

Zespół zlokalizowany we wschodniej środkowej części wsi, po obu stronach drogi biegnącej wzdłuż brzegu Jeziora Kisajno, prostopadle do niej. Południową część zespołu zajmuje prostokątny park z obszerną polaną w części wschodniej i budynkiem dworu położonym przy północnej granicy parku. Przed północną elewacją dworu – kolisty klomb. W części północnej wąski zespół, prostokątny dziedziniec folwarczny, otoczony zabudową. Budynki mocno wydłużone, parterowe, z kondygnacją użytkowego poddasza, nakryte dachami dwuspadowymi lub pulpitowymi, murowane z cegły lub z kamienia i cegły, z niewielką ilością ceglanego detali. Budynek lamusa w konstrukcji ryglowej z tynkowanym wypełnieniem, na wysokim

kamiennym cokole, z drewnianymi szczytami. Budynek spichlerza – ceglany, trójkondygnacyjny, nakryty płytkim dwuspadowym dachem.

W miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego ujęte są zespoły wpisane do gminnej ewidencji zabytków:

• **Doba, zespół pałacowo-folwarczny z parkiem**, 1 poł. XIX w.-4ćw. XIX w.

Pierwsze wzmianki o pańskiej siedzibie w Dobie pochodzą z XVII w. – wymieniony jest zamek. Park datowany jest na 2 poł. XIX w., kiedy powstał pałac. Z 1844 lub 1848 r. pochodzi mauzoleum rodowe na cmentarzyku sąsiadującym z zespołem. Zapewne folwark zagospodarowano w 1 poł. XIX w., domy pracowników folwarcznych wzniesiono w końcu XIX w. W latach 20. XX w. majątek w Dobie dzierżawił Kretschmann. Gospodarstwo nie było uprzemysłowione, hodowano konie i trzodę chlewną. Od 1913 r. wymieniany jest wiatrak holenderski, od 1922 r. – cegielnia Vargula. Ostatni właściciel Doby – baron Burkhardt von Schenk zu Tautenberg, uciekając przed Rosjanami podpalił pałac. Po wojnie utworzono tu PGR, potem tereny przejęła AWR, w poł. pierwszej dekady XXI w. gospodarstwo wykupiła spółka pracownicza Dobrol, park kupiła osoba prywatna, domy pracowników folwarcznych sprzedano ich lokatorom.

Zespół rozlokowany jest na pld.-zach. brzegu Jeziora Dobskiego, wzdłuż drogi, na rozległym obszarze wydłużonym na linii pñ.-płd. Złożony jest z kilku odrębnych części. Na pñ., po zach. stronie drogi znajduje się kolonia siedmiu (jeden nie zachowany) domów pracowników folwarcznych. Wzniesione na rzucie prostokąta, parterowe, murowane i tynkowane, nakryte dwuspadowymi dachami.

Na pld., po wsch. stronie drogi – część rezydencjonalna rozlokowana na wysokim wzniesieniu górującym nad jeziorem, zagospodarowana parkiem, z nieistniejącym, trójskrzydłowym pałacem pośrodku; pozostałościami pałacu są fragmenty schodów wiodących do elewacji bocznych. Na wsch. od pałacu – dawny dom gościnny, który zimą pełnił funkcje oranżerii – obecna klasycyzująca jego forma jest efektem remontu w latach 90. XX w. Na pñ. i płd. od budynku zachowały się schody prowadzące do niższych części parku.

Zespół gospodarczy rozlokowany jest po zach. stronie drogi, na planie nieregularnego czworoboku. Przy wjeździe od pld. zachowany jest fragment ceglanego ogrodzenia z filarami bramy.

Zespół gospodarczy rozlokowany jest po zach. stronie drogi, na planie nieregularnego czworoboku. Przy wjeździe od pld. zachowany jest fragment ceglanego ogrodzenia z filarami bramy. Z pierwotnej zabudowy zachowały się: budynek gospodarczy, ob. magazyn, dwie obory, ob. chlewnie, spichlerz, stajnia koni wyjazdowych, ob. budynek gospodarczy. Kilkadziesiąt metrów na pñ., na niewielkim wzniesieniu - budynek dawnej kuźni, ob., biura gospodarstwa. Budynki gospodarcze murowane z kamienia i cegły, ze skromnym ceglany detalem architektonicznym.

Na pld. od zespołu, na wzniesieniu otoczonym lasem – niewielki cmentarz z mauzoleum rodziny von Schenk zu Tautenburg pośrodku.

• **Róg Pierkunowski – zespół folwarczny**, XIX/XX w. Teren Rogu Pierkunowskiego stanowił rewir leśny folwarku Neue Hof w Pierkunowie i po raz pierwszy wzmiankowany jest w 1833 r. W 1887 r. folwark Róg Pierkunowski wchodził w skład domeny królewskiej. Podobnie w 1907 r. i 1909 r. Hodowano tu bydło odmiany holenderskiej.

Zespół o zabudowie rozproszonej składał się z podwórza folwarcznego w części wsch., kolonii dwóch domów pracowników folwarcznych z ogrodem oraz zagrody rybackiej na zach. od budynków mieszkalnych. Z dawnej zabudowy folwarcznej zachowała się stajnia - ob. magazyn, obora - ob. magazyn, dawne budynki pracownicze - czworak i trojak - ob. budynki mieszkalne, rybaczówka, dwa małe budynki gospodarcze. Budynki na rzucie prostokątów, parterowe, nakryte dwuspadowymi dachami, w większości murowane z cegły, jeden z mieszkalnych – tynkowany, jeden gospodarczy z wiatą – w konstrukcji ryglowej z ceglany wypełnieniem, jeden gospodarczy – murowany z kamienia, nadbudowany cegłą. Obecnie mieści się tu baza żeglarska i kwatery prywatne.

• **Upałty Male, zespół dworsko-parkowy** z dużym podwórzem gospodarczym i parkiem powstał w 2 poł. XIX w. W czasie II wojny światowej należał do rodziny Kuhnke. Dwór z pocz. XX w. jest własnością prywatną. Od 1992 r. majątek jest w rękach sześciu rodzin.

Zespół znajduje się pośrodku wsi, po płd. stronie drogi. Ma kształt wydłużonego trójkąta prostokątnego z podstawą na płd., konturowanego drogami. Od wsch. sąsiaduje z nim zabudowa dawnego PGR. Dwór usytuowany jest w płd.-zach. części – na niewielkim wzniesieniu o płn.-zach. ekspozycji zbocza. Od wsch. sąsiaduje z nim trójkątny staw, od płn. – rozległy park, zwężający się ku płn. W płd. części założenia – zabudowania gospodarcze rozlokowane w dwóch rzędach – na wsch. i zach. granicy prostokątnego podwórza: chlewy, stajnie i obora, oraz stodoła – na granicy płd. Zachował się dwór, dawna stajnia ob. chlewnia, dawna obora ob. cielętnik i dwa magazyny. Budynki wydłużone, parterowe z użytkowym poddaszem, nakryte dwuspadowymi dachami; magazyn dwukondygnacyjny.

• **Gorazdowo:** niewielki były majątek ziemski z XIX w. Dwór położony jest między parkiem a podwórzem, usytuowany na wysokim wzniesieniu.

Stan techniczny obiektów wchodzących w skład zespołów dworsko-folwarcznych jest różny, wynikający z przeznaczenia obiektu, a także formy własności. W znacznej części są to obiekty zaniedbane długoletnim użytkowaniem przez Państwowe Gospodarstwa Rolne. Przekształcenia i przebudowy dokonane przez mieszkańców, brak funduszy i możliwości egzekwowania remontów konserwatorskich, które powinny być prowadzone przez obecnych właścicieli powoduje, iż obiekty często popadają w ruinę. Zatarciu ulegają również ich pierwotne układy przestrzenne.

5.3.2. Architektura i budownictwo

Wśród najcenniejszych zabytków architektury i budownictwa znajdują się obiekty architektury, wraz z ich otoczeniem podlegające ochronie.

I. ARCHITEKTURA SAKRALNA

Architektura sakralna stanowi cenny element krajobrazu kulturowego gminy Giżycko. Jedyny na terenie gminy historyczny obiekt sakralny, doskonale wpisujący się w – wyróżniający dla regionu warmińsko-mazurskiego, typ budowli z czerwonej cegły licowej, o rodowodzie gotyckim to kościół w Dobie.

• **Doba, kościół ewangelicki, obecnie rzymsko-katolicki pw. św. Jana Chrzciciela**

Zdjęcia nr 1, 2. Doba, kościół ewangelicki, obecnie rzymsko-katolicki pw. św. Jana Chrzciciela

Pierwszy kościół w Dobie wzniesiony został w 1574 r., w 1887 r., z inicjatywy rodziny Tautenbergów, wzniesiono wieżę i przeprowadzono remont budynku. Po wojnie kościół uległ zniszczeniu w wyniku uderzenia pioruna, odbudowany został w 1985 r. na fundamentach zrujnowanej świątyni. Utrzymany jest w stylu późnogotyckim.

Niewielki, jednonawowy budynek na rzucie prostokąta, z wieżą w fasadzie. Murowany z kamienia polnego i cegły, tynkowany w górnych partiach wieży. Dach kościoła dwuspadowy z wysuniętym okapem, dach wieży namiotowy. Czterosiowe elewacje boczne rozczłonkowane są ceglanymi lizenami, między którymi rozmieszczone niskie i szerokie, ostrołuczne okna. We wnętrzu drewniany strop.

II. ARCHITEKTURA REZYDENCJONALNA

Obok kościołów drugim elementem organizującym gospodarcze i kulturalne życie wsi, a także organizujący przestrzeń wiejską są siedziby szlacheckie. Większość dworów zachowanych na terenie gminy Giżycko powstała w 4 ćw. XIX w.-1 ćw. XX w.

• Nowe Soldany nr 13, dwór w zespole dworsko-folwarcznym, ob. budynek mieszkalny

Zdjęcie nr 3. Nowe Soldany nr 13, dwór w zespole dworsko-folwarcznym, ob. budynek mieszkalny

Obiekt wzniesiony w 1 ćw. XX w., w szacie neoklasycyzmu. Budynek na rzucie prostokąta, w części podpiwniczony, parterowy, z dwukondygnacyjnym ryzalitem zwieńczonym trójkątną wystawką – na osi fasady, nakryty naczółkowym dachem i dwuspadowym dachem wystawki. Analogiczny ryzalit w elewacji tylnej, poprzedzony murowaną werandą. Ściany murowane, tynkowane, na cokole licowanym kamieniem polnym. Elewacje gładko tynkowane, w przyziemiu ryzalitu – trzy płytkie arkadowe blendy, w zwieńczeniu ścian – schodkowy gzyms. Wnętrze dwutraktowe.

• Pierkunowo nr 1, dwór, ob. budynek mieszkalny

Zdjęcia nr 4, 5. Pierkunowo nr 1, dwór, ob. budynek mieszkalny

Budynek pochodzi z 1880 r., 1 ćw. XX w., brak cech stylowych. Złożony z dwóch, dwukondygnacyjnych, lekko zróżnicowanych członków na rzucie prostokąta, nakrytych dwuspadowymi dachami i niższego dwukondygnacyjnego aneksu. W fasadzie dobudowany współcześnie ganek. Budynek murowany, tynkowany, pozbawiony detali architektonicznych.

• **Upałty Małe nr 8, dwór, ob. budynek mieszkalny**

Zdjęcie nr 6. Upałty Małe nr 8, dwór, ob. budynek mieszkalny

Budynek wzniesiony w pocz. XX w., zapewne wg projektu architekta z Olecka, H. Thieme. Po wojnie budynek przekształcony w dom wielorodzinny. Podpiwniczony, parterowy budynek złożony z dwóch prostokątnych części, lekko zróżnicowanych w wysokości, nakryty dwoma trójspadowymi dachami. Fasada niesymetryczna: w części pld. – rozcłonkowana dwukondygnacyjnym ryzalitem z wgłębnym portykiem zwieńczonym trójkątnym szczytem wspartym na parze kolumn w porządku wielkim. W drugiej części – dwukondygnacyjny aneks zamknięty trójbocznie. Elewacje gładko tynkowane, bez detali. Zmieniony kształt okien.

Pozostałe dwory są istotnym, historycznym dziedzictwem kulturowym. Prezentują walory typowe dla budownictwa mieszkalnego okresu 4 ćw. XIX w.-1ćw. XX w.

Zdjęcia nr 7, 8, 9. Bystry nr 7, Gorazdowo nr 5, Kalinowo nr 3

Zdjęcia nr 10, 11. Piękna Góra nr 2, Zielony Gaj nr 1

III. BUDOWNICTWO WIEJSKIE GMINY GIŻYCKO

Pierwotnie na terenie gminy dominowało budownictwo drewniane. Najbardziej powszechna była konstrukcja zrębowa, w XIX w. nastąpiła modyfikacja na konstrukcję zrębowo-słupową. Popularna również była konstrukcja ryglowa.

Obecna zabudowa wiejska w zdecydowanej większości jest murowana. Budownictwo murowane zaczęło wypierać zabudowę drewnianą w 2 połowie XIX w., a już na początku XX w. typowy był murowany budynek mieszkalny z murowanymi lub drewniano-murowanymi budynkami gospodarczymi. Dominowały niewielkie parterowe domy jednorodzinne na rzucie prostokąta, nakryte dwuspadowymi dachami krytymi

dachówką. Drzwi wejściowe umieszczano zwykle w dłuższej elewacji frontowej, w elewacjach – niewielka ilość detali dekoracyjnych: boniowanie i listwowe opaski okienne. Wiele takich budynków zachowało się do dziś.

Za rządów gaulaitera Ericha Kocha w latach 30. XX w. masowo powstawały charakterystyczne kochówki – niewielkie, parterowe, tynkowane domki nakryte dwuspadowym dachem o charakterystycznej linii z lekko wklęsłymi bokami, wspartym na murowanym gzymsie. Budowane były według standardowego projektu, na planie prostokąta o powierzchni ok. 50 m². Po II wojnie domki te ulegały często przebudowom i rozbudowom, ale są nadal rozpoznawalne w krajobrazie wiejskim. Przykładem może być zabudowa wsi Spytkowo.

Ważnym elementem zabudowy wiejskiej są obiekty o funkcjach publicznych lub usługowych, zazwyczaj wyróżniające się formą oraz sposobem zagospodarowania otoczenia. Należą do nich przede wszystkim plebanie, zajazdy, kuźnie, szkoły, remizy strażackie. Większość z nich straciła swoje historyczne funkcje. Adaptacja do nowych potrzeb pociągnęła za sobą daleko idące przekształcenia formy, czasami prowadzące do całkowitego zatarcia pierwotnego kształtu i funkcji. Niektóre, nieużytkowane, zginęły całkowicie z pejzażu.

Dobrze zachowana jest kuźnia dworska w Dobie, wzniesiona w ćw. XIX w. Budynek jednokondygnacyjny, trzybryłowy, na rzucie trzech zestawionych ze sobą prostokątów, z których płd. pierwotnie stanowił podcienie. Nakryty dwuspadowymi dachami zamkniętymi schodkowymi szczytami; połącz dachu głównego osłania pulpitowo dawny podcień. Ściany murowane z kamienia i cegły w dekoracyjnym zestawieniu, detal ceglany – łuki nadokienne.

Dawne szkoły: ul. Olsztyńska 62 w Wilkasach, dom nr 41 w Spytkowie, nr 2 w Pięknej Górze, nr 16 w Pieczonkach, nr 19 w Söldanach (ceglana), nr 1 w Kamionkach – prezentują cechy typowe dla budownictwa 4 ćw. XIX/1 ćw. XX w.

Duża część zabudowy mieszkalnej znajduje się w złym stanie technicznym i wymaga pilnych prac remontowych i modernizacyjnych. W każdym przypadku należy zakres i przebieg prac uzgadniać ze służbami konserwatorskimi w celu uniknięcia stosowania niewłaściwych technologii i materiałów (termoizolacja, nowa stolarka drzwiowa i okienna, pokrycie dachów, kolorystyka elewacji itp.) powodujących utratę pierwotnego charakteru budynków. Budynki użyteczności publicznej zachowały się w stanie zróżnicowanym. Obiekty użytkowane zgodnie ze swoją pierwotną funkcją zachowane są na ogół w stanie dobrym, nie zagraża im zniszczenie. Jednak szereg obiektów w związku z przekształceniami własnościowymi i zmianą pierwotnego sposobu użytkowania, są przebudowywane i modernizowane w sposób niewłaściwy lub ulegają szybko postępującej dewastacji.

IV. ZABYTKI TECHNIKI

• Wiatrak holenderski w Sterławkach Małych

Zdjęcie nr 12. Wiatrak holenderski w Sterławkach Małych

Wiatrak w Sterławkach Małych to ostatni reprezentant licznych niegdyś na tym terenie budowli tego typu. Wzniesiony w 2 poł. XIX w., później przebudowany (fragmenty murowane). Zbudowany na planie sześcioboku. Obecnie jest bez skrzydeł, znajduje się w rękach prywatnych, pełni funkcję domu mieszkalnego.

• **Zespół Młyna w Upałtach nr 2, ob. karczma**

Zdjęcie nr 13. Zespół Młyna w Upałtach nr 2, ob. karczma

Młyn w Upałtach zbudowano w pocz. XX w. Zdewastowany w czasie II wojny światowej został ponownie uruchomiony w 1946 r. Po kilku latach przekształcono go w zakład wymiany ziarna, który stał się własnością spółdzielni kółek rolniczych. Po 1989 r. powoli obracał się w ruinę. Odrestaurowany przez Andrzeja Romejko pełni funkcję zajazdu i karczmy. Jest to dwukondygnacyjny budynek z użytkowym poddaszem w obrębie mansardowego dachu; od frontu dobudowany parterowy ganek.

Na terenie gminy znajdują się **kanały Łuczański (dawny Giżycki) i Niegociński**, wchodzące w skład unikatowego systemu szlaków wodnych od Pisz do Węgorzewa. Pierwsze projekty budowy kanałów mazurskich opracowali, pracujący na dworze księcia pruskiego, bracia polscy: Józef Naranowicz-Naroński i Samuel Suchodolec. W 1765 r. prowizoryczne kanały łączyły jeziora Śniardwy i Mamry. W tym czasie na jeziorze Tałty znajdowała się śluza na granicy z Jeziorem Mikołajskim. Brzegi kanałów umocnione były faszyną, a śluzy wykonane były z drewna. Było sześć śluz i dziesięć mostów. Z powodu zapiaszczenia kanałów zaprzestano ich eksploatacji w 1789 r. Ostatecznie system połączeń wodnych został zniszczony w czasie wojen napoleońskich. Obecnego kształtu kanały mazurskie nabrały w czasie wielkich robót publicznych w latach 1854-1857.

• **Kanał Niegociński** – łączy Niegocin z jeziorem Tajty. Ma długość 1200 m, przechodzi pod mostem kolejowym odcinka linii kolejowej z Wilka do Giżycka, a dalej pod mostem drogowym łączącym te same miejscowości. Po zach. stronie kanału leżą Wilkasy, a po wschodniej Giżycko. Kanał ten służy dla mniejszych jednostek pływających.

• **Kanał Łuczański (dawniej Giżycki)** – wykopano w latach 1765-1772. Łączy jeziora Niegocin i Kisajno. Kanał ma długość 2130 m i głębokość 1,9 m. Przechodzi przez zach. część Giżycka, najpierw pod mostem kolejowym, mija most obrotowy, a dalej pod kładką dla pieszych i jeszcze dwoma mostami drogowymi. Alternatywnym połączeniem jezior Niegocin i Kisajno, z którego mogą skorzystać jednostki mniejsze niż statki pasażerskie Żegluga Mazurskiej, jest tzw. Stary Kanał, który tworzą Kanał Niegociński na jezioro Tajty i dalej kanał Piękna Góra z jeziora Tajty na jezioro Kisajno.

5.3.3. Zieleń komponowana

Obszary zieleni komponowanej to parki i ogrody, cmentarze czy szpalery i aleje przydrożne, a także ogrody. Założenia parkowe w większości powiązane są zespołami dworsko-folwarcznymi, tworząc wraz z nimi kompozycje architektoniczno-krajobrazowe, niejednokrotnie o unikalnej wartości.

I. PARKI

Większość założeń ogrodowych w gminie Giżycko ukształtowana została w ciągu XIX w., zgodnie z panującymi ówczesnie tendencjami – w formie krajobrazowych, swobodnych kompozycji. Komponując park wykorzystywano piękno i różnorodność naturalnego krajobrazu, sadzono rodzime i introdukowane gatunki drzew i krzewów. Często kształtowanie przestrzeni wychodziło poza granice parku i obejmowało otaczający krajobraz. Na terenie gminy Giżycko przeważają parki niewielkie, kilkuhektarowe. Ich stan zachowania i zabytkowa wartość są zróżnicowane, ale tworzą one specyficzny krajobraz kulturowy mocno związany z regionem.

- **Doba, park dworski, krajobrazowy** – XIX/XX w. Park krajobrazowy na powierzchni 8 ha, założony na nieregularnym, wydłużonym obszarze kulminującym w środku wzgórzem (ok. 10 m nad poziom jeziora). Od płd. przechodzi w tereny bagienne, w krańcu płn. znajdował się kiedyś ogród i sad. W drzewostanie lipy, klony, jesiony, świerki, sporadycznie: modrzewie japońskie, czarna sosna, dąb. Od zach. park ogrodzony współczesnym ogrodzeniem, zachowały się schody wiodące do niżej położonych partii.
- **Pierkunowo, park dworski, krajobrazowy** rozlokowany na brzegu jeziora, XVIII/XIX w., XIX w., XX w., powierzchnia 3,5 ha.
- **Piękna Góra, park dworski „Srebrna Góra”,** 1 poł. XIX w.
- **Upałty Małe, park dworski, krajobrazowy,** XIX/XX w.

Stan parków na terenie gminy jest dostateczny, w części z nich w miarę potrzeb prowadzone są prace sanitarne i porządkowe. Większość parków wymaga opracowania inwentaryzacji drzewostanu. Układ kompozycyjny tych parków jest jeszcze czytelny i możliwy do odtworzenia. Zalecane jest prowadzenie dalszych prac porządkowych, pielęgnacyjnych i sanitarnych na ich terenie, po uzgodnieniu z WKZ zakresu prac.

II. CMENTARZE

Cmentarze stanowią ważny element krajobrazu kulturowego. Są elementem dziedzictwa materialnego – opatrzone zabytkami sztuki sepulkralnej, z zachowanym układem alejek i ścieżek cmentarnych, w otoczeniu starodrzewu. Równocześnie odnoszą się do dziedzictwa niematerialnego – jako przestrzenie ukształtowane wg reguł kulturowych związanych z religią i tradycją grzebania zmarłych. Przechowując pamięć o minionych latach, stają się pomnikami historii. W tym kontekście dbałość o miejsca ostatniego spoczynku jest konieczna, bez względu na charakter wyznaniowy cmentarza, czy podziały narodowościowo-społeczne. Obiekty te należy pielęgnować i eksponować w krajobrazie miejscowości, niezależnie od stanu zachowania obiekty oznakować tablicami informacyjnymi.

Cmentarze są jednym z wyróżników Krainy Tysiąca Jezior. Na ewangelickich Mazurach cmentarze zakładano nie tylko w każdej wsi, ale nawet przy pojedynczych siedliskach. Wśród nich są cmentarze wyznaniowe: katolickie, ewangelickie i innych religii, wojenne z I i II wojny, w większości komunalne, ale są też niewielkie leśne oraz najbardziej opuszczone cmentarze dworskie. Na terenie gminy Giżycko do 1945 r. dominowała religia luterańska, tym samym większość cmentarzy z tego okresu to cmentarze ewangelickie.

W 2 poł. XIX w., gdy ze względu na przepisy sanitarne zakazano pochówków przykościelnych, zaczęto zakładać cmentarze na skraju wiosek lub w pobliżu tzw. wybudowań. Lokowano je często na wzniesieniach terenu lub na sztucznie wykonanych nasypach, a od otaczającego terenu często oddzielano płytkimi rowami. Charakterystyczne są niewielkie cmentarze, na których grzebano członków jednej rodziny lub zamieszkałych w jednym siedlisku. Szczególnie starannie rozplanowane i urządzane były cmentarze rodzinne zakładane

w sąsiedztwie dworów, dla upamiętnienia zmarłych wznoszono kaplice grobowe. Znacznie skromniejsze cmentarze rodzinne spotkać można nieopodal pojedynczych siedlisk wiejskich lub osad leśnych. Niekiedy na takich rodzinnych czy przydomowych cmentarzach znajdują się tylko dwa lub trzy groby. Często miejsca pochówków znajdują się w niewielkiej od siebie odległości. Oprócz cmentarzy rodzinnych zakładano przy każdej wsi cmentarze wioskowe, na których chowano zmarłych z okolicy. One również są zwykle niewielkie.

Na wszystkich cmentarzach oprócz mogił ziemnych spotkać można obramienia betonowe lub nagrobki wykonane z tzw. lastryko, rzadziej spotyka się nagrobki wykonane z kamienia. Na grobach stawiano proste krzyże drewniane oraz bardziej trwałe krzyże kute, osadzone w kamieniach polnych lub żeliwne, odlewane według powtarzających się wzorów, niekiedy dekoracyjnych. Często spotyka się nagrobki w kształcie ukośnej płyty lub pionowej stelli. Kwatery rodzinne oraz groby osób „znaczących” w społeczności lokalnej otaczano często ozdobnymi i dekoracyjnymi, kutymi lub odlanymi z żeliwa płótkami.

Większość założonych przed 1945 r. cmentarzy jest obecnie opuszczona i nieużywana, ale zdarza się, że obok grobów sprzed 1945 r. znajdują się groby nowe, np. cmentarz w Kozuchach Wielkich. Większość z tych starych cmentarzy jest zaniedbana i zarosnięta roślinnością tak gęstą, że często trudno zidentyfikować poszczególne mogiły. Czasami tylko drzewa rosnące w regularny czworobok świadczą o istnieniu cmentarza. Wiele zapomnianych cmentarzy znajduje się w lasach, gdzie stanowią one jedyny ślad po nieistniejących już wsiach. Można je rozpoznać po nietypowej dla lasów roślinności: śnieguliczka, bez lilak, jaśminowiec, tawlina jarzębolistna, bluszcz czy goździk brodaty.

Charakterystyczne dla tej części Mazur są liczne cmentarze wojenne i mogiły żołnierskie znajdujące się na cmentarzach cywilnych. To pozostałość I wojny światowej – Prusy Wschodnie były jedyną niemiecką prowincją dotkniętą działaniami wojennymi w latach 1914-1915. Tu przebiegała słynna Bitwa Zimowa. Świadectwem walk są pozostałości umocnień oraz mogiły poległych żołnierzy niemieckich i rosyjskich zlokalizowane w obrębie cmentarzy wiejskich. Początkowo były to proste mogiły ziemne oznaczone drewnianymi krzyżami. Wkrótce powstał w Królewcu Prowincjonalny Urząd do Spraw Upamiętniania Żołnierzy. Od 1918 r. obowiązywała instrukcja dotycząca urządzania cmentarzy wojennych na terenie Prus Wschodnich, w której nacisk kładziono na harmonijne wpisanie cmentarzy w otaczający krajobraz, zalecając stosowanie lokalnych surowców budowlanych oraz rodzimych gatunków drzew, krzewów i roślin. Instrukcja zalecała prostotę form nagrobków oraz równe traktowanie poległych żołnierzy rosyjskich i niemieckich.

Tylko niektóre cmentarze są zadbane, ogrodzone i odwiedzane, a większość jest nadal zapomniana, często dewastowana i narażona na kradzieże metalowych elementów ogrodzeń i krzyży. Nieliczne już kaplice są w większości w katastrofalnym, wymagającym natychmiastowej opieki stanie (np. kaplica rodziny Schenk zu Tautenburg w Dobie). Po II wojnie światowej wiele cmentarzy niszczone, jako pozostałości niemieckiego militarystyki. W latach ostatnich coraz więcej cmentarzy zarówno cywilnych, jak i wojennych jest odnawianych i pielęgnowanych.

Typowy cmentarz ewangelicki charakteryzował prosty układ przestrzenny (dostosowywany do topografii i terenu), kompozycja oparta na głównej osi, otwarciach widokowych, czytelnym wnętrzach wyznaczanych przez kwatery grzebalne i zieleń wysoką oraz dekoracyjną, elementy zagospodarowania w postaci: ogrodzenia, bramy, obiektu kubaturowego akcentującego centrum cmentarza, położenie wykorzystujące walory krajobrazu (obieranie na cmentarz wyniesień, wyróżnianie miejsc pochówku w krajobrazie miejscowości poprzez nasadzenia zieleni wysokiej), skromność, prostota form upamiętniania jako symbol równości wszystkich zmarłych wobec śmierci.

Na terenie gminy Giżycko znajdują się cmentarze wpisane do rejestru zabytków:

– **Doba, dawny rodzinny cmentarz ewangelicki** – z aleją dojazdową i mauzoleum rodziny von Schenk zu Tautenberg (1844 r. lub 1848 r.). Do cmentarza wiedzie jedna z najpiękniejszych na Mazurach aleja lipowa. Mauzoleum jest dzisiaj ceglana ruina, zachowały się ściany przednia i tylna. Na drzwiach ślady po płaskorzeźbach: trupiej czaszce i śmierci. Według legendy kaplicę zbudowano z cegieł z ruin zamku krzyżackiego stojącego niegdyś na sąsiadującej z Dobą wyspie Gilma. Wokół kaplicy chowano przyjaciół rodziny, zachowały się ślady po 3 grobach.

- **Dziewiszewo, wiejski cmentarz ewangelicki** – położony na półwyspie na jeziorze Dobskim, na płn. od zabudowań wioski. Zachowały się ślady kamiennego muru wokół cmentarza. Do 2015 r. stał tu duży żeliwny krzyż, obecnie nie ma ani jednego czytelnego nagrobka.
- **Kap, cmentarz** – ogrodzony drewnianym parkanem, częściowo uporządkowany.
- **Kożuchy Wielkie, wiejski cmentarz ewangelicki** – przy drodze do Kruklin; powstał w poł. XIX w. dla mieszkańców Kożuch Wielkich i Małych. Współcześnie funkcjonuje jako cmentarz parafialny ewangelicki. Teren uporządkowany, z tabliczką informacyjną. Zachowane kwatery ogrodzone, krzyże żeliwne i kwatery wojenne.
- **Kożuchy Wielkie, dawny cmentarz komunalny** – 2 poł. XIX w. Ogródzony, zawiera kwatery wojenne z okresu I wojny Światowej.
- **Pieczonki, rodzinny cmentarz ewangelicki** – uporządkowany.
- **Spytkowo, wiejski cmentarz ewangelicki** – XIX w., lata 1914-1918.
- **Sterławki Małe, wiejski cmentarz ewangelicki** – ok. 2,5 km na pld.-wsch. od wsi.
- **Sulimy, wiejski cmentarz ewangelicki** – położony na pld. od drogi na Kruklin. Na cmentarzu kwatera wojenna z okresu I wojny światowej – pochowanych 32 żołnierzy niemieckich. Ogródzony poziomym drewnianym parkanem, częściowo uporządkowany. Zachowane fragmenty nagrobków – kamiennych i lastriko.
- **Upałty, wiejski cmentarz ewangelicki** – XIX w. częściowo uporządkowany w 2006 r. Na cmentarzu zachowały się dwa żeliwne krzyże i kilka nagrobków oraz kwatera wojenna z grobami żołnierzy niemieckich oraz mogiła zbiorowa żołnierzy rosyjskich poległych w latach 1914-1915.
- **Wilkasy, ul. Szkolna, cmentarz ewangelicki** – 1 poł. XIX w.

Pozostałe cmentarze ujęte są w gminnej ewidencji zabytków: Bogacko, Kalinowo, Kamionki, Doba, Fuleda, Kożuchy Małe, Nowe Sołdany, trzy cmentarze w Bogaczewie (Kula), Grajwo, Guty, Kozin, Kozin, Kożuchy Wielkie, Kruklin, Pierkunowo, Pierkunowo, Piękna Góra, Sołdany, Sołdany Kolonia, Spytkowo, Srebrna Góra, Sterławki Małe, Strzelce, Sulimy, Szczyrbały Gizyckie, Szczyrbały Giżyckie, Świdry, Upałty Małe, Wilkaski, Wilkaski (obr. Bogaczewo), Wronka (obr. Wilkasy) – cmentarz rodowy opatrzone tabliczką, krzyże żeliwne, Wrony, Wrony, Zielony Gaj (obr. Sulimy).

Stan zachowania cmentarzy jest niezadowolający. Cmentarze nieczynne są w bardzo złym stanie: są zaniedbane, zarośnięte dziką roślinnością, ich układ przestrzenny jest zatarty, nagrobki zdewastowane oraz są nieoznakowane i trudno do nich trafić.

5.4. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków;
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze gminy Giżycko funkcjonują dwie z ww. form, jest to wpis do rejestru zabytków oraz ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

5.4.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Giżycko znajdują się 23 zabytki nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, w tym 3 stanowiska archeologiczne (Tabela nr 1). Są to jedne z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego na terenie gminy. Obiekty te objęte są wszelkimi rygorami prawnymi wynikającymi z treści odpowiednich aktów prawnych, w tym przede wszystkim – rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wszelkie działania podejmowane przy tego typu obiektach wymagają pisemnego pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie gminy Giżycko

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	NR REJESTRU ZABYTEKÓW	DATA WPISU
1	Bogacko	chata	A-694	15.11.1967 r.
2	Doba	kościół ewangelicki, ob. rzymsko-katolicki pw. św. Jana Chrzciciela	A-695	15.11.1967 r.
3	Doba	cmentarz ewangelicki	A-1683	15.05.1986 r.
4	Doba	kaplica grobowa	A-1463	18.03.1983 r.
5	Doba	park pałacowy	A-1551	22.06.1984 r.
6	Dziewiszewo	cmentarz ewangelicki	A-3016	14.03.1990 r.
7	Kap	cmentarz ewangelicki	A-1682	15.05.1986 r.
8	Kożuchy Wielkie	cmentarz komunalny	A-2912	01.11.1989 r.
9	Kożuchy Wielkie	cmentarz ewangelicki	A-2913	01.11.1989 r.
10	Pieczonki	cmentarz ewangelicki	A-2606	11.01.1989 r.
11	Pierkunowo	zespół dworsko-folwarczny	A-3978	08.04.1997 r.
12	Pierkunowo	park z przyległym terenem zabudowy mieszkalnej i gospodarczej	A-1602	12.11.1985 r.
13	Sołdany	dwór w zespole folwarcznym	A-3178	23.07.1991 r.
14	Spytkowo	cmentarz ewangelicki	A- 3882	01.04.1996 r.
15	Srebrna Góra	park dworski „Srebrna Góra”	A-1650	12.03.1986 r.
16	Sterławki Małe	cmentarz ewangelicki	A-1677	15.05.1986 r.
17	Sulimy	cmentarz ewangelicki	A-2604	11.01.1989 r.
18	Upałty	cmentarz ewangelicki	A-3855	27.11.1995 r.
19	Upałty Małe	park dworski wraz z przyległym terenem zabudowy gospodarczej i mieszkalnej	A-1988	31.03.1987 r.
20	Wilkasy	cmentarz ewangelicki	A-4619	05.03.2015 r.
STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE				
21	Kamionki	trzy kurhany, AZP 18-72, stanowisko w miejscowości nr 2, 6, 21, dz. nr 37/8, 37/12, 542, 37/15	C-286	20.08.2010 r.
22	Kamionki (Wyspa Glima)	grodzisko wczesnośredniowieczne, AZP 17-72/1 stanowisko w miejscowości nr 1, dz. nr 459/4	C-282	19.06.1999 r.
23	Wrony (Piękna Góra)	grodzisko stożkowe, AZP 18-73/38 stanowisko w miejscowości nr 2	C-252	19.06.1999 r.

5.4.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zabytki ruchome to przede wszystkim obiekty wchodzące w skład wyposażenia kościołów i kaplic. Zasoby sztuki sakralnej obejmują wszystkie kategorie zabytków: malarstwo, rzeźbę oraz rzemiosło artystyczne z całym jego zróżnicowaniem (złotnictwo, sprzęty stolarskie, tkaniny, szkło, witrażownictwo, ludwisarstwo). Zabytki ruchome to również elementy wystroju budowli, posiadające cechy indywidualnych wytworów artystycznych lub rzemieślniczych. Należą do nich m.in.: rzeźby, płaskorzeźby, polichromie naścienne lub stropowe, mozaiki, sztukaterie i różnego rodzaju detale architektoniczne. Za zabytki ruchome uznaje się także obiekty małej architektury, wykazujące wysoki poziom warsztatu artystycznego lub rzemieślniczego, dokumentujące historyczne trendy, np.: rzeźby ogrodowe, pomniki, obeliski, słupy, krzyże i kapliczki przydrożne, nagrobki, a także np. piece czy kominki.

Do zabytków ruchomych na terenie gminy Giżycko zaliczyć można jedynie nagrobki i krzyże nagrobne znajdujące się na cmentarzach. Nie są one zinwentaryzowane. Nie mam żadnych danych.

• WYPOSAŻENIE I WYSTRÓJ OBIEKTÓW SAKRALNYCH

Przeważająca większość zabytków ruchomych stanowi własność kościołów. Przeważnie są to obiekty wykonane z drewna, rzeźbione i polichromowane. Na terenie gminy Giżycko – brak.

• OBIEKTY MAŁEJ ARCHITEKTURY

Są to obiekty nieruchome zaliczane do zabytków ruchomych – usytuowane na cmentarzach przykościelnych i komunalnych oraz przy drogach – elementy zagospodarowania terenu, takie jak: pomniki, rzeźby plenerowe, kapliczki przydrożne, pomniki nagrobne, krzyże pokutne, pompy uliczne i inne.

Pomniki poświęcone mieszkańcom Prus Wschodnich, którzy zginęli w czasie I wojny światowej zaczęto stawiać w latach 20. XX w. Z reguły były to głazy, krzyże lub kapliczki, rzadziej prawdziwe pomniki. Po 1945 r. większość z nich zniszczono. Na terenie gminy Giżycko odnotowano jedynie kamienny pomnik poległych w czasie I wojny światowej w Kożuchach Wielkich. Pomnik stoi w środku wsi, na rozdrożu dróg. Większość zachowanych na tablicy nazwisk jest polskiego pochodzenia.

Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej.

Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków podlegają ochronie konserwatorskiej wynikającej z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Właściciel lub posiadacz zabytku ruchomego zobowiązany jest między innymi do:

- zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobiegania zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremniania niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałania kradzieży, zaginięcia lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę.
- kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnienia zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Najcenniejszy zabytek ruchomy z terenu gminy Giżycko wpisany został do rejestru zabytków ruchomych (Tabela nr 2).

Tabela nr 2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków ruchomych w gminie Giżycko

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	MIEJSCE PRZECHOWYWANIA	PRZEDMIOT OCHRONY	NR I DATA REJESTRU ZABYTEKÓW, DECYZJA
1	Doba	kaplica grobowa w Dobie	kaplica grobowa (mauzoleum), murowana, z 1844 r. (...), z kryptą grobową, o wystroju neogotyckim wraz z otaczającym d. cmentarzem w granicach ogrodzenia oraz aleją lipową łącząca cmentarz z szosą	18.03.1983 r.

5.5. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru,
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Szczegółowe wytyczne na temat opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków zostały określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r., Nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające ww. rozporządzenie.

Konsekwencją ujęcia obiektów lub obszarów niewpisanych do rejestru zabytków w gminnej ewidencji zabytków jest obowiązek uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków planowanych przy nich działań za pośrednictwem właściwego organu gminy lub organu administracji architektoniczno-budowlanej. Uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków w odniesieniu do ww. ustawy obiektów prowadzone są na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 53. ust. 4 pkt 2, art. 60 ust. 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r.) oraz na etapie wydania decyzji o pozwoleniu na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego (art. 39 ust. 3 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane). Ponadto właściciele lub posiadacze zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków mają obowiązek zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich zagrożeniach, niekorzystnych zmianach oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Mają też obowiązek uczestniczenia w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie.

O zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty wójt (burmistrz, prezydent miasta) zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem.

Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty adresowej zabytku, o włączeniu nowej karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków. Ponadto Wójt (burmistrz, prezydent miasta) o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków zawiadamia właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, na co najmniej 14 dni przed planowanym terminem włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo wyłączenia tej karty z gminnej ewidencji zabytków.

Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie innych ustaw (Dz. U. 2010 r. Nr 75, poz. 474) istotnie wzmacnia rangę gminnej ewidencji zabytków, poprzez między innymi obowiązek uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków projektów decyzji o ustaleniu warunków zabudowy i zagospodarowania terenu (WZIZT) oraz projektów budowlanych dotyczących obiektów ujętych między innymi w gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawą do sporządzania programów opieki jest gminna ewidencja zabytków.

Gminna ewidencja zabytków jest dokumentem otwartym. Powinna być stale weryfikowana i aktualizowana.

Gminna ewidencja zabytków nieruchomych gminy Giżycko została wykonana w 2016 r., przyjęta Zarządzeniem nr 103/2016 Wójta Gminy Giżycko z dnia 1 grudnia 2016 r., zmieniona Zarządzeniem Wójta Gminy Giżycko Nr 83/2017 z dnia 27 lipca 2017 r. w sprawie przyjęcia Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Giżycko.

Przy opracowaniu GPOnZ dokonano aktualizacji ewidencji. Nowe karty zostały opracowane zgodnie z zmianą Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Spis obiektów ujętych w GEZ przedstawia Załącznik nr 1 i 2 (stanowiska archeologiczne).

5.5.1. Obiekty stanowiące własność gminy

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenie nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane, spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego dysponującego tytułem prawnym do zabytku. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zadaniem własnym. Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd gminny powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

- 1) opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest gmina Giżycko;
- 2) kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze gminy Giżycko.

Gmina Giżycko jest właścicielem/współwłaścicielem 38 obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków, w tym 9 obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Wykaz został przedstawiony w tabeli poniżej (Tabela nr 34).

Tabela nr 3. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków, których gmina Giżycko jest właścicielem lub współwłaścicielem

LP.	MIEJSCOWOŚĆ, NR	NR DZIAŁKI	OBIEKT	FORMA WŁASNOŚCI
1	Bogacko	40	cmentarz ewangelicki	własność
2	Doba	16/74, 16/86, 16/99, 16/100, 16/101, 16/102, 16/103	zespół pałacowo-folwarczny	współwłasność
3	Doba	24	mauzoleum rodziny von Schenk zu Tautenburg	własność
4	Doba	25 i 539	cmentarz ewangelicki-rodzinny	własność
5	Fuleda	6	cmentarz ewangelicki	własność
6	Gajewo	177	aleja lipowa	własność
7	Grajwo	97	cmentarz ewangelicki z kwaterą wojenną żołnierzy niemieckich z I wojny światowej	własność
8	Kamionki	351/1	cmentarz ewangelicki, prawosławny, katolicki, ob. komunalny i grób nieznanego żołnierza rosyjskiego	własność
9	Kąp nr 2-2a	35/2 i 35/3	budynek mieszkalny	współwłasność
10	Kąp	5	cmentarz ewangelicki	własność
11	Kozin	101/4	cmentarz ewangelicki	własność
12	Kozin	70	cmentarz ewangelicki	własność
13	Kożuchy Małe	289	cmentarz ewangelicki	własność
14	Kożuchy Wielkie	59	cmentarz ewangelicki	własność
15	Kożuchy Wielkie	91	cmentarz ewangelicki, ob. komunalny	własność
16	Kruklin	69	cmentarz ewangelicki - zbiorowa mogiła żołnierzy rosyjskich z I wojny światowej z grobem żołnierza niemieckiego	własność
17	Nowe Soldany	5	cmentarz ewangelicki	własność
18	Soldany nr 19	76/2	budynek gospodarczy	współwłasność
19	Soldany	71	cmentarz ewangelicki, prawdopodobnie z kwaterą wojskową żołnierzy niemieckich	własność
20	Pieczonki	91	cmentarz ewangelicki-rodzinny	własność
21	Pierkunowo	30	cmentarz ewangelicki	własność
22	Piękna Góra	36/1	cmentarz ewangelicki	własność
23	Spytkowo nr 41	40	biblioteka, ob. budynek magazynowy	własność
24	Spytkowo nr 41	40	szkoła	własność
25	Spytkowo	362/1	cmentarz ewangelicki-rodzinny	własność
26	Spytkowo	383	cmentarz ewangelicki z kwaterą wojenną żołnierzy niemieckich i rosyjskich z I wojny światowej	własność
27	Sterławki Małe	285	cmentarz ewangelicki	własność
28	Strzelce	854	cmentarz ewangelicki	własność
29	Sulimy	200	krzyż przydrożny	własność
30	Sulimy	175	cmentarz ewangelicki z kwaterą wojenną z I wojny światowej	własność
31	Szczybały Giżyckie	50	cmentarz ewangelicki	własność

32	Świdry	184	cmentarz ewangelicki	własność
33	Upały	307	cmentarz ewangelicki z kwaterą wojenną z I wojny światowej	własność
34	Wilkaski	49	cmentarz ewangelicki	własność
35	Wilkasy ul. Lipowa 1	392/1	budynek mieszkalny	współwłasność
36	Wilkasy, ul. Szkolna	133	cmentarz ewangelicki	własność
37	Wronka	5	cmentarz ewangelicki	własność
38	Wrony	36/1	cmentarz ewangelicki	własność

*obiekty zaznaczone na niebiesko wpisane są do rejestru zabytków

W miarę możliwości gmina jako właściciel tych zabytków jest ustawowo zobligowana do opieki nad nimi, utrzymywania w dobrym stanie technicznym, przeprowadzania remontów i bieżących konserwacji. Niezależnie od zapisów legislacyjnych gmina powinna dołożyć wszelkich starań, aby stan zabytków, jak i całej przestrzeni publicznej, wpływał pozytywnie na jakość życia mieszkańców, a turystów zachęcać do dłuższych pobyków.

5.6. Zabytki archeologiczne

Od końca lat 70. XX w. wdrażany jest program tzw. AZP (Archeologiczne Zdjęcie Polski) – podział terenu całej Polski na pola, na których prowadzi się badania powierzchniowe. Ma na celu lokalizację stanowisk archeologicznych. Wszystkie zlokalizowane stanowiska powinny być ujęte w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego i uwzględnione w gminnych ewidencjach zabytków. Baza danych AZP jest bazą otwartą. Dołączane są do niej ciągle nowe informacje pochodzące z kolejnych badań i weryfikacji badań wcześniejszych.

Wśród zabytków archeologicznych wyróżnić można dwa typy: ruchome i nieruchome. Zabytki ruchome to wszelkiego rodzaju przedmioty związane z działalnością człowieka w przeszłości, zarówno wytwory pracy ludzkiej, takie jak naczynia, narzędzia, ozdoby, broń itp., jak i tzw. ekofakty – występujące na stanowisku pozostałości organiczne i nieorganiczne pochodzące ze środowiska naturalnego.

Z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego szczególny problem stwarzają nieruchome zabytki archeologiczne, czyli materialne pozostałości dawnego środowiska osadniczego. Ze względu na pełnione dawniej funkcje wyróżniamy: grodziska – pozostałości grodów, cmentarzyska, pozostałości osad wiejskich, miast itd. Można je podzielić na zabytki niewidoczne w krajobrazie i widoczne – zabytki o własnej formie krajobrazowej: głównie są to pozostałości dawnych konstrukcji o różnorodnym przeznaczeniu, takich jak wały kamienne, ziemne, drewniano-ziemne, pozostałości infrastruktury osadniczej, mostów, dróg, grobli, a także ślady związane z kulturą symboliczną w postaci pozostałości miejsc kultu, cmentarzy (nasypy kurhanów), itp. Stanowią one około 10% znanych stanowisk archeologicznych.

Stanowiska archeologiczne podlegają stałym zagrożeniom z powodu intensyfikacji działalności przemysłowej i rolniczej. Największym zagrożeniem są inwestycje przemysłowe i budowlane, przebudowy założeń pałacowych i parkowych, gdyż prowadzą często do naruszenia średniowiecznych i nowożytnych nawarstwień kulturowych. Zagrożeniem mogą być także nielegalne eksploracje dokonywane przez poszukiwaczy, niszczące przede wszystkim cmentarzyska oraz pozostałości po I czy II wojnie światowej.

Specyficzne warunki hydrograficzne sprawiły, iż na przestrzeni dziejów obszar gminy Giżycko cechowało niezwykle intensywne osadnictwo. Wiele zabytków, przede wszystkim z epoki kamienia, odnaleziono w torfowiskach, jeziorach i rzekach mazurskich. Odkrycia te nasiliły się od 2 poł. XIX w. i trwały po lata 40. XX w. Działo się tak dzięki prowadzonym wówczas na dużą skalę pracom melioracyjnym i eksploatacji złóż torfu. Osadnictwo pradziejowe związane jest głównie ze zbiornikami wodnymi i rzekami i grupuje się przede wszystkim wzdłuż brzegów jezior, cieków wodnych. Osadnictwo wczesnośredniowieczne i średniowieczne rozwija się również na wysoczyznach oraz wokół obecnych miejscowości wyznaczając tym samym ich metrykę.

• OSADNICTWO PRADZIEJOWE I ŚREDNIOWIECZNE

Pierwsze ślady osadnictwa na terenach obecnego województwa warmińsko-mazurskiego pochodzą sprzed 15 tys. lat – z warstw piasku nad jeziorem Popówka Mała, znajdującym się w obrębie granic miejskich Giżycka. Z okresu środkowej i młodszej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza pochodzą ślady kultury łużyckiej grupy warmińsko-mazurskiej (XIII-V w. p.n.e.), oraz układy osadniczo-kulturowe kultury kurhanów sambijskich.

W okresie wczesnej epoki żelaza na terenie Krainy Wielkich Jezior rozprzestrzeniła się ludność kultury kurhanów zachodniobałtyjskich (VI-2 poł. I w. p.n.e.) – kultura epoki brązu i wczesnej epoki żelaza, rozwijająca się od okresu halsztackiego do późnego okresu lateńskiego na terenach północnego Mazowsza, Warmii, Mazur i Sambi. Charakterystyczne dla niej były techniki lepienia naczyń o dnach kulistych kurhanowy obrządek pogrzebowy, system osadniczy oparty na budowie sieci osiedli obronnych i specyficzny typ gospodarki oparty na półdzikim wypasie stad zwierząt. Osadnictwo obejmowało osiedla obronne wznoszone w naturalnie chronionych miejscach na szczytach odosobnionych wzniesień, półwyspach, wyspach, wysokich brzegach rzek i jezior lub w dolinach rzek. Dodatkowo broniono je kamiennymi, kamiennie-ziemnymi wałami, rowami, palisadami i częstokołami. Specyficzne osiedla budowano na pomostach rusztowych z pni drzewnych układanych na podmokłych wysepkach, w płytkich zatokach jezior i rzek. Ruszty o powierzchni 2-3 arów mieściły zwartą zabudowę składającą się z 6-8 budynków mieszkalnych, otoczone były palisadami, z łądem łączyły je pomosty na palach. Najwcześniejsze znane osiedla zlokalizowano w okolicach Ełku, Giżycka, Gołdapi i Węgorzewa.

W okresie lateńskim na całym obszarze występowania kultury upowszechniły się nieliczne osady otwarte ze skromnym inwentarzem, lokowane były wokół grodów obronnych w odległości 2-3 km. Prawdopodobnie były to osady sezonowe związane z zajęciami gospodarczymi, takimi jak wypas bydła, zbiory owoców, połowy ryb. Na całym obszarze występowania kultury stosowano ciałopalny obrządek pogrzebowy. Panowała tradycja rozległych cmentarzysk kurhanowych, złożonych z nasypów kamiennych o formach owalnych, łódkowatych, prostokątnych i amorficznych, nakrywających stos pogrzebowy. W późniejszych fazach kultury występowały zbiorowe pochówki podkurhanowe w kamiennych skrzyniach lub na brukach. Inwentarz grobowy był ubogi, występowało mało metalowych przedmiotów, które były silnie przepalone. Typ gospodarki był zbliżony do kręgu kultur leśnej strefy Europy wschodniej. Stwierdzono powszechny wypas stad, w których dominowały konie, świnie, owce/kozy oraz bydło. Uprawa ziemi była znana i stosowana na niewielką skalę. Rolnictwo zaczęło odgrywać większą rolę dopiero w schyłkowych fazach kultury.

Na początku naszej ery tradycje kultury kurhanów zachodniobałtyjskich kontynuowała kultura zachodniobałtyjska, w obrębie której wykształciła się Kultura Bogaczewska – od znalezisk w okolicy Bogaczewa, gmina Giżycko. Stanowiska tej kultury datowane są od początku okresu wpływów rzymskich po początek okresu wędrówek ludów (tj. mniej więcej od przełomu er po koniec IV w. n.e.). Wykształciła się na bazie wcześniejszej kultury. Znaleziska kultury bogaczewskiej zanikły we wczesnym okresie wędrówek ludów, a więc w ciągu V w. Ludność kultury bogaczewskiej prowadziła ożywione kontakty z ludnością kultury przeworskiej (przede wszystkim ze strefy Mazowsza), kultur wschodniobałtyjskich oraz pośrednio z państwem rzymskim. Nastąpił duży rozwój lokalnej produkcji brązowniczej i emalierskiej.

Obrządek pogrzebowy – groby ciałopalne na cmentarzyskach płaskich, częste są pochówki popielnicowe ale występują też groby bezpopielnicowe. W grobach ludzkich odkrywano metalowe ozdoby (zapinki, szpile, bransolety, paciorki), części pasów (sprzączki, okucia pasa), elementy uzbrojenia (umby od tarczy, groty włóczni) oraz rzadziej narzędzia. Na cmentarzyskach pojawiają się również szkieletowe pochówki koni (jest to zwyczaj ludów zachodniobałtyjskich). Przy szczątkach koni znajdowane są pozostałości rzędu (wędzidła, sprzączki od wodzy i siatki ogłowia) oraz niekiedy zabytki służące do pielęgnacji (nożyce). Ludność zamieszkiwała w niewielkich osiedlach, położonych zwykle na niewysokich wzgórzach nad brzegami rzek lub jezior. Osady składały się z jednego lub kilku gospodarstw. Grupa mieszkająca w osiedlu mogła liczyć od kilkunastu do około 30 osób. Po kilkunastu latach grupa porzucała osadę i przenosiła się w inne, niedalekie miejsce, wciąż użytkując to samo długotrwałe cmentarzysko.

Pełny katalog cmentarzysk kręgu zachodniobałtyjskiego, opracowany został przez J. Jaskanisa (1977 r.). Na terenie gminy Giżycko kulturze bogaczewskiej przypisano stanowiska w Bogaczewie, Giżycku – jako pochodzące z tej samej miejscowości oznaczono materiały z okolic Giżycka, bez dokładnej lokalizacji, pochodzące z muzeum regionalnego. W Sterławkach Małych, Sterławkach Wielkich i Wilkasach. Najlepiej przebadana archeologicznie osada na terenie sąsiadującym z gminą Giżycko znajduje się w Paprotkach-Kolonii, w gminie Miłki.

W późnym okresie wędrówek ludów (ok. V w. n.e.-VII w. n.e.) kulturę bogaczewską zastąpiła tzw. grupa olsztyńska. (kultura zachodniomazurska wchodząca w skład kręgu kultur zachodniobałtyjskich. Zajmowała obszar centralnej części Pojezierza Mazurskiego i wschodniej Warmii, czyli tereny występowania kultury bogaczewskiej. Grupa olsztyńska identyfikowana jest z bałtyjskim plemieniem Galindów.

Nastąpiły zmiany w obrzędzie pogrzebowym – wyłączność ciałopalenia zwłok. Pochówki składane były zarówno w grobach popielnicowych, jak i jamowych, przy czym w popielnicach były zwykle składane do jam nie zawierających pozostałości stosu pogrzebowego. Pojawiły się urny okienkowe – popielnice z prostokątnymi lub okrągłymi otworami imitującymi okna. W grobach brak elementów uzbrojenia. Istotną cechą jest zwyczaj składania do grobów koni, które zalegają poniżej pochówków ludzkich – zwyczaj należy traktować jako zachodniobałtyjską cechę obrzędu pogrzebowego, znaną z wcześniejszej kultury bogaczewskiej. W inwentarzu pojawiają się srebrne lub pozłacane bogato zdobione zapinki płytowe, brązowe lub pozłacane srebrne sprzączki; poświadczone są kontakty dalekosiężne, które wyrażają się bogactwem zabytków metalowych, ozdób i częściami stroju należącymi do szeroko pojętej kultury germańskiej.

Osadnictwo wczesnośredniowieczne. Okres wyjątkowego zagęszczenia sieci osadniczej przypada na IX w.-poł. XI w. Otwarte osadnictwo wczesnośredniowieczne lokuje się zazwyczaj na miejscach wykorzystywanych przez poprzednie grupy osadnicze – co może oznaczać kontynuację z wcześniejszymi jednostkami kulturowymi czyli kulturą bogaczewską i grupą olsztyńską. Zasadniczo jednak zmieniły się zwyczaje pogrzebowe. Miejsce dużych cmentarzysk ciałopalnych zajęły specyficzne pochówki lokowane w obrębie funkcjonujących osiedli. Ponadto pojawiły się nowe punkty osadnicze – niewielkie grody, w sąsiedztwie których funkcjonowały osady przygodowe. Lokowane były na surowym kamieniu, w pobliżu najwyższych wzniesień, na których prawdopodobnie sytuowano wieże sygnalizacyjne. Wydaje się, że ten system osadniczy można wiązać z organizacją terytorialną Prusów, znaną ze źródeł pisanych, zakładającą podział ziemi plemiennej (terra) na jednostki mniejsze (terrula) i podstawowe (lauks), stanowiące ośrodek centralny, z budowlą typu wieżowego stanowiły centrum lauksów lub sygnalizowały zwierzchność nad nimi.

Na obszarze gminy Giżycko do rejestru zabytków wpisane są 3 stanowiska archeologiczne. Natomiast zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych ujętych jest w gminnej ewidencji zabytków archeologicznych jest 292 (Załącznik nr 2). Są to przede wszystkim relikty i ślady osadnictwa.

Obiekty widoczne w krajobrazie to głównie grodziska – są obiektami o dużych walorach turystyczno-krajobrazowych:

– **Wrony, grodzisko „Piękna Góra”** – gródek położony na przesmyku między jeziorami Tajty a Kisajno, u nasady Półwyspu Mały Ostrów, w kształcie stożka o wysokości ok. 6 m w stosunku do poziomu jeziora. Szczyt grodziska jest zdeformowany nieregularnym wkopem, stok od strony jeziora zdeformowany w wyniku erozji. Drugi obiekt ma nieregularny kształt, wymiary podstawy to ok. 60 x 50 m, a plateau ok. 45 x 40 m, wys. dochodzi do ok. 1,5 m. Grodzisko jest bardzo mocno zniszczone, wokół majdanu – zabudowa ośrodka jachtowego. Chronologię obu stanowisk określono na późne średniowiecze i okres nowożytny. Niektórzy badacze interpretują stanowisko jako pierwszą lokalizację „zamku” krzyżackiego w Giżycku z 1 poł. XIV w. Stanowisko wpisane jest do rejestru zabytków.

– **Bogaczewo, grodzisko** – ulokowane nad jeziorem Bocznym w pobliżu kanału Kula. Niewielkie wyniesienie, na którego majdanie znajduje się dawny cmentarz ewangelicki. W literaturze grodzisko jest wzmiankowane jako „Ringberg” (Okrągła Góra).

– **Kożuchy Wielkie, grodzisko** – położone ok. 100 m na zach. od wsi w pobliżu drogi do Giżycka – wzgórze wys. 8 m, posiadające spłaszczony wierzchołek i stromy stok od strony wsch. Płn. część stanowiska

uszkodzona w wyniku mechanicznego wybierania piasku. Grodzisko zostało opisane przez M. Toeppena, obecnie nie figuruje w wykazie obiektów archeologicznych.

– **Kamionki, wyspa Gilma** – grodzisko średniowieczne położone na wyspie Gilmie na Jeziorze Dobskim, ulokowane w płn. części wyspy, na wysokim i stromym wzgórzu. Czytelne pozostałości fosy okalającej od wsch. dawną krzyżacką strażnicę oraz fosy oddzielającej zamek od przedzamcza. Stanowisko wpisane jest do rejestru zabytków.

5.7. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez wspólnotę, grupę lub jednostki. Jest to rodzaj dziedzictwa, które jest przekazywane z pokolenia na pokolenie i odtwarzane przez wspólnoty w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne obejmuje: tradycje i przekazy ustne, w tym język, jako narzędzie przekazu, spektakle i widowiska, zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne, wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki, także umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Obowiązkiem władz samorządowych jest podjęcie działań mających na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmacnianie i przekazywanie, w szczególności przez edukację formalną i nieformalną, jak również rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa. Niestety dziedzictwo niematerialne stosunkowo od niedawna podlega ochronie prawnej, stąd z reguły, w większości regionów nie prowadzono nad nim szczegółowych badań.

Na kulturę ludową Mazur wpływ miało wiele czynników, między innymi uwarunkowania natury geograficznej oraz wydarzenia historyczne, polityczne i społeczne. Istotne było oddziaływanie kultury sąsiadujących z Mazurami katolickich Warmiaków, a także przebywanie ludności polskiej wśród ludności niemieckiej.

Mazurzy niejednokrotnie deklarowali i podkreślali swoją odmienność etniczną i kulturową, niemniej wielu z nich było równocześnie silnie związanych z polskością. W XIX w. uczestniczyli aktywnie w ruchach narodowowyzwoleńczych, wspomagając powstańców. Lud mazurski bronił swej odrębności etnicznej, mowy przodków i swej kultury, odmiennej od kultury niemieckiej. Na straży tej kultury stał pastor, nauczyciel, poeta ludowy i chłop z kancjonałem i Biblią oraz gazetą regionalną. Kancjonał i Biblia były dla Mazura, głęboko przywiązanego do religii, największym skarbem. Na tych książkach uczyło się języka polskiego wiele mazurskich pokoleń, zachowując piękną polszczyznę Reja i Kochanowskiego.

Mazury wyróżniają się bogatym piśmiennictwem ludowym, którego tradycje sięgają XVI w. i były związane z reformacją polską. Zarówno religijna, jak i świecka literatura popularna przyczyniała się do umacniania więzi językowej oraz świadomości narodowej i historycznej. Przykładami tego typu literatury były gazety i kalendarze, które omawiały aktualne sprawy dnia codziennego, a także pozwalały na zaprezentowanie talentów poetyckich (za największego poetę mazurskiego uważa się Michała Kajkę, który żył na przełomie XIX/XX w.). W gazetach i kalendarzach drukowano także teksty pieśni mazurskich, opisy obrzędów i zwyczajów, teksty baśni i legend. Piśmiennictwo ludowe oraz różne przejawy kultury ludowej na Mazurach stanowiły ostoję polskości.

Luteranizm na Mazurach – wszystkie codzienne zwyczaje Mazurów były związane z religią i modlitwą. Tutejsza ludność bardzo dobrze знаła Biblię oraz pieśni religijne, które śpiewano w kościele i przy różnych innych okazjach. Były one spisywane w kancjonałach, z których najbardziej znany był kancjonał pastora Jerzego Wasiańskiego, liczący ponad 900 pieśni, wydany po raz pierwszy w 1741 r., który w ciągu niespełna dwustu lat miał około 70 wydań. Religijność Mazurów była określana jako powierzchowna. Cechą charakterystyczną ich ewangelicyzmu było zachowanie wielu elementów liturgii i zwyczajów katolickich, które

Mazurzy zaczerpnęli z Warmii i z Polski. Mazurzy odwiedzali kościoły katolickie oraz obchodzili różne święta, nieuznawane przez Kościół ewangelicki. Między innymi 29 czerwca, w św. Piotra i Pawła, a także w niedzielę, odwiedzali oni kościół w Świętej Lipce, słynący z cudownego obrazu Matki Boskiej. Jednym z najważniejszych świąt obchodzonych przez Mazurów był dzień Przemienienia Pańskiego (6 sierpnia), który łączył się z wizytą w świątyni katolickiej. Dnia 15 sierpnia, kiedy w kościele katolickim świętowano Wniebowstąpienie NMP, czyli święto Matki Boskiej Zielnej, na całych Mazurach pamiętano o święceniu ziół. Mazurzy wierzyli, że poświęcone zioła są skutecznym lekarstwem, a poświęcone kłosy przyniosą szczęście i urodzaj.

Ponadto na Mazurach można było obserwować wiele zwyczajów nieakceptowanych przez kościół ewangelicki, często o katolickim rodowodzie. Powszechnym zwyczajem było całowanie śpiewnika po jego zamknięciu, a szczególnie wtedy, gdy przez przypadek upadł. Mazurzy chętnie składali różnego rodzaju ofiary lub śluby. Na przykład w pewne dni poszczono, co było ceną za wyzdrowienie lub chodzono do kościoła i składano ofiary. Dziewczęta rezygnowały z zakładania ubrań lub ozdób w określonych kolorach. Jeśli ktoś miał jakieś ważne życzenie, niezwiązane z życiem duchowym, na przykład uleczenie z choroby lub powodzenie w gospodarstwie mógł złożyć ofiarę w trzech kościołach. Był to często praktykowany zwyczaj. Wybierano wówczas dwa kościoły protestanckie, a jeden katolicki.

Kiedy Mazur został okradziony, prosił o krótkie bicie w dzwony, ponieważ wierzył, że złodziej, słysząc kościelne dzwony, nie będzie mógł się ruszyć z miejsca. Mazurzy wierzyli, że największą moc uzdrawiającą we wszystkich chorobach miało poświęcone wino. Chorzy na żółtaczkę wierzyli, że wystarczy przejrzyć się w kielichu, by choroba minęła. Zdarzało się również, że wynosili z kościoła opłatek otrzymany w czasie eucharystii, który traktowano jako lekarstwo na skurcz.

• LEGENDY

Bajka mazurska – bardzo ważnym elementem kultury ludowej było wspólne spędzanie czasu, śpiewanie, opowiadanie o dawnych dziejach, często również przekazywanie baśni i legend. Legendy zrodziły się zapewne z wierzeń mazurskiego ludu. Dawne postrzeganie przyrody było bowiem powiązane z demonami i z siłami nadprzyrodzonymi. Także z ludzkimi marzeniami. Legendy miały tłumaczyć niewytłumaczalne, wyjaśniać niezrozumiałe. Powstawały więc opowieści trochę zmyślane, trochę ubarwione, ale i oparte na historycznych wydarzeniach. Najbardziej znane legendy:

– **Jak powstały Mazury** – gdy Pan Bóg stworzył ziemię postanowił odpocząć. Popatrzył na swoje dzieło i odkrył w jednym miejscu głęboką dziurę. Postanowił zapłacić zagłębienie, jednak nie miał czym więc z całego globu przenosił rękami różne materiały. Z górskich skał i kamieni usypał pagórki i wzgórza, z nizin przeniósł glinę, a z pustyń piasek. One utworzyły mazurską glebę. Z części olbrzymich bagien Bóg stworzył mazurskie trzęsawiska. Puszczę podzielił na wiele mniejszych lasów. Z krain bogatych w podziemne skarby zabrał część złóż rud żelaza i torfu. Po wielekroć jego dłonie przenosiły wodę i wlewały w zagłębienia. Tak powstały liczne jeziora.

– **Smętek** – mazurska kraina jest pod opieką melancholijnego Smętka. Jawi się on jako złośliwy demon szkodzący ludziom lub jako dobry duch, który bronił niegdyś tych ziem przed krzyżackimi najeźdźcami. Smętek lubi mokradła, mgły i gęste lasy. Swoją miłością do mazurskiej krainy inspirował twórców, artystów, przyrodników oraz turystów, opowiadając legendy i ciekawe historie, zachęcał do wędrówek i do poznawania mazurskiej ziemi. W przydrożnych, dziuplastych drzewach lubi schronić się Kłobuk. To duch z mazurskich i warmińskich bają, opiekun człowieka i przyrody. Utożsamiany ze zmokłym czarnym kogutem lub czarnym diablem. Jeśli się go dobrze traktuje, jest życzliwy dla przyjezdnych.

– **Sila żabich oczu** – na Niegocinie leży Wyspa Miłości, na której według legendy mieszkał kiedyś zamożny rybak z żoną i z trzynastoma córkami. Rodzice postanowili, że ostatnia córka, piękna Galinda musi pozostać na wyspie i przejąć po nich majątek. Dziewczyna jednak zakochała się w chłopcu z lądu i dla niego chciała opuścić wyspę. Zrozpaczony ojciec poszukał pomocy u czarownicy. Ta upodobniła się do córki rybaka i poszła na spotkanie z jej wybranym. Zakochany chłopiec nie rozpoznał czarownicy, przytulił ją i natychmiast przemienił się w żabę. Prawdziwa Galinda przyszła na spotkanie później i długo czekała na ukochanego, który

się nie pojawiał. Znużona postanowiła wykąpać się w jeziorze. Dopływając do brzegu usłyszała gromadny rechot żab. Wzięła jedną z żab w dłonie i rozpoznała w jej oczach czule spojrzenie ukochanego. Wstrząśnięta tym odkryciem, zastygła w bezruchu i trwa tak do dziś. Obecnie w centrum Giżycka możemy podziwiać fontannę z rzeźbą Galindy trzymającej w dłoniach żabkę.

– **Święty gaj** – z Giżycka przez jezioro Kisajno dopłynąć można do jeziora Dobskiego. To rezerwat dzikiej przyrody ze strefą ciszy, z wyspą kormoranów i czapli siwej oraz tajemniczą wyspą Gilną. O tej wyspie wie każdy żeglarz, bo owiana jest magią średniowiecznego świętego gaju- miejsca poświęconego bóstwom i siłom natury. Tutaj miał zginąć ostatni wódz Galindów Yzegups, broniąc swojego plemienia. Na wyspie znajdują się pozostałości XIII-wiecznego grodziska pruskiego i późniejszego krzyżackiego zamku. Na wyspie istnieje również czakram – miejsce o właściwościach radiacyjnych, podobnych do panujących na Wzgórzu Wawelskim w Krakowie. W księżycowe noce na wyspie ukazuje się postać kobiety z wielkim worem pieniędzy.

• GWARA MAZURSKA

Gwary mazurskie zaliczane są do dialektu mazowieckiego. Używana była na terenie Prus Książęcych przez polskich osadników głównie z terenu północnego Mazowsza, którzy zasiedlili teren od XIV w. Do końca XVIII w. język mazurski kształtował się pod wpływem literackiego języka polskiego, który był praktycznie jedynym językiem oświaty i literatury religijnej aż do lat 30. XIX w. W gwarze mazurskiej istniały nieliczne zapożyczenia z języka pruskiego i niemieckiego. Wraz z nasileniem germanizacji od początku XIX w. nastąpiło wypieranie gwary mazurskiej przez język niemiecki i jednocześnie przyswajanie przez tę gwarę licznych germanizmów. Wg źródeł niemieckich w 1900 r. gwara prusko-mazurska była w zaniku, po 1944 r. nastąpił jej całkowity zanik. W XXI w. ocenia się, że może ją znać 10 000 do 15 000 osób.

Nazwę niemiecką gwary prusko-mazurskiej *Masurische Sprache* („język mazurski”) wprowadzono w XIX w., dla podkreślenia różnicy między grupą etniczną Mazurów pruskich i Polaków. Wiele przykładów gwary Mazurów pruskich zawiera reportażowa powieść *Na tropach Śmętka*. Jedną z osób piszących w gwarze prusko-mazurskiej jest Erwin Kruk. Natomiast najstarszą, w całości napisaną książką po mazursku jest „Ta Swenta Woyna” Jakuba Szczepana z 1900 r.

W 2016 r. powstał Związek Mazurski promujący kulturę i etnolekt mazurski.

Najważniejsze cechy gwary mazurskiej:

- mazurzenie, czyli przejście szeregu *cz, sz, dż, ż* w *c, s, dz, z*,
- asynchroniczna wymowa spółgłosek *b', p', f', w'* – *bj/bź, pj/pś, fj/fś, wj/wź*,
- niekiedy intensywne zmiękczenie *k, g, ch* w *ć, dź, ś*,
- labializacja samogłoski *o* (niekiedy też *i* i *u*) w nagłosie,
- samogłoska *y* upodobniła się do *i*,
- przed spółgłoską *l* samogłoski *i* oraz *y* wymawiane były jako *u*, np. *buł, zuł* (*był, żył*),
- odnosowanie samogłosek nosowych *ą* i *ę*, wymawiane są one jako *o* i *e*,
- *á*, które w różnym stopniu upodabnia się do samogłoski *o*,
- obecność samogłoski *é* w narzędniku przymiotników, np. *nasémi, dobrémi*,
- *m'* (miękkie *m*) wymawiane jako *mń* albo *ń*, np. *mniasto/niasto* (*miasto*),
- *ř* (*rz*) wymawiane było jako *rż*, np. *grżip* (*grzyb*),
- zamiana zbitki spółgłoskowej *kt* w *cht*, np. *chto* (*kto*),
- przejście *-jd-* w *-ńd-*, np. *przyńdo* (*przyjdą*),
- hipotetyczne występowanie *ěw* wyrazach takich jak *brěle, mlěko* (*okulary, mleko*),
- liczne germanizmy i bałtyzmy (z języka pruskiego i jaćwieskiego).

Na specyfikę kulturową, społeczną i gospodarczą gminy decydujący wpływ wywarły procesy związane z całkowitą wymianą ludności po 1945 r. Przerwana została ciągłość osadnicza, a zatem ciągłość kulturowa. W ramach akcji osiedleńczej pojawiły się dwie, odmienne grupy ludności. Pierwsza to mieszkańcy Mazowsza i Polski centralnej, którzy osiedlali się tu dobrowolnie, druga grupa to repatrianci z zajętych przez Związek Radziecki Kresów Wschodnich, głównie pochodzenia ukraińskiego i ludność polska z okolic Wileńszczyzny. Napływowa ludność charakteryzowała się różnorodnością folkloru, kultury i tradycji, co było często przyczyną

konfliktów. Nowi mieszkańcy z trudem wrastali w obcy krajobraz. Polonizacja, wspierana polityką propagandową państwa, oznaczała niszczenie przejawów minionego dziedzictwa regionu, również usuwanie historycznych nazw miejscowych i geograficznych, jeśli nie miały słowiańskiego rodowodu. Zaginęły miejscowe tradycje, pojawiły się zwyczaje przywiezione z miejsc rodzinnych nowych mieszkańców. Charakterystyczne dla zderzenia kultur poczucie wyobcowania ustąpiło dopiero w kolejnym pokoleniu. Różnice pomiędzy poszczególnymi grupami etnicznymi sukcesywnie się zacierały, by po kilkunastu latach mogło dojść do wymieszania grup etnicznych. Dopiero generacja dzieci powojennych mieszkańców regionu stworzyła tutaj społeczność lokalną, w której zanikły podziały, a o zderzeniu kultur przypominają tylko często nieuświadomione symbole i artefakty.

Ten konglomerat kulturowy z biegiem czasu ulega coraz większej stabilizacji, a w wyniku zmian ustrojowych po 1989 r. próbuje określić swoją tożsamość wykorzystując również dziedzictwo materialne pozostawione przez dawnych mieszkańców. Co ciekawe najczęściej sięga się do czasów wczesnego średniowiecza.

Dla dziedzictwa niematerialnego ważna jest kultura, która odgrywa wielką rolę w budowaniu tożsamości. Pełni również rolę promocji regionu przedstawiając unikalne dla tego regionu obyczaje, sztukę czy rekonstrukcje wydarzeń historycznych. Główne jednostki prowadzące działalność kulturalną na obszarze gminy Giżycko:

– **Gminny Ośrodek Kultury i Rekreacji w Wilkasach** – w placówce działalność prowadzą różnego rodzaju grupy taneczne i muzyczne oraz koła zainteresowań. Na terenie ośrodka znajduje się, utworzona w 1993 r., Galeria „Pod Lipami”, której atutem jest fakt, że głównymi uczestnikami wystaw i wernisaży są nie tylko znani artyści, ale przede wszystkim dzieci i młodzież, co nadaje galerii, oprócz funkcji kulturowej, funkcję edukacyjno-wychowawczą.

– **Gminna Biblioteka Publiczna w Wilkasach** – oprócz wypożyczalni czytelnicy mają do dyspozycji trzy stanowiska komputerowe z darmowym dostępem Internetu.

Podtrzymywaniem i upowszechnianiem tradycji narodowej, pielęgnowaniem polskości oraz rozwojem świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej zajmują się także:

- Towarzystwo Miłośników Twierdzy Boyen w Giżycku,
- Mazurska Fundacja Sztuki „Art Progress”,
- Stowarzyszenie kulturalno-społeczne „MAZURSKA CHATA”;
- Stowarzyszenia Lokalna Grupa Rybacka, „Wielkie Jeziora Mazurskie”.

Na terenie gminy Giżycko organizowane są imprezy:

- Ogólnopolski Festiwal Piosenki Turystycznej i Żeglarskiej „Ukleja” w Wilkasach,
- Międzynarodowe Koncerty Muzyki Cerkiewnej,
- Dożynki gminne.

W gminie Giżycko organizowane są różnorodne imprezy rekreacyjno-sportowe, m.in.: mistrzostwa Mazur w pływaniu długodystansowym, mistrzostwa Polski i Europy w żeglarskim lodowym, mistrzostwa Polski ICE-Optimist i DN Junior, Regaty 7 Cudów Mazur, zawody wędkarskie o puchar starosty giżyckiego, rajd rowerowy „Szlakiem Mazurskich Fortyfikacji”, mazurski amatorski półmaraton rolkarski, mistrzostwa sportowo-obronne stowarzyszeń młodzieżowych, amatorskie zawody wspinaczkowe o puchar wójta gminy Giżycko, turniej szachowy o puchar wójta gminy Giżycko.

• TURYSTYKA

Dzięki znakomitemu położeniu na Szlaku Wielkich Jezior Mazurskich gmina Giżycko dysponuje unikatowymi walorami turystycznymi. Połączenie bogatej historii z pięknymi krajobrazami tworzy idealne warunki do rozwoju rekreacji i turystyki. Bliskość miasta sprawia, że należy ona do najintensywniej zagospodarowanych pod względem turystycznym, biorąc pod uwagę bazę noclegową i infrastrukturę żeglarską. Szacuje się, że na terenie gminy turyści i przejeżdżające przez nią osoby mają do dyspozycji blisko 3200 miejsc noclegowych, z których większość charakteryzuje się wysokim standardem. Podobną liczbę mogą przyjąć zlokalizowane nad jeziorami Niegocin, Kisajno i Boczne porty jachtowe.

Wszystkim miłośnikom żeglarstwa znane są leżące na terenie gminy miejscowości: Wilkasy, Strzelce, Grajwo. Miejscowości te predysponują także do uprawiania innych form turystyki, np. rowerowej, a liczne i dobrze zagospodarowane plaże zachęcają do odpoczynku.

Przez obszar gminy Giżycko przebiegają liczne szlaki turystyczne, takie jak:

- szlak pieszy Wilkasy – Giżycko – Wilkasy – Niegocin – wzgórze św. Brunona – Giżycko, – dworzec PKP (5 km);
- szlak czarny rowerowy – „Trasa Ziemi Giżyckiej”: Giżycko – Sulimy – Pieczonki – Kruklanki – Wydminy – Lipieńskie – Miłki – Paprotki – Górko – Szymonka – Ławki – Skorupki – Rybicał – Ryn – Knis – Salpik – Nakomiady – Owczarki – Porążki – Kronowo – Bogacko – Wrony – Piękna Góra – Giżycko (138 km) o szlak niebieski: Giżycko – Piękna Góra – Guty – Kamionki – Doba – Radzieje – Sztynort – Harsz – Pieczarki – Świdry – Pozezdrze – Przerwanki – Kruklanki – Grądy Krukłaneckie – Nowe Sołdany – Kozuchy Wielkie – Sulimy – Giżycko (67 km);
- szlak rowerowy krótsza wersja tej trasy, tzw. „trasa sztyńnorcka”: Giżycko – Kamionki – Doba – Radzieje – Sztynort Duży – Harsz – Pieczarki – Świdry – Giżycko (58 km);
- szlak rowerowy trasa „Pozezdrze”: Giżycko – Świdry – Pieczarki – Harsz – Pozezdrze – Spytkowo – Gajewo – Giżycko (40 km);
- szlak rowerowy czerwony: Giżycko – Wilkasy – Bogaczewo – Gorazdowo – Staropole – Monetki – Stara Rudówka – Ryn – Knis – Salpik – Nakomiady – Owczarnia – Kwidzyna – Gierłoż – Kętrzyn – Święta Lipka (69 km);
- szlak rowerowy zielony: Giżycko – Bogaczewo – Kanał Kula – Rydzewo – Przykop – Miłki – Lipieńskie – Szczepanki – Wydminy + (Sołtmany – Żywki – Kruklin – Grądy Krukłaneckie) (41 km + 20 km);
- trasa „Niegocińska”: Giżycko – Bystry – Ruda – Rydzewo – Bogaczewo – Strzelce – Wilkasy – Giżycko (32 km);
- szlak rowerowy, trasa „Jeziorko”: Giżycko – Piękna Góra – Wrony – Sterławki Małe – Jeziorko – Szczybały Giżyckie – Wilkaski – Wilkasy – Giżycko (32,5 km);
- szlak kajakowy „szlakiem krzyżaków” jeziorami: Ryńskie – Tałty – Jagodne – Niegocin – Kisajno – Dargin – Dobskie (80 km);
- szlak żeglugowy z Giżycka do Mikołajek.

Wśród głównych atrakcji turystycznych gminy należy wymienić:

- ośrodek Wioska Turystyczna Wilkasy,
- wioskę indiańską w Spytkowie,
- wiatrak holenderski w Sterławkach Małych,
- liczne rezerваты przyrody występujące m.in. na wyspach oraz pomniki przyrody ożywionej i nieożywionej,
- żeglowne jeziora i czyste plaże.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza SWOT

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie. Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Jej nazwa to skrót od pierwszych liter angielskich słów, stanowiących jednocześnie pola przyporządkowania czynników mogących mieć wpływ na powodzenie planu strategicznego – silne strony, słabe strony, szanse i zagrożenia.

Czynniki rozwoju podzielić można – ze względu na ich pochodzenie – na wewnętrzne, na które społeczność lokalna ma wpływ (silne i słabe strony), oraz na czynniki zewnętrzne – umiejscowione w bliższym i dalszym otoczeniu jednostki (szanse i zagrożenia), na które społeczność lokalna nie ma bezpośredniego wpływu. Jednocześnie czynniki te można podzielić według kryterium charakteru wpływu na społeczność

lokalną, dzięki czemu wyróżnić można czynniki: pozytywne, czyli atuty i szanse, oraz negatywne, czyli słabości i zagrożenia.

W Tabeli nr 4 zostały przedstawione silne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia dotyczące zasobu zabytkowego, warunków dla realizacji działań w zakresie inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac budowlanych w odniesieniu do nieruchomości zabytkowych, jak również upowszechniania i promowania dziedzictwa materialnego i niematerialnego dla rozwoju gminy Giżycko, które w zakresie walorów i zasobów dziedzictwa kulturowego i tożsamości regionalnej posiada bardzo duży potencjał, co jest związane z wysokimi walorami krajobrazu kulturowego, bogatą historią, istnieniem wielu cennych obiektów reprezentujących różne kultury.

Tabela nr 4. Analiza SWOT

CZYNNIKI WEWNĘTRZNE I ZEWNĘTRZNE MAJĄCE WPLYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE GMINY GIŻYCKO	
SILNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> • kilkusetletnia obecność zespołów dworskich, dworsko-folwarcznych i folwarcznych; • unikatowy wiatrak holenderski w Sterławkach Małych; • zabytkowe cmentarze ewangelickie; • zaktualizowana gminna ewidencja zabytków; • opracowane miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy uwzględniające ochronę dziedzictwa kulturowego; • kanały Łuczański (dawny Giżycki) i Niegociński; • położenie geograficzne w obszarze Wielkich Jezior Mazurskich; • liczne rezerваты przyrody występujące m.in. na wyspach oraz pomniki przyrody ożywionej i nieożywionej; • żeglowne jeziora i czyste plaże; • oznakowane szlaki piesze, rowerowe, żeglugowe; • działalność Gminnego Ośrodka Kultury i Rekreacji w Wilkasach, Stowarzyszenia Lokalna Grupa Rybacka, „Wielkie Jeziora Mazurskie”; • rozbudowany system informacji przestrzennej. 	<ul style="list-style-type: none"> • stan zabezpieczenia niektórych obiektów zabytkowych, postępujący proces ich niszczenia; • niewystarczające środki z budżetu gminy przeznaczane na ochronę zabytków; • stosunkowo niewielka dbałość właścicieli o obiekty wpisane do gminnej ewidencji zabytków; • degradacja elementów historycznych układów przestrzennych poprzez lokalizację nowej zabudowy; • niewystarczająca wizualizacja obszaru (niewiele tablic informacyjnych, oznakowań); • brak uchwały w sprawie dofinansowania na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków; • zły stan zachowania zabytkowych cmentarzy; • brak infrastruktury drogowej – chodników, parkingów, niewystarczająca liczba ścieżek rowerowych, oświetlenia.
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> • wzrastająca liczba właściwie przeprowadzanych prac remontowo-budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych; • wysoki potencjał turystyczny; • dogodne warunki dla rozwijania turystyki oraz agroturystyki; • przynależność do Krainy Wielkich Jezior; • aktywna działalność Stowarzyszenia Lokalna 	<ul style="list-style-type: none"> • brak realnych systematycznych zachęt dla prywatnych inwestycji w zabytki; • krótki sezon turystyczny; • pogarszający się stan techniczny niektórych obiektów zabytkowych na terenie gminy; • bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych; • zanik tradycji i tożsamości lokalnej, związany

<p>Grupa Rybacka, „Wielkie Jeziora Mazurskie”;</p> <ul style="list-style-type: none"> • malowniczy krajobraz, czyste jeziora oraz sprzyjająca rozwojowi turystyki i rekreacji; • kreatywność inwestorów turystycznych; • zwiększający się napływ turystów; • rozszerzenie oferty kulturalnej i turystycznej, • rozwój szlaków turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym; • kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o atrakcyjny sposób zagospodarowania obiektów zabytkowych; • promowanie tworzenia obiektów rekreacyjnych, gospodarstw agroturystycznych; • systematyczne opracowywanie aktualizacji dokumentów na poziomie gminy; • rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa; • rozwój współpracy między władzami gminy Giżycko z władzami powiatu giżyckiego; • wprowadzenie i egzekwowanie polityki ochrony walorów środowiska naturalnego i kształtowania przestrzennego; • możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej; • wzrost dotacji na prace z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, w tym na prace konserwatorskie i obiekty ujęte w gminne ewidencji zabytków; • wypracowanie form współpracy jednostek działających na rzecz ochrony zabytków – organów rządowych, samorządowych i organizacji społecznych. 	<p>ze zmianą stylu życia;</p> <ul style="list-style-type: none"> • skomplikowane procedury w ubieganiu się o środki zewnętrzne skutkujące stosunkowo niewielkim wykorzystaniem środków z Unii Europejskiej, zwłaszcza przez osoby prywatne; • działania inwestycyjne prowadzone m.in. przez prywatnych właścicieli obiektów, w których interes indywidualny inwestora jest przedkładany nad dobro społeczne, tj. dobro zabytku; • samowola budowlana – wprowadzanie elementów obcych, nowej zabudowy, np. nieprzemysłowej, niezgodnej z historyczną kolorystyką; • niedostosowanie sposobu użytkowania niektórych obiektów zabytkowych do ich charakteru; • odpływ wysoko wykwalifikowanej kadry z terenu gminy, migracja zarobkowa młodszych pokoleń i związane z tym zatracanie więzi z regionem; • często występujące anomalie pogodowe i zmieniający się klimat.
---	--

7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

GPOnZ służy ochronie i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego w różnych dziedzinach życia społecznego. Realizacja wyznaczonych celów wymaga przede wszystkim zmiany w świadomości, szczególnie w obszarze odpowiedzialności, jednostki samorządu terytorialnego, podmiotów, instytucji i sfer funkcjonalnych, które odpowiadają za ochronę środowiska kulturowego i naturalnego, za ład i zagospodarowanie przestrzenne, a także wyznaczone kierunki rozwoju miasta. Ważne jest także, aby właściciele zabytkowych obiektów zmienili swoje podejście, przyczyniając się w ten sposób do poprawy stanu zachowania wszelkich dóbr środowiska kulturowego i naturalnego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa główne cele GPOnZ, do których należą:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,

- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy w właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

W GPOnZ wyznaczono dwa priorytety, kierunki działań oraz zadania. Zostały one sformułowane w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania GPOnZ. Możliwy jest podział realizacji zadań na podokresy w powiązaniu z ustawowym obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze gminy sprawozdania z częściowego wykonania GPOnZ. Wykonanie takiego sprawozdania, powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji GPOnZ, która powinna uwzględniać: wykonanie zadań, które zostały przyjęte do realizacji w czteroletnim okresie obowiązywania GPOnZ oraz efektywność ich wykonania. Sposób weryfikacji zadań został ujęty w ostatniej kolumnie w Tabeli nr 5 i 6.

W związku z wyznaczonymi celami głównymi samorząd w kwestii dziedzictwa kulturowego powinien kierować się następującymi priorytetami:

PRIORYTET I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy, jako element rozwoju gospodarczo-społecznego gminy Giżycko.

PRIORYTET II: Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców gminy Giżycko.

Tabela nr 5. Kierunki działań i zadania w ramach Priorytetu nr I

PRIORYTET I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy, jako element rozwoju gospodarczo-społecznego gminy Giżycko.		
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Podjęcie działań mających na celu podniesienie atrakcyjności krajobrazu kulturowego gminy na potrzeby edukacyjne, społeczne i turystyczne.	Współpraca oraz wspieranie działań instytucji oraz organizacji turystycznych, taki jak Gminny Ośrodek Kultury i Rekreacji w Wilkasach, Gminna Biblioteka Publiczna w Wilkasach, Towarzystwo Miłośników Twierdzy Boyen w Giżycku, Mazurska Fundacja Sztuki „Art Progress”, Stowarzyszenie kulturalno-społeczne „MAZURSKA CHATA”, Stowarzyszenia Lokalna Grupa Rybacka, „Wielkie Jeziora Mazurskie”, w zakresie ustalenia potrzeb rozwoju bazy turystycznej i propagowania walorów gminy oraz rozwinięcia informacji turystycznej w miejscach najliczniej uczęszczanych przez turystów.	Ilość podjęcia wspólnych działań, inwestycji, jakie działania zrealizowano, z kim, wartość poniesionych środków
	Podjęcie współpracy z instytucjami wprowadzającymi dodatkowe oznakowania obiektów zabytkowych na drogach wojewódzkich, powiatowych i gminnych, w celu informowania i ułatwiania dojazdu do tych obiektów.	Ilość postawionych znaków/tablic, z kim współpracowano, wartość poniesionych środków
	Ustawienie tablic informacyjnych zawierających historię oraz opis obiektu przy wszystkich	Gdzie ustawiono tablice, jakie informacje wskazano

	<p> obiektach wpisanych do rejestru zabytku.</p> <p> Merytoryczna pomoc właścicielom zabytków w tworzeniu wniosków aplikacyjnych o przyznanie środków na odnowę zabytku z funduszy unijnych, budżetu państwa oraz dotacji samorządowych.</p>	<p> Ilość chętnych osób do złożenia wniosków, ilość złożonych wniosków</p>
Rozszerzenie zasobów prawnych form ochrony zabytków gminy Giżycko.	<p> Opracowywanie sprawozdań z realizacji zadań GPOnZ zgodnie z przepisami co dwa lata, następnie przedstawienie sprawozdania na sesji Rady Gminy Giżycko.</p>	<p> Czy opracowano sprawozdania, czy były prezentowane na sesji</p>
	<p> Zadania dla gminnej ewidencji zabytków:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Zakładanie nowych kart adresowych dla zabytków dotychczas nierozpoznanych i nie uwzględnionych w ewidencji, a istotnych dla obrazu dziedzictwa kulturowego na terenie gminy; 2. Systematyczne uzupełnianie kart adresowych o uzyskane nowe dane i aktualizowaną w przypadku zmian w wyniku rozbiórek i remontów dokumentację fotograficzną; 3. Skreślenia z ewidencji obiektów nieistniejących oraz takich, które utraciły cechy zabytkowe w wyniku modernizacji. <p> Wszelkie działania przy obiektach ujętych w gminnej ewidencji zabytków wymagają opiniowania, uzgodnienia lub pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.</p>	<p> Ilość przeprowadzonych aktualizacji, czy dodano/usunięto obiekt z ewidencji, czy przyjęto zmianę Zarządzeniem dla gminnej ewidencji zabytków</p>
	<p> Systematyczne opracowywanie aktualizacji Gminnego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego.</p>	<p> Czy opracowano aktualizację Planu</p>
	<p> Opracowanie uchwały w sprawie zasad udzielania dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane obiektów wpisanych do rejestru zabytków, uwzględniające obowiązujące przepisy dające możliwość dotowania także obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków.</p>	<p> Czy opracowano uchwałę</p>
	<p> Utrzymanie obiektów zabytkowych we właściwym stanie technicznym i estetycznym oraz prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność gminy (Tabela nr 3).</p>	<p> Ilość przeprowadzonych prac remontowych, konserwatorskich, wartość zaplanowanych/poniesionych wydatków</p>
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.	<p> Oznakowanie zabytkowych cmentarzy (ustawienie tablic informacyjnych ułatwiających dotarcie do obiektu wraz z krótką historią).</p>	<p> Ile cmentarzy zostało oznakowanych, wartość poniesionych środków, z kim współpracowano</p>
	<p> Wspieranie lub prowadzenie prac porządkowych na terenach zabytkowych cmentarzy znajdujących się na terenie gminy, po uprzednim zaopiniowaniu zakresu prac i użytych metod z Wojewódzkim</p>	<p> Ilość przeprowadzonych prac, ich zakres, wartość zaplanowanych/poniesionych środków</p>

	Konserwatorem Zabytków.	
	Stały monitoring oraz aplikowanie o środki z programów wspierających rewitalizację obiektów zabytkowych oraz ochronę dziedzictwa kulturowego przy ścisłej współpracy, np. z Lokalną Grupą Rybacka, „Wielkie Jeziora Mazurskie”,	Ilość pozyskanych środków, z kim współpracowano, na jakie zadania pozyskano środki

Tabela nr 6. Zadania w ramach Priorytetu nr II

PRIORYTET II: Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców gminy Giżycko.		
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym gminy.	Wydawanie i wspieranie publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy we ścisłej współpracy z Gminnym Ośrodkiem Kultury i Rekreacji w Wilkasach, Towarzystwem Miłośników Twierdzy Boyen w Giżycku, Mazurską Fundacją Sztuki „Art Progress”, Stowarzyszeniem kulturalno-społecznym „MAZURSKA CHATA”, Stowarzyszeniem Lokalna Grupa Rybacka, „Wielkie Jeziora Mazurskie”.	Ilość wydanych publikacji, ilość osób zainteresowanych publikacjami
	Stworzenie mapy zabytkowych cmentarzy i najważniejszych obiektów zabytkowych w postaci mini przewodnika/folderu lub mapy.	Czy stworzono, w jakiej formie, z kim współpracowano, wielkość nakładu, wartość poniesionych środków
	Współpraca przy działalności edukacyjnej skierowanej do młodzieży szkolnej poprzez organizowanie dla niej wystaw, konkursów szkolnych popularyzujących historię gminy oraz jej zabytki itp.	Ilość opracowanych konkursów, wystaw, ilość osób biorących udział, ich tematyka, miejsca gdzie się odbyły, z kim współpracowano
	Promowanie imprez folklorystycznych, warsztatów, przeglądów, festiwali, lokalnych obrzędów, jako produktów turystycznych stanowiących o tożsamości gminy.	Ilość odbytych imprez, ilość wypromowanych imprez, ilość osób uczestniczących
	Utrzymanie i opracowanie nowych szlaków turystycznych, wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego.	Ilość nowych szlaków, ilość osób odwiedzających szlaki

8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

GPOnZ realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych kierunków działań. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów ekonomiczno-prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym GPOnZ będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- **instrumenty prawne**, wynikające z obowiązujących przepisów prawnych:

- wpis do rejestru zabytków,
- decyzje administracyjne z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- ustawa o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw,
- ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
- ustawa Prawo budowlane,
- ustawa Prawo ochrony środowiska,
- ustawa o ochronie przyrody,
- ustawa o gospodarce nieruchomościami,
- ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej,
- ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu.

- **instrumenty finansowe:**

- finansowanie prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy Giżycko,
- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje,
- współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach „Partnerstwa publiczno-prywatnego” (PPP).

- **instrumenty społeczne:**

- prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego gminy Giżycko),
- edukacja kulturowa,
- pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego,
- współdziałanie z organizacjami społecznymi,
- działanie Społecznych opiekunów zabytków.

- **instrumenty koordynacji:**

- realizacja projektów i programów gminy Giżycko dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego gminy (np. strategia rozwoju gminy, plany rozwoju lokalnego, programy rozwoju infrastruktury gminy, programy ochrony środowiska przyrodniczego, programy prac konserwatorskich, studia i analizy, koncepcje, plany rewitalizacji),
- współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego.

- **instrumenty kontrolne:**

- aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków,
- oceny zmian w zagospodarowaniu przestrzennym gminy Giżycko,
- sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji GPOnZ oraz aktualizacja GPOnZ związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania,
- monitorowanie stanu zachowania i funkcjonowania środowiska kulturowego,
- prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji GPOnZ.

9. Źródła finansowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z obowiązującą ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dbałość o zabytek polega między innymi na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz utrzymaniu zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie tych działań jest obowiązkiem nie tylko właściciela zabytku, lecz także każdego podmiotu mającego tytuł prawny do zabytku, a więc trwałych zarządców, użytkowników wieczystych. Dla jednostki samorządu terytorialnego posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze gminy z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów GPOnZ. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich lub robót budowlanych, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

• źródła krajowe:

- dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- dotacje wojewódzkie,
- dotacje gminne,
- Fundusz Termomodernizacji i Remontów,
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW),
- programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- fundusze od fundacji,
- Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków,
- Fundusz Kościelny.

• źródła zagraniczne:

- źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych,
- źródła z programu Polska Cyfrowa PO PC 2014-2020,
- źródła pozaunijne – Mechanizm Norweski i Mechanizm Finansowy EOG.

9.1. Dotacje

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa szczegółowo wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków,
- zakup i montaż instalacji przeciwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź

organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

• **Dotacje Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków** – działając na podstawie przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz Rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków Warmińsko-Mazurski Wojewódzki Konserwator Zabytków ustala zasady rozpatrywania wniosków oraz udzielania i rozliczania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków usytuowanym na terenie województwa warmińsko-mazurskiego, w ramach środków finansowych przyznanych przez Wojewodę Warmińsko-Mazurskiego, pozostających w dyspozycji Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Dotacja może być udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, które:

- a. zostaną przeprowadzone w roku udzielenia dotacji niewymagającej wyłonienia wykonawcy na podstawie przepisów o zamówieniach publicznych;
- b. zostaną przeprowadzone w roku udzielenia dotacji wymagające wyłonienia wykonawcy na podstawie przepisów o zamówieniach publicznych;
- c. zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (tzw. refundacja).

Wnioski o udzielenie dotacji są przyjmowane i rejestrowane w sekretariacie Urzędu i przekazywane do oceny formalnej, a następnie merytorycznej. Wnioski na dofinansowanie prac, o których mowa w punkcie a-b, składa się do dnia 28 lutego roku, w którym dotacja ma być udzielona. Wnioski na dofinansowanie prac, o których mowa w punkcie c, składa się do dnia 30 czerwca, w którym dotacja ma być udzielona, do wyczerpania się środków finansowych będących w dyspozycji Urzędu.

W przypadku, gdy środki na dany rok zostaną wykorzystane w pierwszym terminie, nabór wniosków na kolejny termin zostanie zamknięty. Wojewódzki Konserwator Zabytków może wznowić nabór wniosków w przypadku pojawienia się dodatkowych środków z m.in. niewykorzystanych dotacji lub innych źródeł. Prace, na których przeprowadzenie udzielono dotacji, mogą być ponownie dofinansowane, jeżeli zaistnieje potrzeba ich przeprowadzenia, po upływie 10 lat od roku udzielenia dotacji.

O dofinansowanie mogą ubiegać się:

- a. osoby fizyczne;
- b. jednostki samorządu terytorialnego;
- c. inne jednostki organizacyjne (np. samorządowe jednostki kultury, kościoły, związki wyznaniowe, podmioty prowadzące działalność gospodarczą, itp.);

Ww. podmioty muszą posiadać tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego. Wnioskodawcami nie mogą być podmioty określone w art. 72 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

• **Dotacje wojewódzkie**

Dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym zabytku.

Dotacje z budżetu Województwa Warmińsko-Mazurskiego – zasady udzielania dotacji określa szczegółowo Uchwała Nr XLIV/847/10 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 26 października 2010 r. w sprawie zasad udzielania dotacji z budżetu samorządu województwa na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru (Dz. Urz. Woj. Warm.-Maz. 2010

nr 197 poz. 2545). Priorytetowo traktowane są projekty mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku oraz zahamowanie procesów jego destrukcji.

Po uchwaleniu budżetu na dany rok Zarząd Województwa ogłasza otwarty konkurs ofert z co najmniej trzydziestodniowym wyprzedzeniem. Warunkiem przystąpienia do konkursu jest złożenie w terminie wskazanym w ogłoszeniu oferty.

Warmińsko-Mazurski Urząd Wojewódzki przyznaje także środki na ochronę i utrzymanie miejsc cmentarnictwa wojennego.

• Dotacje gminne

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawą o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw oraz zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2020 r. poz. 713), dofinansowanie na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielone przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków określa odpowiednia uchwała podjęta przez radę gminy.

Gmina Giżycko nie posiada opracowanej uchwały w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robot budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe

• Konkurs „Zabytek Zadbany”

„Zabytek Zadbany” jest corocznym konkursem ogłaszanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Od 2011 r. podmiotem realizującym procedurę konkursową jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Konkurs skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

Obiekty można zgłaszać w 6 kategoriach:

- 1) Utrwalenie wartości zabytkowej obiektu,
- 2) Rewaloryzacja przestrzeni kulturowej i krajobrazu (w tym założenia dworskie i pałacowe),
- 3) Adaptacja obiektów zabytkowych,
- 4) Architektura i budownictwo drewniane,
- 5) Architektura przemysłowa i budownictwo inżynierskie,
- 6) Kategoria specjalna: właściwe użytkowanie i stała opieka nad zabytkiem.

• Fundusz Termomodernizacji i Remontów

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, właściciele mieszkań zakładowych i prywatni właściciele). Jego beneficjentami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkiwania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię cieplną.

Program realizowany na podstawie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów obejmuje dwa główne moduły – wsparcie przedsięwzięć termomodernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych. Wprowadza on także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest dokonywana ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilanego ze środków budżetu państwa.

• **Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)**

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) jest głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. Wraz z wojewódzkimi funduszami ochrony środowiska i gospodarki wodnej NFOŚiGW tworzy system funduszy ekologicznych.

W ramach NFOŚiGW realizowane są projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Remonty termomodernizacyjne przyczynią się do redukcji zużycia energii pierwotnej i końcowej oraz spowodują obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i ciepłej. Dodatkowo prace remontowe będą miały również walor konserwatorski, gdyż zostaną przeprowadzone w obiektach zabytkowych, cennych dla kultury narodowej.

• **Program Kultura – Interwencje**

Organizatorem Programu Kultura – Interwencje jest Narodowe Centrum Kultury. Jest on realizowany zgodnie z założeniami Paktu dla Kultury. Celem strategicznym Programu jest tworzenie warunków dla wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym.

Koncepcja programu została oparta na założeniu, że uczestnictwo w kulturze sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, tworzeniu warunków do rozwijania aktywności twórczej i przygotowaniu obywateli do aktywnego udziału w różnych formach życia społecznego. O wsparcie w ramach programu Kultura – Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

• **Finansowanie z fundacji**

Kolejną możliwością pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG, Fundację Orange.

• **Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków**

Dnia 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. To jest pierwsze pozabudżetowe źródło ich finansowania. Fundusz początkowo zasilony zostanie z kar administracyjnych oraz nawiązek orzekanych przez sądy za przestępstwa popełniane przeciwko zabytkom. Nowelizacja zakłada wprowadzenie administracyjnych kar pieniężnych w miejsce grzywien wyznaczanych wskutek postępowań w sprawach o wykroczenia. Grzywny, które były zasądzone przez sądy, były rażąco niskie. Niektórym opłacało się więc niszczyć zabytek, a grzywnę wpisać np. w koszty inwestycyjne. Kary administracyjne są nakładane przez wojewódzkich konserwatorów od 1 stycznia 2018 r.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków pozwoli na szybkie dofinansowanie zabytków uszkodzonych, np. wskutek katastrof, jak powódzie czy pożary. Dodatkowe pieniądze pozwolą na pilne ratowanie zabytków, czyli naprawę uszkodzonego dachu, rynien czy powybijanych okien. Środkami Funduszu będzie dysponował Generalny Konserwator Zabytków, działający w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

- **Program „Niepodległa” na lata 2017-2021**

Program dotacyjny „Niepodległa”, skierowany do organizacji pozarządowych i samorządowych instytucji kultury, ma wspierać organizatorów obchodów stulecia odzyskania niepodległości, którzy planują przygotowanie wydarzeń lokalnych i regionalnych. Budżet na dofinansowanie działań w ramach tego programu wynosi 6 milionów zł, a pojedynczy wniosek może uzyskać dotację od 8 do 150 tys. zł. Od organizatorów wymagane jest zapewnienie 15% udziału własnego. Rodzaje kwalifikujących się zadań: festiwale, koncerty, spektakle, wytyczenie i oznakowanie szlaków tematycznych i historycznych, tworzenie archiwów historii mówionej i archiwów społecznych, projekty animacyjno-edukacyjne, oparte na interakcji i współdziałaniu, np.: warsztaty, gry terenowe, questy, wystawy wraz z katalogami i publikacje.

- **Fundusz dopłat z Banku Gospodarstwa Krajowego w Warszawie**

Celem rządowego programu bezzwrotnego finansowego wsparcia budownictwa jest zwiększenie zasobu lokali mieszkalnych oraz lokali i pomieszczeń z zakresu pomocy społecznej, służących zaspokajaniu potrzeb osób o niskich i przeciętnych dochodach.

- **Fundusz Kościelny**

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87, z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie.

Kościelne osoby prawne mogą ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo.

Szczegółowe informacje dotyczące zasad postępowania przy udzielaniu dotacji z Funduszu Kościelnego ogłasza Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, zwanego dalej „MSWiA”, oraz w BIP MSWiA.

9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

- **Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ochrona Zabytków**

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

W ramach Programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);
- 3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);

4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

- **Program „Infrastruktura kultury”**

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

- **Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na badania archeologiczne**

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami:

- 1) niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentacja zasobów dziedzictwa archeologicznego z wykorzystaniem metod tradycyjnych i nowoczesnych, m.in. badań powierzchniowych, prospekcji podwodnej, badań geofizycznych, prospekcji lotniczej, skaningu laserowego;
- 2) opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – zagraniczne

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków może odbywać się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego. W 2020 r. kończy się okres obowiązywania funduszy europejskich. Obecnie trwają prace nad budżetem Unii Europejskiej w nowej perspektywie finansowej na lata 2021-2027.

- **Program Kultur, Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego na lata 2014-2021**

Program Kultura, o całkowitym budżecie ponad 88 mln euro (z których 75 mln euro stanowią środki Mechanizmu Finansowego EOG, a przeszło 13 mln euro wkład krajowy) wdrażany jest przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego jako Operatora Programu, we współpracy z partnerami z państw-darczyńców: Norweska Rada Sztuki (ACN) i Norweski Dyrektoriat ds. Dziedzictwa Kulturowego (RA).

Program jest kontynuacją programów z obszaru wsparcia kultury wdrażanych przy wsparciu dwóch poprzednich edycji Funduszy norweskich i EOG.

Program koncentruje się na roli, jaką kultura i dziedzictwo kulturowe odgrywają w rozwoju lokalnym i regionalnym z uwzględnieniem nacisku na zatrudnienie, przedsiębiorczość w obszarze kultury i szkolenie zawodowe. Program powinien uwzględniać działania i inicjatywy w sztuce i kulturze, które promują włączenie mniejszości etnicznych i narodowych.

O wsparcie w ramach uruchamianego Programu mogą ubiegać się m.in. publiczne instytucje kultury, publiczne szkoły artystyczne i publiczne uczelnie artystyczne, organizacje pozarządowe, jednostki samorządu terytorialnego czy kościoły i związki wyznaniowe.

Dofinansowanie projektów może sięgać do 85% ich wartości.

10. Bibliografia

1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
3. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach.
4. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.
5. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane.
6. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska.
7. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody.
8. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami;
9. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej.
10. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie.
11. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach.
12. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.
13. Ustawa z 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej.
14. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.
15. Materiały udostępnione przez Urząd Gminy w Giżycku.
16. Materiały udostępnione przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie oraz w Delegaturze w Elku.
17. Białuński G., Czynniki oddziałujące na osadnictwo regionu Wielkich Jezior Mazurskich do XVIII wieku, w: Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 503-523, 1996.
18. Białuński G., Osadnictwo regionu Wielkich Jezior Mazurskich od XIV do początku XVIII wieku – starostwo leckie (giżyckie) i ryńskie, Olsztyn 1996.
19. Doba, Kamionki, w: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 2, red. Filip Sulimierski, Warszawa 1881.
20. Kap, Upałty, Upałty Małe, w: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 3, red. F. Sulimierski, Warszawa 1882.
21. Bogaczewo, w: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 1, red. F. Sulimierski, Warszawa 1880.
22. Kruklin, Kozuchy Wielkie, w: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 4, red. F. Sulimierski, Warszawa 1883.
23. Sterławki, w: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 11, red. B. Chlebowski, Warszawa 1890.
24. Michniewska-Szczepkowska B., Szczepkowski B., Województwo olsztyńskie, środowisko geograficzne tekst i mapy krajoznawcze, Olsztyn 1969.
25. Panfil J., Pojezierze Mazurskie, Warszawa 1968.
26. Wakar A., Willan T., Giżycko, z dziejów miasta i powiatu, Olsztyn 1996.
27. Maślij S., Giżycko i okolice, Kętrzyn.
28. Okulicz Ł., Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich we wczesnej epoce żelaza”, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970; Okulicz J., Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e., Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 1973.
29. Okulicz J., Cmentarzysko z okresu rzymskiego, odkryte w miejscowości Bogaczewo na przysiółku Kula, pow. Giżycko, Rocznik Olsztyński I, 1958.
30. Nowakowski W., Kultura bogaczewska na Pojezierzu Mazurskim od schyłku późnego okresu przedrzymskiego do starszej fazy późnego okresu wpływów rzymskich, In: A. Bitner-Wróblewska (ed.), Kultura bogaczewska w 20 lat później, Seminarium Bałtyjskie I, Warszawa 2007 - Internet: https://www.academia.edu/7244882/Kultura_bogaczewska_na_Pojezierzu_Mazurskim_od_schy%C5%82ku_p

%C3%B3%C5%BAnego_okresu_przedrzymskiego_do_starszej_fazy_p%C3%B3%C5%BAnego_okresu_wp%C5%82yw%C3%B3w_rzymskich_In_A._Bitner-Wr%C3%B3blewska_ed. Kultura bogaczewska w 20 lat p%C3%B3%C5%BAniej_Seminarium_Ba%C5%82tyjskie_I_Warszawa_2007_CD (data dostępu 22.02.2020 r.).

31. Antoniewicz J., Bałtowie Zachodni w V w. p.n.e. – V w. n.e., Olsztyn-Białystok 1979.

32. Strategia Rozwoju Gminy Giżycko na lata 2015-2022.

33. Okulicz-Kozaryn Ł., Dzieje Prusów, Wrocław 2000.

34. Okulicz-Kozaryn Ł., Życie codzienne Prusów i Jaćwięgów, Warszawa 1983.

35. Biskup M., R. Czaja (red.), Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach - władza i społeczeństwo, Warszawa 2008.

36. Górski K., Zakon Krzyżacki a powstanie państwa pruskiego, Wrocław -Warszawa- Kraków-Gdańsk 1977.

37. Krzyżaniak B., Charakterystyka regionu Warmii i Mazur, w: Drabecka M., Krzyżaniak B., Lisakowski J., Folklor Warmii i Mazur, Warszawa 1978.

38. Warmiacy i Mazurzy. Życie codzienne ludności wiejskiej w I połowie XIX wieku, praca zbiorowa, red. Bogumił Kuźniewski, Olsztyn 2002

39. Szyfer A., Zwyczaje, obrzędy i wierzenia Mazurów i Warmiaków, Olsztyn 1975.

<http://muzeumolsztyn.pl>.

40. Ziemińska-Odojowa W., Cmentarzysko z okresu rzymskiego, odkryte w miejscowości Bogaczewo na przysiółku Kula, pow. Giżycko, J. Okulicz, „Rocznik Olsztyński” T.I, 1958: [recenzja] Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 1959.

41. Toeppen M. P., Wierzenia mazurskie, Dąbrówno 2008.

42. Łapo J.M., Czarcie Ostrów. Wielki zbiór podań ludowych z Mazur, Dąbrówno 2014.

43. Archeologia Hereditas. Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje, pod red. Z. Kobylińskiego, Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, 07, Warszawa 2016.

44. Kuczkowski W., Szlak Wielkich Jezior Mazurskich, Fundacja Ochrony Wielkich Jezior Mazurskich, Warszawa-Giżycko 1993.

45. Toeppen M.P., Historia Mazur, Olsztyn 1995.

46. www.stat.gov.pl/gus.

47. www.isap.sejm.gov.pl.

11. Spis tabel i zdjęć

1. Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków w gminie Giżycko.

2. Tabela nr 2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków ruchomych w gminie Giżycko.

3. Tabela nr 3. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków, których gmina Giżycko jest właścicielem lub współwłaścicielem.

4. Tabela nr 4. Analiza SWOT.

5. Tabela nr 5. Kierunki i zadania w ramach Priorytetu nr I.

6. Tabela nr 6. Kierunki i zadania w ramach Priorytetu nr II.

7. Zdjęcia nr 1, 2. Doba, kościół ewangelicki, obecnie rzymsko-katolicki pw. św. Jana Chrzciciela.

8. Zdjęcie nr 3. Nowe Sołdany nr 13, dwór w zespole dworsko-folwarcznym, ob. budynek mieszkalny.

9. Zdjęcia nr 4, 5. Pierkunowo nr 1, dwór, ob. budynek mieszkalny.

10. Zdjęcie nr 6. Upałty Małe nr 8, dwór, ob. budynek mieszkalny.

11. Zdjęcia nr 7, 8, 9. Bystry nr 7, Gorazdowo nr 5, Kalinowo nr 3.

12. Zdjęcia nr 10, 11. Piękna Góra nr 2, Zielony Gaj nr 1.

13. Zdjęcie nr 12. Wiatrak holenderski w Sterławkach Małych.

14. Zdjęcie nr 13. Zespół Młyna w Upałtach nr 2, ob. karczma.

12. Załączniki

Załącznik nr 1. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków gminy Giżycko

LP.	ADRES	DZ. NR	FUNKCJA OBIEKTU	REJESTR ZABYTEKÓW
1	Bogaczewo	-	aleja jesionowa - droga nr 1722N, ob. droga nr 643	
2	Szczybały Giżyckie - Gorazdowo - Bogaczewo	-	aleja jesionowa - droga nr 1722N	
3	Soldany	-	aleja przydrożna - droga nr 1734N na całej długości	
4	Doba - Kamionki - Guty - Droga nr 592	-	aleja lipowa - droga nr 1803N na całej długości	
5	Pierkunowo - Antonowo - Giżycko	-	aleja lipowa przechodząca w klonową - droga nr 1805N na całej długości	
6	Giżycko - Sulimy - Kozuchy Wielkie - Upały Małe - Kruklin	-	aleja lipowa - droga nr 1823N na całej długości	
7	Piękna Góra - Wrony - Kalinowo - Sterławki Małe	-	aleja przydrożna - droga nr 592N na całej długości	
8	Gajewo	-	aleja lipowa - na całej długości	
9	Antonowo ul. Radosna 2	119	budynek gospodarczy	
10	Antonowo ul. Radosna 2-2a	123, 124	budynek mieszkalny	
11	Bogacko 3	105/4	budynek mieszkalny	
12	Bogacko 11	-	chata, ob. obiekt nie istnieje	Rej. zab. A-694 z dnia 15.11.1967 r.
13	Bogacko 12	524	budynek mieszkalny	
14	Bogacko 13	63/1, 524	budynek mieszkalno-gospodarczy	
15	Bogacko	40	cmentarz ewangelicki	
16	Bogaczewo (Kula)	539/2	cmentarz ewangelicki	
17	Bogaczewo (Kula)	540/1	cmentarz ewangelicki	
18	Bogaczewo (Kula)	541/1	cmentarz ewangelicki-zbiorowa mogiła żołnierzy niemieckich, radzieckich oraz ludności cywilnej	
19	Bogaczewo (Kula)	541/2	PJM/21 schron - punkt oporu piechoty, bateria dział 100 mm	
20	Bogaczewo 38	116	budynek mieszkalny	
21	Bogaczewo 40-40A	57/7, 58/6	budynek mieszkalny	
22	Bystry 7	6/77	dwór w zespole dworsko-folwarcznym, ob. budynek mieszkalny	
23	Bystry 10	8/3	kuźnia, obiekt techniczny	
24	Bystry 10	8/2	młyn w zespole dworsko-folwarcznym, ob. budynek mieszkalny	
25	Bystry	275	cmentarz-mogiła żołnierza rosyjskiego z I wojny światowej	
26	Doba 1	16/86	kuźnia w zespole pałacowo-folwarcznym, ob. biura	
27	Doba 1	16/86	budynek gospodarczy w zespole pałacowo-folwarcznym, ob. magazyn	
28	Doba 1	16/86	obora w zespole pałacowo-folwarcznym, ob.	

			chlewnia	
29	Doba 1	16/86	obora w zespole pałacowo-folwarcznym, ob. chlewnia	
30	Doba 1	16/86	ogrodzenie murowane w zespole pałacowo-folwarcznym	
31	Doba 1	16/74, 16/82, 16/97, 16/98, 16/99, 16/100, 16/102, 16/103, 27	park pałacowy w zespole pałacowo-folwarcznym	Rej. zab. A-1551 z dnia 22.06.1984 r.
32	Doba 1	16/86	spichlerz w zespole pałacowo-folwarcznym	
33	Doba 1		zespół pałacowo-folwarczy	
34	Doba 1a	16/103	stajnia koni wyjazdowych w zespole pałacowo-folwarcznym, ob. budynek gospodarczy	
35	Doba	23/2	kościół ewangelicki, ob. rzymsko-katolicki pw. św. Jana Chrzciciela	Rej. zab. A-695 z dnia 15.11.1967 r.
36	Doba	24	cmentarz ewangelicki	
37	Doba	25, 539	cmentarz ewangelicki - rodzinny	Rej. zab. A-1683 z dnia 15.05.1986 r.
38	Doba	25	mauzoleum rodziny von Schenk zu Tautenburg	Rej. zab. A-1463 z dnia 18.03.1983 r.
39	Dziewiszewo 1	37/15	budynek gospodarczy	
40	Dziewiszewo 1	37/15	budynek gospodarczy	
41	Dziewiszewo	484	cmentarz ewangelicki	Rej. zab. A-3016 z dnia 14.03.1990 r.
42	Fuleda	6	cmentarz ewangelicki	
43	Gajewo ul. Świdzka 15	4/2	budynek mieszkalny	
44	Gajewo ul. Węgorzewska 9	93/1	budynek mieszkalny	
45	Gorazdowo 5	3/7	dwór, ob. budynek mieszkalny	
46	Grajwo	97	cmentarz ewangelicki z kwaterą wojenną żołnierzy niemieckich z I wojny światowej	
47	Guty 4	21, 28	budynek mieszkalny	
48	Guty 6-7	40/2	budynek gospodarczy	
49	Guty 6-7	40/3	budynek gospodarczy	
50	Guty 6-7	24/1, 25/3	budynek mieszkalny	
51	Guty	511/1	cmentarz ewangelicki	
52	Kalinowo 1	8/24	czworak w zespole dworsko-folwarcznym, ob. budynek mieszkalny	
53	Kalinowo 3	8/29	dwór w zespole dworsko-folwarcznym, ob. budynek mieszkalny	
54	Kalinowo	6/30	cmentarz ewangelicki	
55	Kamionki 1a	309/2	szkoła, ob. budynek mieszkalny	
56	Kamionki 9	107/1	budynek mieszkalny	
57	Kamionki naprzeciwko nr 9	108/1	budynek gospodarczy	
58	Kamionki 17	300/1	budynek mieszkalny	
59	Kamionki 26	65	budynek mieszkalny	
60	Kamionki 27	67/3	budynek mieszkalny	
61	Kamionki 37	50/2	budynek gospodarczy-obora	
62	Kamionki 37	52	budynek gospodarczy-obora	
63	Kamionki 37	50/2, 52	budynek mieszkalny	

64	Kamionki 44	43/2	budynek gospodarczy	
65	Kamionki 44	43/2	budynek gospodarczy	
66	Kamionki 44	43/2	budynek mieszkalny	
67	Kamionki	351/1	cmentarz ewangelicki, prawosławny, katolicki, ob. komunalny i grób nieznanego żołnierza rosyjskiego	
68	Kap 2-2a	35/2, 35/3	budynek mieszkalny	
69	Kap 11	49/1	budynek mieszkalny	
70	Kap 17	80/9	budynek kolejowy, ob. budynek mieszkalny	
71	Kap	5	cmentarz ewangelicki	Rej. zab. A-1682 z dnia 15.05.1986 r.
72	Kozin	70	cmentarz ewangelicki	
73	Kozin	101/4	cmentarz ewangelicki	
74	Kożuchy Małe 2	29/18	budynek gospodarczy	
75	Kożuchy Małe	289	cmentarz ewangelicki	
76	Kożuchy Wielkie 6-7	53, 54	budynek mieszkalny, ob. świetlica wiejska	
77	Kożuchy Wielkie 13	48/4	budynek mieszkalny	
78	Kożuchy Wielkie 22	38	budynek mieszkalny	
79	Kożuchy Wielkie 25	33	budynek mieszkalno-gospodarczy	
80	Kożuchy Wielkie 26	88	budynek gospodarczy	
81	Kożuchy Wielkie 26	88	budynek mieszkalny	
82	Kożuchy Wielkie 39A	1/7	budynek gospodarczy	
83	Kożuchy Wielkie 39A	1/12	budynek mieszkalny	
84	Kożuchy Wielkie	41	pomnik poświęcony żołnierzom poległym w I wojnie światowej	
85	Kożuchy Wielkie	59	cmentarz ewangelicki	Rej. zab. A-2913 z dnia 01.11.1989 r.
86	Kożuchy Wielkie	90/1	cmentarz ewangelicki rodzinny	
87	Kożuchy Wielkie	91	cmentarz ewangelicki, ob. komunalny	Rej. zab. A-2912 z dnia 01.11.1989 r.
88	Kruklin 11	51/5	budynek mieszkalny	
89	Kruklin 14	54, 54/1	karczma, ob. budynek mieszkalny	
90	Kruklin 21	65/3	budynek mieszkalny	
91	Kruklin 22	81/9	budynek mieszkalny	
92	Kruklin 34	106/9	budynek gospodarczy	
93	Kruklin 34	106/8, 106/9	budynek mieszkalny	
94	Kruklin	225/1, 224/4	cmentarz ewangelicki - zbiorowa mogiła żołnierzy rosyjskich z I wojny światowej z grobem żołnierza niemieckiego	
95	Nowe Söldany 1	142/2	budynek gospodarczy	
96	Nowe Söldany 13	3/8	dwór w zespole dworsko-folwarcznym, ob. budynek mieszkalny	Rej. zab. A-3178 z dnia 23.07.1991 r.
97	Nowe Söldany	5	cmentarz ewangelicki	
98	Pieczonki 7	55/2	budynek mieszkalny, ob. świetlica wiejska	
99	Pieczonki 9	37/2	budynek gospodarczy-obora	
100	Pieczonki 9	35	budynek mieszkalny	
101	Pieczonki 16	29/2	budynek gospodarczy	
102	Pieczonki 22	146/5	budynek mieszkalny	
103	Pieczonki	90/2, 91	cmentarz ewangelicki - rodzinny	Rej. zab. A-2606 z dnia 11.01.1989 r.
104	Pierkunowo 1	26/54	dwór w zespole dworsko-folwarcznym	Rej. zab. A-3978 z dnia 08.04.1997 r.
105	Pierkunowo 1	26/53	lamus-magazyn paszowy w zespole dworsko-	Rej. zab. A-3978 z dnia

			folwarcznym	08.04.1997 r.
106	Pierkunowo 1	26/53	obora w zespole dworsko-folwarcznym	Rej. zab. A-3978 z dnia 08.04.1997 r.
107	Pierkunowo 1	26/46, 26/47, 26/53, 26/54, 26/63, 26/65, 26/66	park z przyległym terenem zabudowy mieszkalnej i gospodarczej w zespole dworsko-folwarcznym	Rej. zab. A-1602 z dnia 12.11.1985 r.
108	Pierkunowo 1	26/53	spichlerz w zespole dworsko-folwarcznym	Rej. zab. A-3978 z dnia 08.04.1997 r.
109	Pierkunowo 1	26/53	stajnia-obora w zespole dworsko-folwarcznym	Rej. zab. A-3978 z dnia 08.04.1997 r.
110	Pierkunowo 1		zespół dworsko-folwarczy	Rej. zab. A-3978 z dnia 08.04.1997 r.
111	Pierkunowo	27/1	cmentarz ewangelicki	
112	Pierkunowo	30	cmentarz ewangelicki	
113	Piękna Góra 2	1/11	dwór, ob. budynek mieszkalny	
114	Piękna Góra	35/9	cmentarz ewangelicki	
115	Róg Pierkunowski 1	16/54	budynek gospodarczy w zespole folwarcznym	
116	Róg Pierkunowski 1	16/51	czworak w zespole folwarcznym, ob. budynek mieszkalny	
117	Róg Pierkunowski 1-2		zespół folwarczy	
118	Róg Pierkunowski 2	16/48	budynek gospodarczy w zespole folwarcznym	
119	Róg Pierkunowski 2	16/50	trojak w zespole folwarcznym, ob. budynek mieszkalny	
120	Róg Pierkunowski	16/28	obora w zespole folwarcznym, ob. magazyn	
121	Róg Pierkunowski	16/28	stajnia w zespole folwarcznym, ob. magazyn	
122	Róg Pierkunowski	16/36	rybacówka w zespole folwarcznym	
123	Róg Pierkunowski	16/11, 16/28, 16/63	park w zespole folwarcznym	
124	Sołdany 19	76/2	szkoła, ob. budynek mieszkalny	
125	Sołdany 19	76/2	budynek gospodarczy	
126	Sołdany 21	81/34	budynek gospodarczy	
127	Sołdany 21	81/18	budynek gospodarczy	
128	Sołdany 21-21a	81/34, 81/36	budynek mieszkalny	
129	Sołdany 30	111/6, 111/7	budynek mieszkalny	
130	Sołdany	71	cmentarz ewangelicki, prawdopodobnie z kwaterą wojskową żołnierzy niemieckich	
131	Spytkowo 11 (d. Jagliniec)	273/3	dwór, ob. budynek mieszkalny	
132	Spytkowo 28	58/4	budynek mieszkalny	
133	Spytkowo 35	47	budynek mieszkalny	
134	Spytkowo 41 (d. 44)	40	biblioteka, ob. budynek magazynowy	
135	Spytkowo 41 (d. 44)	40	szkoła	
136	Spytkowo 45	8/4	obora	
137	Spytkowo 52	67/1	budynek mieszkalny, sklep	
138	Spytkowo 53	363/4	budynek mieszkalny	
139	Spytkowo	362/1	cmentarz ewangelicki - rodzinny	
140	Spytkowo	383	cmentarz ewangelicki z kwaterą wojenną	Rej. zab. A-3882 z dnia

			żołnierzy niemieckich i rosyjskich z I wojny światowej	01.04.1996 r.
141	Srebrna Góra	3, 25, 602/2, 630	park dworski	Rej. zab. A-1650 z dnia 12.03.1986 r.
142	Srebrna Góra	602/3	cmentarz ewangelicki	
143	Sterławki Małe 8a	79/2	wiatrak holenderski, ob. budynek mieszkalny	
144	Sterławki Małe 13	29	budynek gospodarczy	
145	Sterławki Małe 24	177/5	budynek mieszkalny	
146	Sterławki Małe	8/8	cmentarz ewangelicki	Rej. zab. A-1677 z dnia 15.05.1986 r.
147	Sterławki Małe	285	cmentarz ewangelicki	
148	Strzelce	854	cmentarz ewangelicki	
149	Sulimy 32	179/7	budynek mieszkalny	
150	Sulimy	175	cmentarz ewangelicki z kwaterą wojenną z I wojny światowej	Rej. zab. A-2604 z dnia 11.01.1989 r.
151	Sulimy	300/1	cmentarz ewangelicki	
152	Sulimy, k. nr 26	200	krzyż przydrożny	
153	Szczybały Giżyckie 7-8	68/1	budynek gospodarczy	
154	Szczybały Giżyckie	50	cmentarz ewangelicki	
155	Szczybały Giżyckie	640/2	cmentarz ewangelicki	
156	Świdry	184	cmentarz ewangelicki	
157	Upały 2	53/3	dom młynarza w zespole młyna, ob. budynek mieszkalny	
158	Upały 2a	53/4	młyn w zespole młyna, ob. karczma	
159	Upały 15	240/8, 240/9	szkoła, ob. budynek mieszkalny i sklep	
160	Upały 48	210/1	dom pracowników kolejowych	
161	Upały	307	cmentarz ewangelicki z kwaterą wojenną z I wojny światowej	Rej. zab. A-3855 z dnia 27.11.1995 r.
162	Upały Małe 8	351/6	obora-stajnia w zespole dworsko-folwarcznym, ob. budynek inwentarski	
163	Upały Małe 8	351/6	stajnia w zespole dworsko-folwarcznym, ob. budynek wyburzony	
164	Upały Małe 8	6/11	dwór w zespole dworsko-folwarcznym, ob. budynek mieszkalny	
165	Upały Małe 8	351/6	chlewnia w zespole dworsko-folwarcznym	
166	Upały Małe 8	351/6	magazyn zbożowy w zespole dworsko-folwarcznym	
167	Upały Małe 8	6/3, 6/4, 6/5, 6/6, 6/10, 6/11, 6/12, 6/14, 327, 351/6	park dworski wraz z przyległym terenem zabudowy gospodarczej i mieszkalnej, ob. ogrody użytkowe	Rej. zab. A-1988 z dnia 31.03.1987 r.
168	Upały Małe 8	351/6	stodoła w zespole dworsko-folwarcznym	
169	Upały Małe 8		zespół dworsko-folwarczny z parkiem, ob. ogrodami użytkowymi	
170	Upały Małe	357/2	cmentarz ewangelicki	
171	Wilkaski	49	cmentarz ewangelicki	
172	Wilkaski	266/5	cmentarz ewangelicki-rodzinny	
173	Wilkasy ul. Lipowa 1	392/1	budynek mieszkalny	
174	Wilkasy ul. Lipowa 34	247/3, 247/5	budynek mieszkalny	
175	Wilkasy ul. Olsztyńska 7	545/2	budynek mieszkalny	

176	Wilkasy ul. Olsztyńska 9	553/1	budynek mieszkalny	
177	Wilkasy ul. Olsztyńska 27 (d. ul. Niegocińska 1)	837/3	budynek kolejowy, ob. budynek mieszkalno-usługowy	
178	Wilkasy ul. Olsztyńska 47	501/14	budynek mieszkalny	
179	Wilkasy ul. Olsztyńska 58	209	budynek mieszkalny	
180	Wilkasy ul. Olsztyńska 60	394	budynek mieszkalny	
181	Wilkasy ul. Olsztyńska 62	391/1	szkoła, ob. budynek mieszkalny	
182	Wilkasy ul. Olsztyńska 62	391/1	budynek gospodarczy	
183	Wilkasy ul. Olsztyńska	76/6	stacja Niegocin	
184	Wilkasy ul. Szkolna	133	cmentarz ewangelicki	Rej. zab. A-4619 z dnia 05.03.2015 r.
185	Wronka 7	94/1	stodoła	
186	Wronka 29	143	budynek mieszkalny	
187	Wronka	5	cmentarz ewangelicki	
188	Wrony	1/53	cmentarz ewangelicki-rodzinny	
189	Wrony	36/1	cmentarz ewangelicki	
190	Zielony Gaj 1	1/79	dwór w zespole dworsko-folwarcznym, ob. budynek mieszkalny	
191	Zielony Gaj 1	1/79	park dworski w zespole dworsko-folwarcznym	
192	Zielony Gaj	253/22	cmentarz ewangelicki	

Załącznik nr 2. Stanowiska archeologiczne ujęte w gminnej ewidencji zabytków gminy Giżycko

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	NR OBSZARU AZP	NR STANOWISKA W MIEJSCOWOŚCI	NR STANOWISKA NA OBSZARZE	REJESTR ZABYTEKÓW
1	Antonowo	18-73	1	1	
2	Antonowo	18-73	2	34	
3	Antonowo	18-73	3	40	
4	Antonowo	18-73	4	41	
5	Antonowo	18-73	5	42	
6	Antonowo	18-73	6	50	
7	Antonowo	18-73	7	51	
8	Antonowo	18-73	8	52	
9	Antonowo	18-73	9	53	
10	Antonowo	18-73	10	54	
11	Antonowo	18-73	11	58	
12	Antonowo	18-73	12	59	
13	Antonowo	18-73	13	60	
14	Antonowo	18-73	14	61	
15	Antonowo	18-73	15	62	
16	Antonowo	18-73	16	63	
17	Antonowo	18-73	17	64	
18	Antonowo	18-73	18	65	
19	Bogacko	18-72	1	26	

20	Bogacko	18-72	2	32	
21	Bogacko	18-72	3	33	
22	Bogaczewo	19-73	29	38	
23	Bogaczewo	19-73	30	39	
24	Bogaczewo	20-73	1	1	
25	Bogaczewo	20-73	2	2	
26	Bogaczewo	20-73	3	3	
27	Bogaczewo	20-73	4	4	
28	Bogaczewo	20-73	5	5	
29	Bogaczewo	20-73	6	6	
30	Bogaczewo	20-73	7	105	
31	Bogaczewo	20-73	8	106	
32	Bogaczewo	20-73	9	107	
33	Bogaczewo	20-73	10	111	
34	Bogaczewo	20-73	11	112	
35	Bogaczewo	20-73	12	113	
36	Bogaczewo	20-73	13	114	
37	Bogaczewo	20-73	14	119	
38	Bogaczewo	20-73	15	120	
39	Bogaczewo	20-73	16	121	
40	Bogaczewo	20-73	17	122	
41	Bogaczewo	20-73	18	123	
42	Bogaczewo	20-73	19	124	
43	Bogaczewo	20-73	20	127	
44	Bogaczewo	20-73	21	128	
45	Bogaczewo	20-73	22	129	
46	Bogaczewo	20-73	23	130	
47	Bogaczewo	20-73	24	134	
48	Bogaczewo	20-73	25	135	
49	Bogaczewo	20-73	26	136	
50	Bogaczewo	20-73	27	137	
51	Bogaczewo	20-73	28	138	
52	Bogaczewo Kolonia	20-73	1	131	
53	Bogaczewo Kolonia	20-73	2	132	
54	Bogaczewo Kolonia	20-73	3	133	
55	Bystry	19-74	1	1	
56	Bystry	19-74	2	2	
57	Dejguny	18-71	1	12	
58	Dejguny	18-71	2	13	
59	Doba	18-71	3	10	
60	Dziewiszewo	18-72	1	8	
61	Gajewo	18-73	1	2	
62	Gajewo	18-73	2	44	
63	Gajewo	18-73	3	45	
64	Gajewo	18-73	4	46	

65	Gajewo	18-73	5	47	
66	Gajewo	18-73	6	48	
67	Gajewo	18-73	7	49	
68	Gajewo	18-74	1	2	
69	Grajwo	19-74	1	3	
70	Grajwo	19-74	2	4	
71	Grajwo	19-74	3	15	
72	Grajwo	19-74	4	16	
73	Grajwo	19-74	5	17	
74	Grajwo	19-74	6	18	
75	Grajwo	19-74	7	19	
76	Grajwo	19-74	8	20	
77	Grajwo	19-74	9	21	
78	Grajwo	19-74	10	22	
79	Grajwo	19-74	11	23	
80	Grajwo	19-74	12	24	
81	Grajwo	19-74	13	33	
82	Guty	18-72	1	6	
83	Guty	18-72	2	18	
84	Guty	18-72	3	21	
85	Guty	18-72	4	22	
86	Kalinowo	18-72	1	7	
87	Kamionki (Doba)	17-72	26	9	
88	Kamionki (Fuleda)	17-72	25	3	
89	Kamionki (Fuleda)	17-72	28	11	
90	Kamionki (Wysoki Ostrów)	17-72	24	2	
91	Kamionki (Wyspa Glima)	17-72	1	1	C-282 z dnia 19.06.1999 r.
92	Kamionki	17-71	26	11	
93	Kamionki	17-71	27	12	
94	Kamionki	17-71	28	13	
95	Kamionki	17-72	27	10	
96	Kamionki	18-72	2	1	C-286 z dnia 20.08.2010 r.
97	Kamionki	18-72	3	2	
98	Kamionki	18-72	4	3	
99	Kamionki	18-72	5	9	
100	Kamionki	18-72	6	10	C-286 z dnia 20.08.2010 r.
101	Kamionki	18-72	7	11	
102	Kamionki	18-72	8	12	
103	Kamionki	18-72	9	13	
104	Kamionki	18-72	10	14	
105	Kamionki	18-72	11	15	

106	Kamionki	18-72	12	16	
107	Kamionki	18-72	13	17	
108	Kamionki	18-72	14	19	
109	Kamionki	18-72	15	20	
110	Kamionki	18-72	16	23	
111	Kamionki	18-72	17	24	
112	Kamionki	18-72	18	25	
113	Kamionki	18-72	19	27	
114	Kamionki	18-72	20	31	
115	Kamionki	18-72	21	35	C-286 z dnia 20.08.2010 r.
116	Kamionki	18-72	22	36	
117	Kamionki	18-72	23	5	
118	Kap	19-74	1	30	
119	Kap	19-74	2	32	
120	Klon	19-73	1	1	
121	Klon	19-73	2	2	
122	Klon	19-73	3	3	
123	Klon	19-73	4	4	
124	Kozin	20-73	1	115	
125	Kozin	20-73	2	116	
126	Kozin	20-73	3	117	
127	Kozin	20-73	4	118	
128	Kozin	20-73	5	125	
129	Kozin	20-73	6	139	
130	Kozin	20-73	7	140	
131	Kozin	20-73	8	141	
132	Kozin	20-73	9	142	
133	Kozin	20-73	10	143	
134	Kozin Kolonia	20-73	1	126	
135	Kozin Kolonia	20-73	2	144	
136	Kożuchy	18-74	2	1	
137	Kożuchy Wielkie	18-74	3	15	
138	Kożuchy Wielkie	18-74	4	16	
139	Kożuchy Wielkie	18-74	5	17	
140	Kożuchy Wielkie	18-74	6	18	
141	Kożuchy Wielkie	18-74	7	19	
142	Kruklin	18-75	4	6	
143	Kruklin	19-75	1	3	
144	Kruklin	19-75	2	7	
145	Kruklin	19-75	3	24	
146	Niegocin (jezioro)	19-73	1	5	
147	Niegocin	19-73	1	6	

148	Niegocin	19-73	2	7	
149	Pieczonki	18-74	1	5	
150	Pieczonki	18-74	2	9	
151	Pieczonki	18-74	3	10	
152	Pieczonki	18-74	4	11	
153	Pieczonki	18-74	5	12	
154	Pieczonki	18-74	6	13	
155	Pieczonki	18-74	7	14	
156	Pierkunowo (Antonowo)	18-73	1	35	
157	Pierkunowo (Antonowo)	18-73	2	36	
158	Pierkunowo (Antonowo)	18-73	3	37	
159	Pierkunowo (Róg Pierkunowski)	17-73	5	27	
160	Pierkunowo	17-73	2	12	
161	Pierkunowo	17-73	4	26	
162	Soldany	17-74	3	19	
163	Soldany	17-74	4	2	
164	Soldany	17-74	5	12	
165	Soldany	17-74	6	13	
166	Soldany	17-74	7	14	
167	Soldany	17-74	8	16	
168	Soldany	17-74	9	17	
169	Soldany	18-74	1	8	
170	Soldany	18-74	2	20	
171	Spytkowo	17-74	1	1	
172	Spytkowo	17-74	2	11	
173	Spytkowo	17-74	3	15	
174	Spytkowo	18-74	4	7	
175	Spytkowo	18-74	5	6	
176	Stary Dwór	18-73	1	39	
177	Sterławki Małe	19-72	1	25	
178	Sterławki Małe	19-72	2	26	
179	Sterławki Małe	19-72	3	27	
180	Sterławki Małe	19-72	4	3	
181	Sterławki Małe	19-72	5	4	
182	Sterławki Małe	19-72	6	8	
183	Sterławki Małe	19-72	7	9	
184	Sterławki Małe	19-72	8	16	
185	Sterławki Małe	19-72	9	17	
186	Sterławki Małe	19-72	10	18	
187	Sterławki Małe	19-72	11	19	
188	Sterławki Małe	19-72	12	21	
189	Sterławki Małe	19-72	13	29	
190	Strzelce	19-73	1	8	

191	Strzelce	19-73	2	9	
192	Strzelce	19-73	3	10	
193	Strzelce	19-73	4	11	
194	Strzelce	19-73	5	12	
195	Strzelce	19-73	6	13	
196	Strzelce	19-73	7	40	
197	Strzelce	19-73	8	41	
198	Strzelce	19-73	9	42	
199	Strzelce	19-73	10	43	
200	Strzelce	19-73	11	44	
201	Strzelce	19-73	12	48	
202	Strzelce	19-73	13	49	
203	Sulimy	18-74	1	3	
204	Sulimy	18-74	2	4	
205	Sulimy	18-74	3	21	
206	Sulimy	19-74	4	13	
207	Sulimy	19-74	5	14	
208	Szczybały Giżyckie	19-72	1	28	
209	Świdry	17-73	1	9	
210	Świdry	17-73	2	10	
211	Świdry	17-73	3	11	
212	Świdry	17-73	4	16	
213	Świdry	17-73	5	17	
214	Świdry	17-73	6	18	
215	Świdry	17-73	7	19	
216	Świdry	17-73	8	20	
217	Świdry	17-73	9	21	
218	Świdry	17-73	10	22	
219	Świdry	17-73	11	23	
220	Świdry	17-73	12	24	
221	Upały	19-74	1	5	
222	Upały	19-74	2	6	
223	Upały	19-74	3	7	
224	Upały	19-74	4	8	
225	Upały	19-74	5	9	
226	Upały	19-74	6	10	
227	Upały	19-74	7	11	
228	Upały	19-74	8	12	
229	Upały	19-74	9	31	
230	Upały	19-74	10	34	
231	Upały	19-74	11	35	
232	Upały	19-74	12	36	
233	Upały	19-74	13	37	
234	Upały	19-74	14	38	
235	Upały	19-74	15	39	
236	Upały	19-74	16	40	
237	Upały	19-74	17	41	

238	Upały	19-74	18	42	
239	Upały	19-74	19	43	
240	Upały	19-74	20	44	
241	Upały	19-74	21	45	
242	Wilkaski	19-73	1	14	
243	Wilkaski	19-73	2	15	
244	Wilkasy	19-72	26	10	
245	Wilkasy	19-73	1	16	
246	Wilkasy	19-73	2	17	
247	Wilkasy	19-73	3	18	
248	Wilkasy	19-73	4	19	
249	Wilkasy	19-73	5	20	
250	Wilkasy	19-73	6	21	
251	Wilkasy	19-73	7	22	
252	Wilkasy	19-73	8	23	
253	Wilkasy	19-73	9	24	
254	Wilkasy	19-73	10	25	
255	Wilkasy	19-73	11	26	
256	Wilkasy	19-73	12	27	
257	Wilkasy	19-73	13	28	
258	Wilkasy	19-73	14	29	
259	Wilkasy	19-73	15	30	
260	Wilkasy	19-73	16	31	
261	Wilkasy	19-73	17	32	
262	Wilkasy	19-73	18	33	
263	Wilkasy	19-73	19	34	
264	Wilkasy	19-73	20	35	
265	Wilkasy	19-73	21	36	
266	Wilkasy	19-73	22	37	
267	Wilkasy	19-73	23	45	
268	Wilkasy	19-73	24	46	
269	Wilkasy	19-73	25	47	
270	Wronka	19-72	1	1	
271	Wronka	19-72	2	2	
272	Wronka	19-72	3	5	
273	Wronka	19-72	4	6	
274	Wronka	19-72	5	7	
275	Wronka	19-72	6	11	
276	Wronka	19-72	7	12	
277	Wronka	19-72	8	13	
278	Wronka	19-72	9	14	
279	Wronka	19-72	10	22	
280	Wronka	19-72	11	23	
281	Wronka	19-72	12	24	
282	Wrony	18-72	3	4	
283	Wrony	18-72	4	28	
284	Wrony	18-72	5	29	

285	Wrony	18-72	6	30	
286	Wrony	18-72	7	34	
287	Wrony	18-73	1	68	
288	Wrony	18-73	2	38	C-252 z dnia 19.06.1999 r.
289	Wrony	19-72	8	15	
290	Zeglunki	20-73	1	108	
291	Zeglunki	20-73	2	109	
292	Zeglunki	20-73	3	110	